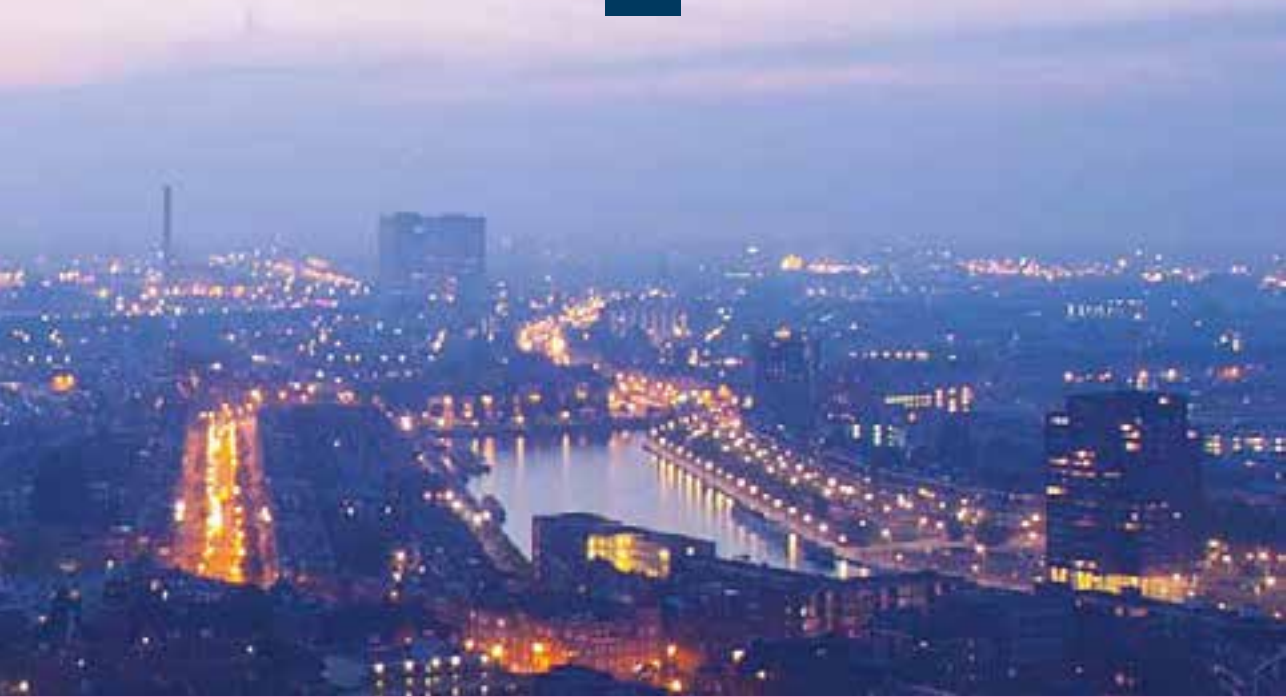

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Deel 1

De stad als
cultureel
knooppunt

[
2015
:
:
:
CULTUUR
:
:
:
IN BEELD
]

[CULTUUR : 2015]
[IN BEELD :]

De stad als
cultureel
knooppunt

[...:Inhoud]

Samenvatting	7
Inleiding	21
DEEL 1 De stad als cultureel knooppunt	
1. De stad als magneet	25
2. Culturele voorzieningen: spreiding en bereik	37
3. Lokale cultuurpraktijken	65
Literatuur	83
Websites	86
Colofon	88

Aan de andere kant van deze publicatie:

DEEL 2 Ontwikkelingen in de cultuursector	
Inleiding	
1. Cultuur als bedrijf en beroep	
2. Economische ontwikkelingen in de cultuursector	
3. Steun aan de cultuursector: overheid en particulieren	
4. Publieke interesse in cultuur	
5. Actieve cultuurbeoefening en cultuureducatie op school	
Bijlage Cultuur in Cijfers deel A	
Cultuur in Cijfers deel B	
Literatuur	
Websites	
Colofon	

[> : Samenvatting]

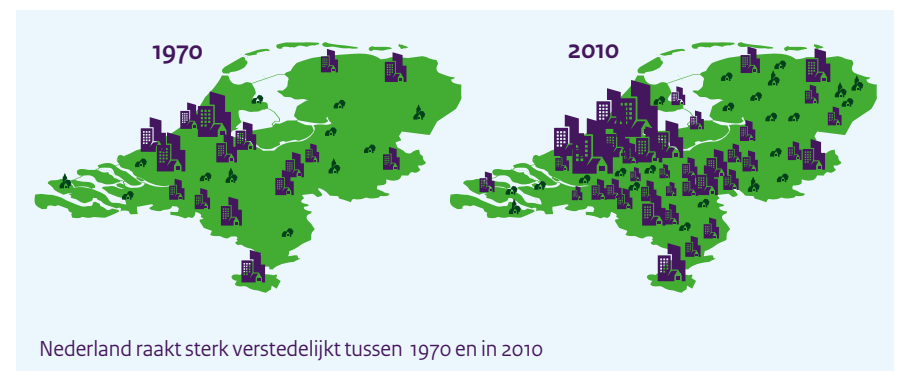
Inleiding

Cultuur in Beeld is een uitgave van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De publicatie biedt een overzicht van cijfers over de Nederlandse cultuursector en een duiding van belangrijke ontwikkelingen. Het eerste deel van Cultuur in Beeld besteedt aandacht aan de stad als cultureel knooppunt. Centraal in Cultuur in Beeld 2015 staat de manier waarop cultuur zich manifesteert op verschillende schaalniveaus: lokaal, stedelijk, regionaal, nationaal en internationaal. Het tweede deel schetst ontwikkelingen in de economie van de cultuursector, de publieke interesse voor cultuur, actieve cultuurdeelname en cultuureducatie op scholen.

Deel 1 : De stad als cultureel knooppunt

Hoofdstuk 1 : De stad als magneet

In de grote steden in de Randstad, maar ook in Groningen, Nijmegen en Eindhoven, is er sprake van een sterke bevolkingsgroei. In andere gebieden, zoals Oost-Groningen, Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen, krimpt de bevolking. In Nederland is, in vergelijking met bijvoorbeeld Duitsland of Frankrijk, het onderscheid tussen stad en platteland veel minder duidelijk. Nederland is sterk verstedelijkt: zo'n 52 procent van het oppervlak van Nederland is volgens het Planbureau voor de Leefomgeving te beschouwen als stedelijke regio. De verwachting is dat de trek naar de steden de komende decennia doorzet. Steden en dorpen groeien naar elkaar toe, wat in verschillende regio's leidt tot aaneengesloten wolken van bebouwing, zoals in de regio Rotterdam-Den Haag.

Inwoners van steden zijn gemiddeld genomen jonger, meer divers qua achtergrond en hoger opgeleid dan inwoners van andere gebieden. In Nederland is bijna 30 procent van de 15- tot 75-jarigen hoogopgeleid (hbo of wo). In sterk verstedelijkte gemeenten is dit percentage hoger. Landelijk ligt het aandeel Nederlanders van buitenlandse herkomst op 21 procent. In de stedelijke regio, en zeker in grote steden, is dit aandeel een stuk hoger. In Amsterdam en Den Haag wonen momenteel meer allochtone dan autochtone Nederlanders. In absolute aantallen wonen de meeste ouderen in de steden, en dan vooral in de Randstad. Maar relatief gezien neemt het aandeel ouderen juist het meest toe op het platteland. De WRR en het SCP wijzen op sociaal-culturele verschillen in Nederland. Het gaat dan om verschillen op het gebied van werk, inkomen en gezondheid, maar ook op het gebied van cultuurdeelname en smaak. De belangrijkste verklaring voor deze verschillen is het opleidingsniveau.

In steden zijn de meest in het oog springende musea, podia, festivals en monumenten geconcentreerd. Hier komen toeristen uit binnen- en buitenland op af. Voor veel mensen speelt cultuur zich echter af in hun directe omgeving, of dit nu een wijk in een stad is, of een dorp. En sommige culturele activiteiten en voorzieningen ontleen hun identiteit en aantrekkingskracht juist aan het feit dat ze minder centraal gelegen zijn. Demografische ontwikkelingen beïnvloeden de vraag naar en het aanbod van culturele voorzieningen. Stedelijke ontwikkeling en krimp plaatsen de cultuursector voor uitdagingen. Een belangrijke vraag voor het toekomstige cultuurbeleid luidt dan ook hoe lokale en landelijke culturele voorzieningen en instellingen om moeten gaan met deze ontwikkelingen en hoe overheden hier op in kunnen spelen.

Hoofdstuk 2 : Culturele voorzieningen: spreiding en bereik

Steden en regio's vormen steeds meer een netwerkstructuur, met knooppunten op het gebied van wonen, werken en voorzieningen. Ook neemt de actieradius van mensen toe. Gemiddeld reist een Nederlander 21 kilometer om een cultureel uitstapje te maken.

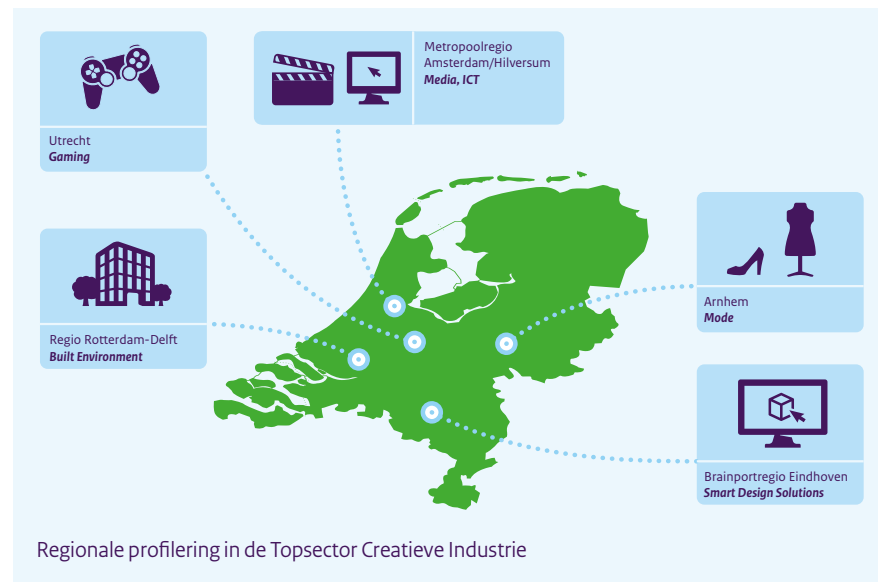
Gemiddeld reist een persoon 21 kilometer om een cultureel uitstapje te maken of een historische bezienswaardigheid te bezoeken. De afgelegde afstand varieert per regio van 12 tot 47 kilometer.

De afstand die burgers afleggen voor een bezoek aan een culturele voorziening, is onder andere afhankelijk van het aanbod binnen de eigen gemeente. Ook speelt mee of men in een verstedelijkt gebied woont. Zo zijn in bijvoorbeeld Rijswijk, naast de culturele voorzieningen binnen de gemeente, ook de podia en musea van Den Haag binnen beperkte afstand beschikbaar.

Culturele voorzieningen zijn over het land gespreid en ten opzichte van andere landen zijn de afstanden gering. Van een aantal culturele voorzieningen is bekend hoe ze zijn gespreid. Gemiddeld woont een Nederlander 2 kilometer van de dichtstbijzijnde bibliotheek. De gemiddelde reisafstand naar het dichtstbijzijnde museum is met 4,1 kilometer wat groter. Opvallend is dat de noordelijke gemeenten veel musea hebben ten opzichte van het aantal inwoners in dit gebied. Podia voor podiumkunsten kennen een lagere dichtheid dan musea en bibliotheken, de gemiddelde afstand tot een podium bedraagt 7,5 kilometer. Dit wijst erop dat podia, vaker dan musea en bibliotheken, een meer regionale functie hebben. Hetzelfde geldt voor bioscopen en filmhuizen. Hiervoor moet de burger met gemiddeld 9,3 kilometer het verst reizen. De afstand tot voorzieningen heeft invloed op de cultuurdeelname, maar vormt voor de geïnteresseerde in cultuur geen belemmering. De frequentie van het bezoek hangt samen met de afstand tot een voorziening: Hoe meer voorzieningen er in de buurt zijn, hoe vaker men gaat.

Stedelijke regio's ontwikkelen een eigen cultureel profiel. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in de creatieve industrie. Zo is er een subcluster media en entertainment in het Gooi en kenmerkt de regio Rotterdam-Delft zich door veel bedrijven op het gebied van built environment. Arnhem onderscheidt zich juist weer op het gebied van mode en Eindhoven op het gebied van smart design solutions. Een belangrijke uitdaging voor de toekomst is hoe regio's kunnen samenwerken om een aanbod en infrastructuur mogelijk te maken dat elkaar aanvult.

Hoofdstuk 3 : Lokale cultuurpraktijken

De markt voor en het speelveld van culturele instellingen wordt steeds internationaler. Tegelijk verbinden makers en culturele instellingen zich met hun directe omgeving en richten ze zich op de lokale identiteit. Een voorbeeld van deze ‘glokalisering’ is de manier waarop Leeuwarden in zijn voorstel voor Culturele Hoofdstad 2018 de betrokkenheid van de lokale gemeenschap verbindt met uitdagingen waar heel Europa voor staat, bijvoorbeeld op het gebied van werkgelegenheid en onderwijs.

Cultuur kan in de vorm van creatieve bedrijvigheid nieuwe kansen bieden aan achterstandswijken of krimpgebieden. Lokale cultuurpraktijken bereiken nieuwe publieksgroepen en dragen bij aan stedelijke ontwikkeling en vernieuwing. Ook wordt volop geëxperimenteerd met nieuwe vormen van samenwerking en opdrachtgeverschap. De diversiteit aan cultuuruitingen is groot. De betrokkenheid van bewoners voor de inbedding en het draagvlak in de wijk is vaak cruciaal. Dit is bijvoorbeeld goed gelukt in de wijk Klarendal in Arnhem, waar zowel de oorspronkelijke bewoners als de ‘culturele’ nieuwkomers – kunstvakopleiding ArtEZ en jonge modeontwerpers – profiteren van de impuls in de wijk. Uit onderzoek naar de cultuurimpuls in Arnhem blijkt een positief effect van culturele projecten op onder andere de actieve deelname van bewoners aan cultuur en op aantrekkingskracht van de wijk. Er zijn verder nog betrekkelijk weinig kwantitatieve onderzoeken gedaan, die meetbare effecten laten zien van de lokale cultuurpraktijken op bijvoorbeeld de leefbaarheid en sociale cohesie in steden.

Deel 2: Ontwikkelingen in de cultuursector

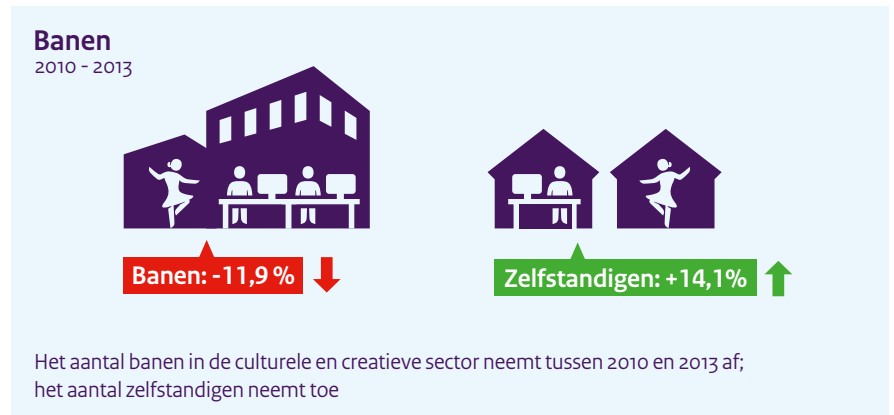
Hoofdstuk 1: Cultuur als bedrijf en beroep

De culturele en creatieve sectoren hebben niet alleen een intrinsieke waarde, maar ook een economische. Die economische betekenis van de culturele en creatieve sector is onder meer uit te drukken in het aandeel in het bruto binnenlands product (bbp). De bijdrage van de culturele en creatieve sector aan het bbp is in de periode 1995-2014 relatief stabiel, rond de 2,25 procent. In dit macrobeeld zijn geen effecten van economische crisis of bezuinigingen waarneembaar. Wel daalt sinds 2010 het aandeel van creatieve zakelijke dienstverlening en media en entertainment.

Toerisme draagt in toenemende mate bij aan de economie. In 2014 is toerisme goed voor 3,7 procent van het bbp, en 5,2 procent van de werkgelegenheid. Volgens de Eurobarometer noemt 27 procent van de Europeanen in 2014 cultuur als één van de motieven om op vakantie te gaan. Dit is 5 procent meer dan in 2012. Zes op de tien buitenlandse toeristen brengt in 2014 één of meer bezoeken aan een culturele instelling, festival of historische bezienswaardigheid.

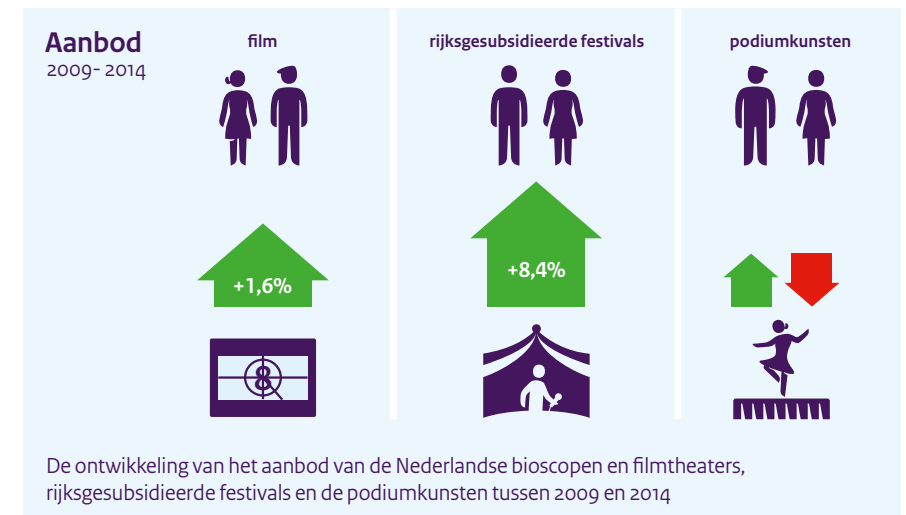

In de ontwikkeling van het aantal banen en het aantal zelfstandigen in de culturele en creatieve sector zit een duidelijk patroon: het aantal banen neemt af en het aantal zelfstandigen neemt toe. Bij kunsten en erfgoed is deze ontwikkeling het duidelijkst zichtbaar. Deze trend wijkt niet af van andere sectoren.

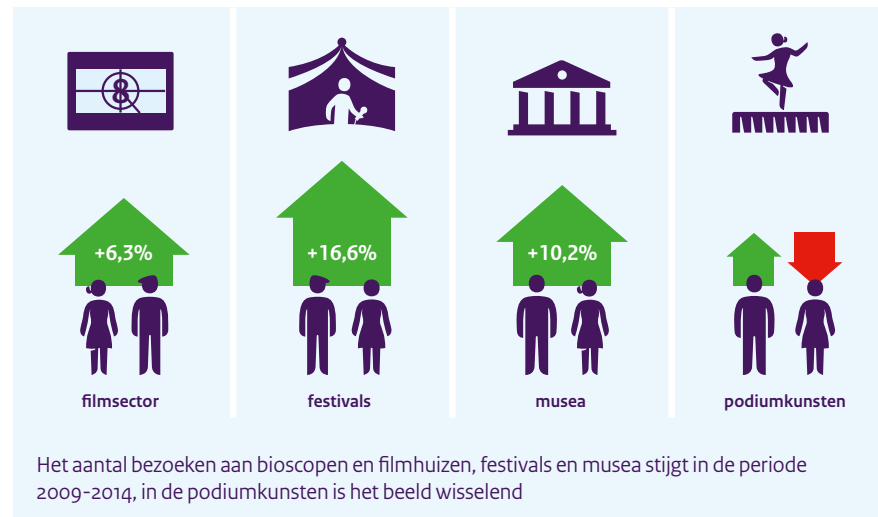
Hoofdstuk 2: Economische ontwikkelingen in de cultuursector

Het aanbod neemt tussen 2009 en 2014 in de verschillende sectoren toe. Alleen op de podia die zijn aangesloten bij de VSCD is er sprake van een lichte afname.

Het bezoek aan cultuur neemt binnen alle sectoren toe, alleen bij de podiumkunsten is er een gedifferentieerd beeld. Het bezoek aan voorstellingen van de rijks gesubsidieerde gezelschappen voor podiumkunst neemt toe, hetzelfde geldt voor de gesubsidieerde festivals. De bezoeken aan de VSCD-podia nemen tussen 2009 en 2014 af. Op deze podia is zowel gesubsidieerd als niet-gesubsidieerd aanbod te zien. Poppodia die zijn aangesloten bij de Vereniging van Nederlandse Poppodia en -Festivals laten hetzelfde beeld zien: het bezoek neemt tussen 2009 en 2014 af. Binnen de gehele podiumkunsten geldt dat het

bezoek per uitvoering afneemt. De sterke toename van de bezoeken aan rijks-gesubsidieerde musea tussen 2012 en 2014 is voor een groot deel toe te schrijven aan het Rijksmuseum in Amsterdam, dat in 2013 is heropend. Maar ook andere rijks-gesubsidieerde musea krijgen gemiddeld meer bezoeken.

Binnen alle sectoren vormt subsidie een steeds kleiner aandeel van de bekostiging van de activiteiten. Het aandeel subsidie is grofweg tussen de helft en drie kwart van de bekostiging. Ook de opbrengsten zijn een belangrijke bron. De private bijdragen spelen een beperkte rol.

Na de bezuinigingen op cultuur ontvangt een aantal instellingen vanaf 2013 geen structurele subsidie meer van rijksoverheid, cultuurfonds of grote gemeenten. Van de 76 instellingen waarvoor dit geldt, zijn er in 2015 nog 35 actief. Dit is 1 minder dan in 2014.

De WRR staat in zijn verkenning *Cultuur herwaarderen* stil bij mogelijke Mattheüseffecten als effect van beleid: de grotere instellingen zouden er beter dan kleine instellingen in slagen om steeds meer publiek en meer eigen inkomsten te verwerven, doordat zij hiertoe qua omvang, professionalisering en bekendheid beter zijn toegerust. Voornamelijk vertonen structureel gesubsidieerde festivals, musea en podiumkunstgezelschappen over de periode 2012-2014 geen duidelijk Mattheüseffect. Er is een langere periode van onderzoek nodig om dit eventuele effect vast te stellen.

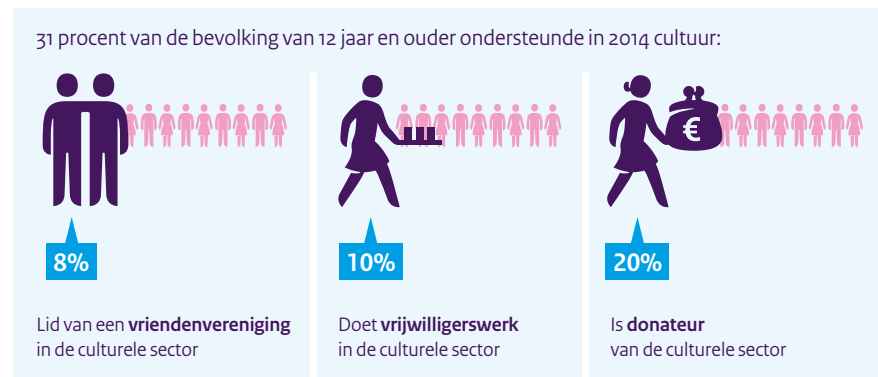

Hoofdstuk 3 : Steun aan de cultuursector: overheid en particulieren

Nederlanders vinden de aanwezigheid van cultuur belangrijk. Zeven van de tien Nederlanders vindt een gevarieerd cultuuraanbod (zeer) belangrijk voor de samenleving. Eenzelfde aandeel vindt het (zeer) terecht dat de overheid geld uitgeeft aan cultuur. In 2014 ondersteunde 31 procent van de bevolking van 12 jaar en ouder cultuur via vrijwilligerswerk, vriendenvereniging of donaties. Vrijwilligers spelen een grote rol in de cultuursector. Bij de musea is het aantal vrijwilligers sterk gegroeid, bij de schouwburgen is het afgenomen. De steun voor de cultuursector komt ook tot uiting in giften. Vanaf 1995 is het geven aan cultuur sterker toegenomen dan het geven aan goede doelen in het algemeen. Vanaf 2009 neemt het aandeel giften aan cultuur weer af, voornamelijk door afname van giften door het bedrijfsleven.

In 2014 geeft de rijksoverheid in totaal 709 miljoen euro uit aan cultuur. Daarvan gaat 487 miljoen naar de basisinfrastructuur, waarvan 333 miljoen naar vierjaarlijks gesubsidieerde instellingen en 154 miljoen euro naar de cultuurfondsen. Gemeenten hebben in totaal voor 2015 1,7 miljard euro op de cultuurbegroting staan. De uitgaven van Nederlandse gemeenten aan cultuur nemen tussen 2010 en 2014 met 3 procent toe. De uitgaven van de G4 volgen tussen 2010 en 2014 deze trend. De G35 (exclusief G4) toont een ander patroon: tussen 2010 en 2014 stijgen de uitgaven met 9 procent.

Op sectorniveau laten de uitgaven van gemeenten een gedifferentieerd beeld zien. In 2013 bedragen de gemeentelijke subsidies aan podia in totaal 278 miljoen euro.¹ Tussen 2009 en 2013 is de subsidie van gemeenten aan podia met 8 procent afgenomen. Ook de bibliotheken krijgen in deze periode 8 procent minder gemeentelijke subsidie. In 2013 bedraagt de totale subsidie vanuit gemeenten aan bibliotheken 438,4 miljoen euro. De subsidie aan musea vertoont een ander patroon. In 2013 bedraagt de subsidie die gemeenten gezamenlijk aan musea verstrekken 202 miljoen euro. Dit bedrag is 12 procent hoger dan in 2009.

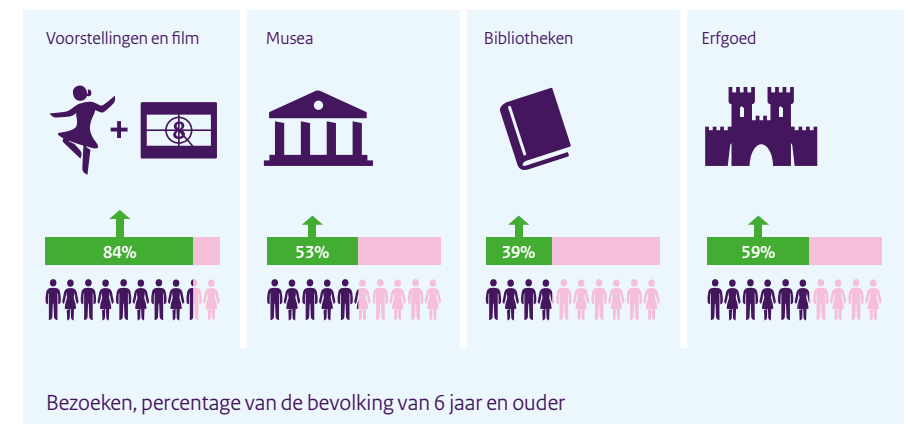
Gemeenten verstrekken meerjarige subsidies aan culturele instellingen, als onderdeel van hun cultuuruitgaven. Een deel van deze instellingen krijgt ook meerjarige subsidie van het rijk. Het aandeel rijkssubsidie aan instellingen in de G9 die ook een gemeentelijke subsidie krijgen, varieert sterk per gemeente. In de gemeenten Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven ligt het aandeel van het rijk tussen de 55 procent en 61 procent. Amsterdam volgt met een gemiddelde rijksbijdrage van 71 procent. Het aandeel van het rijk ligt een stuk hoger in de overige G9-gemeenten.

¹ Het gaat om de totale subsidies inclusief loonkostensubsidies aan podia die zijn aangesloten bij de branchevereniging VSCD en podia uit het algemene bedrijvenregister van het CBS met meer dan tien werknemers.

Hoofdstuk 4 : Publieke interesse voor cultuur

Nederland heeft een zeer goede digitale infrastructuur. Het gebruik van sociale media is in de periode 2010 tot en met 2015 toegenomen van 70 procent naar bijna 90 procent van de bevolking. Volgens het SCP neemt in 2014 86 procent van de bevolking cultuur tot zich via media (gedrukte media, radio/tv, internet en sociale media). Dit is ten minste net zo groot als het niet-digitale cultuurbereik.

82 procent van de Nederlanders bezoekt in 2014 een populaire voorstelling, zoals popmuziek, cabaret en film. Dit is meer dan twee keer hoger dan het bezoek aan een gecanoniseerde voorstelling, zoals klassieke muziek, toneel en ballet, dat 38 procent bedraagt. In de laatste decennia (1983-2007) is het bereik van gecanoniseerde voorstellingen afgenomen. Bij het meer populaire aanbod is het beeld gemengd: het bereik van musical en cabaret is wat teruggelopen, film en popmuziek genieten een grotere belangstelling.² In totaal bezoekt 84 procent van de Nederlandse bevolking een voorstelling (inclusief film). Het bezoek aan musea stijgt; in 2014 bezoekt 53 procent van de Nederlanders een museum.³

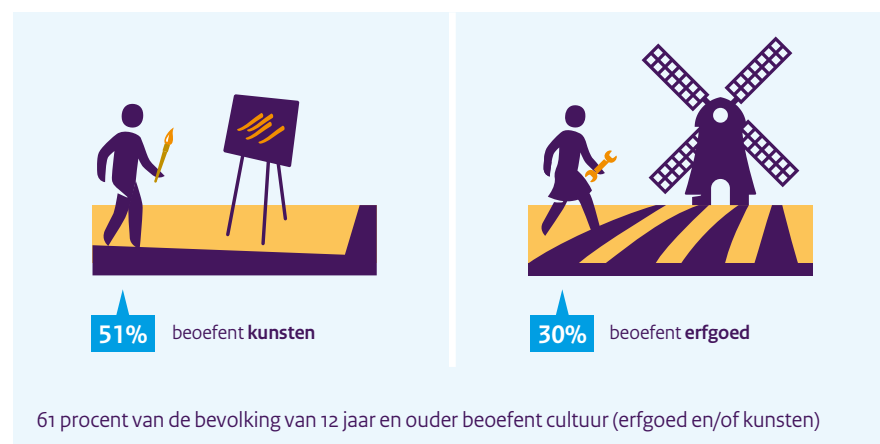
De publieke omroep bereikt miljoenen mensen met cultuur. Voor wat betreft muziek is bij de publieke omroep dezelfde trend zichtbaar als in het brede culturele leven: het bereik van klassieke muziek neemt af, het bereik van populaire muziek neemt toe.

² SCP, Leefsituatie Index, 2004-2014.

³ SCP, Vrijtijdsmonitor, 2014.

Hoofdstuk 5 : Actieve cultuurbeoefening en cultuuronderwijs

In 2014 beoefent 61 procent van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder een vorm van cultuur. 51 procent beoefent een van de kunsten, zoals beeldende kunst, theater of muziek en 30 procent een vorm van erfgoed, zoals archeologie of het beheer van monumenten. De actieve cultuurbeoefening neemt af. Dit hangt waarschijnlijk samen met een bredere trend in de vrijetijdsbesteding: mensen besteden meer tijd aan media en internet, ten koste van andere vormen van vrijetijdsbesteding.

Vrijwel alle scholen in het primair en voortgezet onderwijs organiseren één of meerdere culturele activiteiten voor hun leerlingen. Het aantal scholen dat per jaar meerdere culturele activiteiten aanbiedt voor leerlingen is in het primair onderwijs toegenomen van 56 procent in 2008-2009 naar 72 procent in 2013-2014.

Het bereik van educatief aanbod van instellingen in de culturele basisinfrastructuur (BIS) is voor alle leeftijdsgroepen in 2013 toegenomen ten opzichte van 2010. Twee derde van de scholen in het primair onderwijs maakt gebruik van het aanbod van een culturele instelling. Het koppelen van dit aanbod aan lesprogramma's is nog een aandachtspunt. Zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs is er nog onvoldoende aandacht voor doorlopende leerlijnen.

De houding, kennis en vaardigheden van de leraar voor de klas bepalen voor een belangrijk deel het cultuuronderwijs. Uit onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs blijkt dat 55 procent van de pas afgestudeerden van de lerarenopleiding (pabo) zich voldoende toegerust voelt om cultuureducatie en cultureel erfgoed te geven. Bij muzikale en beeldende vorming gaat het om respectievelijk 75 en 84 procent.

[> : Inleiding]

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) brengt jaarlijks *Cultuur in Beeld* uit. Deze publicatie biedt een overzicht van belangrijke ontwikkelingen in de culturele en creatieve sector. Daarnaast agendeert *Cultuur in Beeld* onderwerpen die de komende tijd van belang zijn in het cultuurbeleid.

Het thema van *Cultuur in Beeld 2015* is 'De stad als cultureel knooppunt'. De stad staat sinds kort weer sterk in de belangstelling. Dit blijkt alleen al uit de grote stroom publicaties en conferenties over dit onderwerp.¹ Ook het kabinet dicht steden steeds meer belang toe. Dit uit zich onder andere in het programma Agenda Stad, een samenwerking tussen het rijk, steden en belanghebbenden.² Agenda Stad is gericht op het versterken van groei, innovatie en leefbaarheid van steden.

Ook het cultuurbeleid besteedt veel aandacht aan de rol van de stad.³ In april 2015 adviseerde de Raad voor Cultuur om de stedelijke regio's centraler te stellen in het cultuurbeleid. De raad noemt steden de natuurlijke brandpunten in het cultuuraanbod. 'We zien de invulling van een stedelijk cultuurbeleid als een van de grote thema's die de vitaliteit en aantrekkingskracht van de stad en zijn ommeland zullen bepalen'.⁴

In het cultuurdebat gaat de aandacht vaak uit naar de stad zelf en de bezoekers van grote instellingen in de stad. Bewegingen van mensen van en naar steden en regio's komen veel minder in beeld. Uit recent onderzoek blijkt dat Nederlanders steeds mobieler worden. We reizen steeds vaker van onze woonplaats naar plaatsen waar we werken, winkelen én gebruik maken van culturele voorzieningen.⁵ In deze publicatie besteden we aandacht aan die mobiliteit, in fysiek opzicht én in de digitale wereld.

Centraal in *Cultuur in Beeld 2015* staat de manier waarop cultuur zich manifesteert op verschillende schaalniveaus: lokaal, stedelijk, regionaal, nationaal en internationaal. Hoe hangen deze verschillende niveaus met elkaar samen? In deel 1 van deze publicatie staat de stad als cultureel knooppunt centraal. Hoe ontwikkelen de Nederlandse steden zich en wat zijn de gevolgen voor het cultuurbeleid? Wat is de afstand van verschillende burgers in Nederland tot culturele voorzieningen? Hoe is het aanbod over Nederland gespreid? In dit deel gaan we ook in op het imago van steden, streken en cultuurmerken en op lokale cultuurpraktijken.

¹ O.a. PBL, *De stad: Magneet, roltrap en spons* (2015); SER, *De SER-agenda voor de stad* (2015); Wijn, C., *De culturele stad* (2013).

² <http://agendastad.nl/>

³ Al eerder is het belang van de stad in het cultuurbeleid onderwerp van discussie geweest. Zie Paul Kuypers, *De Stad is de sterker dan de staat* (1993) over stedelijke ambities en kunstbeleid.

⁴ Raad voor Cultuur, *Agenda Cultuur 2017-2020 (en verder)* (2015), p. 28.

⁵ Ruimtelijk Economisch Atelier Tordoir en Regioplan, *De veranderende geografie van Nederland* (2015).

In Cultuur in Beeld tonen we zoals gebruikelijk ook een cijfermatig beeld van een aantal belangrijke ontwikkelingen in de cultuursector. Deel 2 gaat in op de bijdrage van de culturele en creatieve sector aan het bbp, het inkomen van kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen en steun aan de cultuursector in de vorm van donaties, tijd en vriendenverenigingen. Dit deel geeft ook een beeld van de gevolgen van bezuinigingen en de economische crisis. De gegevens zijn gebaseerd op recent onderzoek en data van het ministerie van OCW, de cultuurfondsen, brancheorganisaties, gemeenten en onderzoekers. De bijlage Cultuur in Cijfers bevat nog meer kwantitatieve gegevens over de culturele en creatieve sector.

Definitie cultuur en creatieve industrie

Er zijn verschillende definities van de begrippen cultuur en creatieve industrie. In deze publicatie gebruiken wij waar mogelijk de begrippen 'culturele en creatieve sector'. Deze omvatten de cultuursector en de creatieve industrie in hun volle breedte: cultureel erfgoed, kunsten, film, creatieve industrie, letteren en bibliotheken. Sommige onderzoeken en gegevens beperken zich tot specifieke sectoren. Is dit het geval, dan staat dit in de tekst.

[1 : De stad als magneet]

1.1 : Inleiding

Dit hoofdstuk schetst de ruimtelijke en demografische ontwikkeling van steden. Het gaat in op groei- en krimpgebieden in Nederland en het effect van de magneetwerking van de stad op de samenstelling van de bevolking. Steden zijn net als magneten: ze trekken aan en stoten af.

Cultuur in de stad

In de centra van grotere steden bevinden zich de meest in het oog springende musea, podia, festivals en monumenten. Hier komen veel binnen- en buitenlandse toeristen op af en gaan de meeste cultuurmiddelen naartoe. Ook de kunstacademies bevinden zich in de steden. Culturele en creatieve bedrijvigheid heeft een grote impact op de stad. Neem bijvoorbeeld de betekenis van de heropening van het Rijksmuseum in Amsterdam⁶ voor de aantrekkingskracht van de stad op (buitenlandse) toeristen. Of de manier waarop de (her)opening van het Centraal Station en de Markthal Rotterdam wereldwijd op de kaart zet.⁷

Cultuur in wijk en dorp

Voor veel mensen speelt cultuur zich af in hun directe omgeving. Dit kan een wijk in een stad zijn, maar ook een dorp. Cultuur is de wekelijkse dansles, het boek uit de bibliotheek, de serie op televisie of oude gebouwen die bewoners omringen. Veel culturele instellingen en voorzieningen bevinden zich in minder stedelijk gelegen of zelfs afgelegen gebieden. Zij ontlene daar juist hun aantrekkingskracht aan. Denk aan het Nederlands Openluchtmuseum en festivals als Oerol en Into the Great Wide Open. Meer landelijk gelegen locaties hoeven kunstenaars bepaald niet te belemmeren in hun internationale ambities. Claudy Jongstra, bijvoorbeeld, werkt vanuit het Friese Spannum aan opdrachten van over de hele wereld. Hier heeft zij de ruimte om haar eigen schapen te hoeden en planten te kweken om de wol te verven die zij nodig heeft voor haar kunst.

Bijdrage aan stedelijke ontwikkeling

De creatieve industrie draagt met ontwerpers en architecten bij aan stedelijke ontwikkeling. Ook – of misschien wel juist – in krimpgebieden. Een creatieve aanpak met medewerking van bewoners kan krimpgebieden aantrekkelijk houden en nieuw leven brengen in oude stadswijken. Ook aan andere vraagstukken kunnen creatieven en kunstenaars een belangrijke bijdrage leveren, zoals maatschappelijke vraagstukken op het gebied van energie, leefbaarheid en zorg.

⁶ De laatste tijd is er meer aandacht gekomen voor de keerzijde van de stroom toeristen in Barcelona en Venetië. Deze discussie is recent ook over Amsterdam op gang gekomen.

⁷ Zowel de New York Times als de Rough Guide heeft Rotterdam in 2014 aangeduid als must see destination.

Ontwikkeling van de creatieve industrie

De stad is een belangrijke plaats van ondernemerschap, innovatie en creativiteit.⁸ De creatieve industrie ontwikkelt zich vooral in steden.⁹ Hiervoor zijn verschillende redenen. Innovatie ontstaat vooral in de nabijheid van creatieve mensen. Zij zoeken elkaar op en stimuleren elkaar, zodat er nieuwe verbindingen en onverwachte netwerken ontstaan. Bovendien zijn steden geschikte locaties om creativiteit te tonen en publiek te bereiken via theaters, schouwburgen, bioscopen, musea en galeries.

De stad als cultureel knooppunt

Stadsbewoners – zeker de hoogopgeleiden en meer welgestelden – worden mobieler. Zij verplaatsen zich tussen de verschillende steden en regio's om te wonen en werken, maar zeker ook om te reizen en van het cultuuraanbod te genieten. Nederlandse musea, festivals en opleidingen oefenen bovendien een grote aantrekkingskracht uit op buitenlandse bezoekers, makers en studenten van over de hele wereld. Zes op de tien buitenlanders die in Nederland overnachten, brengt één of meer bezoeken aan monumenten, historische plaatsen, musea, tentoonstellingen, festivals of schouwburgen.¹⁰ Steden zijn daardoor belangrijke culturele knooppunten.

Belang van infrastructuur en leefklimaat

Stedelijkheid en urbanisatie leiden niet automatisch tot de ontwikkeling van een creatief klimaat.¹¹ Er is meer voor nodig: een ontwikkelde infrastructuur en een aantrekkelijk leefklimaat. Het niveau van de voorzieningenstructuur in een stad speelt een belangrijke rol. Het gaat daarbij zowel om economische functies (winkels, horeca, hotels) als om ruimtelijke functies (kwaliteit van de gebouwde omgeving, infrastructuur). Daarnaast gaat het om 'zachtere' factoren, zoals onderwijs- en kennisinstellingen, cultuur, sport, vrije tijd, evenementen, groenvoorzieningen en de woonomgeving. Al die voorzieningen bepalen uiteindelijk hoe bewoners en bezoekers een stad beleven.

Historische kern en monumenten

De aanwezigheid van een historische kern en monumenten draagt positief bij aan de aantrekkelijkheid als vestigingsplaats.¹² Monumentale steden trekken veel jonge mensen aan. Bovendien ontwikkelen de huizenprijzen zich daar gunstiger. De monumentale stad biedt over het algemeen meer voorzieningen, die gemiddeld van een hogere kwaliteit zijn. De top vijf van meest monumentale steden wordt gevormd door Amsterdam, Maastricht, Leiden, Dordrecht en Haarlem. Onder aan de lijst staan Zoetermeer, Haarlemmermeer, Spijkenisse, Almere en Lelystad.

⁸ CPB, Stad en Land (2010).

⁹ iMMovator, Monitor Creatieve Industrie (2014).

¹⁰ Analyse OCW o.b.v. NBTC, Statistiek Inkomend Toerisme (2014).

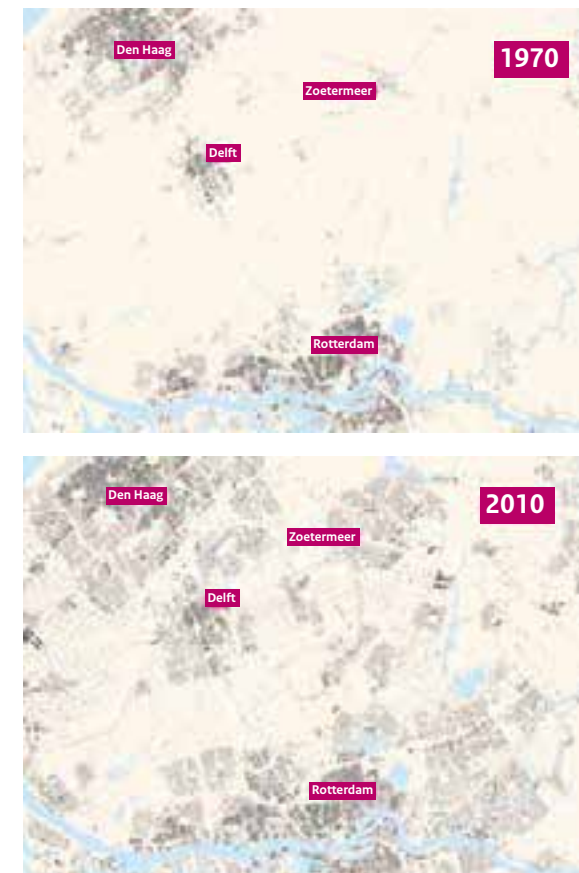
¹¹ iMMovator, Monitor Creatieve Industrie (2014).

¹² Berg, N. van den, Marlet, G., en Woerkens, C. van., Atlas voor Gemeenten (2015).

1.2 : Van stad naar stedelijke regio

Het onderscheid tussen de stad en de regio is in Nederland veel minder duidelijk dan in een land als Frankrijk. Steden en dorpen groeien naar elkaar toe. Daardoor is in verschillende regio's sprake van aaneengesloten wolken van bebouwing, zoals in de Metropoolregio Rotterdam Den Haag (zie figuur 1.1). In Vlaanderen staat dit fenomeen bekend als de 'nevelstad'. Meer dan de helft van Nederland, zo'n 52 procent, is te beschouwen als stedelijke regio.¹³ Daarbij verschillen de meningen of Nederland zich internationaal nu het beste kan onderscheiden als een groot verstedelijkt gebied, als Randstad of als Groot-Amsterdam.¹⁴

Figuur 1.1 : Van stad naar stedelijke regio

Bron: PBL, 2014

¹³ PBL, De stad verbeeld (2015).

¹⁴ Zef Hemel in Trouw: 'Nederland heeft maar één stad nodig: Amsterdam' (17 juni 2015).

Volgens de Raad voor Cultuur zijn culturele voorzieningen ook in kleinere gemeenten van belang voor sociale cohesie en leefbaarheid. Steden hebben voor de minder dichtbevolkte gebieden vaak de functie van centrumgemeente. De Raad hanteert daarom het begrip 'stedelijke regio'.¹⁵ De grenzen van zo'n regio kunnen verschillen. In het ene geval is het een metropool waar omliggende gemeenten bij worden gerekend, in het andere geval gaat het om een aantal kleinere steden dat culturele voorzieningen deelt.

De begrippen stad en regio

Ons land bezit een hoog ontwikkelde, regionaal gespreide voorzieningenstructuur. Faciliteiten zijn over het land gespreid en de afstanden zijn gering.¹⁶ Regio's en steden verschillen wel in profilering en ontwikkeling. Dé stad bestaat niet, net zo min als dé regio en hét platteland. Steden en regio's zijn geen vaststaande entiteiten, maar voortdurend in beweging. Binnen de stad vindt een dynamiek plaats, waarbij functies elkaar verdringen en weer terugkeren, bijvoorbeeld in de oudere wijken. Met deze nuanceringen gebruikt deze publicatie de begrippen stad en regio.

Megaregio's goed voor de economie

Wereldwijd groeit het aantal stadsbewoners. Sinds 2006 wonen er meer mensen in stedelijke gebieden dan op het platteland en die beweging zet door.¹⁷ Richard Florida beschrijft hoe grote steden en voorsteden megaregio's worden. Als voorbeelden noemt Florida de corridor Boston-New York-Washington en Londen-Parijs-Amsterdam-Brussel-Keulen. Ze worden megaregio's genoemd vanwege hun omvang, maar vooral ook omdat ze garant staan voor een bovengemiddelde economische output. Steden creëren 60 procent van de economische rijkdom wereldwijd en kunnen volgens Florida 90 procent van alle innovaties op hun conto schrijven. Het gebied rond Amsterdam, Brussel en Antwerpen (AmBrusTwerp) staat vierde op de wereldranglijst als het gaat om productie en innovatie.¹⁸

1.3 : De stad is in trek

De bevolking van Nederland neemt al decennialang toe. Deze groei is niet gelijkmatig over het land verdeeld. Er zijn grote regionale verschillen in demografische ontwikkelingen. Zo groeit de bevolking sterk in de grote steden in de Randstad en in de steden Groningen, Nijmegen en Eindhoven. In andere gebieden zoals Oost-Groningen, Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen is juist sprake van krimp. Deze ontwikkeling zet de komende decennia door (zie figuur 1.2). Tegelijkertijd vergrijsjt de bevolking in heel Nederland en neemt het aantal huishoudens toe.¹⁹ Deze ontwikkelingen hebben uiteraard

¹⁵ De Raad voor Cultuur, Agenda Cultuur 2017-2020 (en verder) (2015).

¹⁶ Zie bijv. CBS, Nabijheidsstatistiek: hoe ver wonen Nederlanders van voorzieningen (2012).

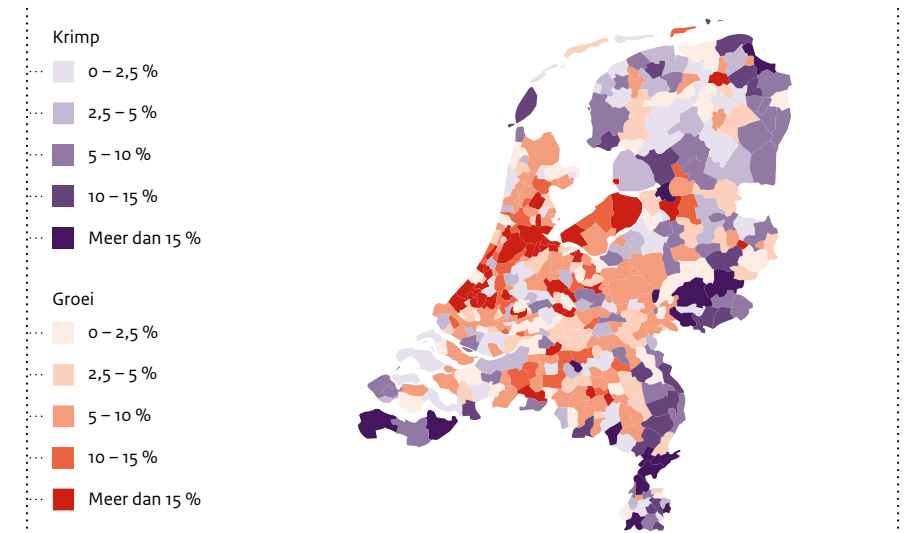
¹⁷ Verenigde Naties, World Urbanization Prospects – The 2014 Revision (2014).

¹⁸ Florida, R., Who's your city? How the Creative Economy is Making the Place Where You Live the Most Important Decision of Your Life (2008).

¹⁹ PBL, De Nederlandse bevolking in beeld (2014).

ook gevolgen voor de cultuursector. Ze leiden bijvoorbeeld tot het verdwijnen van bibliotheken, bioscopen of theaters in krimpgebieden. De veranderende samenstelling van de bevolking in de steden kan daar juist zorgen voor een nieuw publiek voor culturele voorzieningen.

Figuur 1.2 : Prognose groei- en krimpgebieden in Nederland 2012-2040

Bron: PBL, 2014

De stad trekt en aan en stoot af

Al eeuwenlang concentreren voorzieningen en (economische) activiteiten zich in de steden. Die concentratie brengt ook uitdagingen met zich mee op het gebied van mobiliteit, huisvesting en leefbaarheid. De stad werkt hierdoor als een magneet: hij trekt niet alleen mensen aan, maar stoot ze ook af (zie figuur 1.3). Zo raakte Amsterdam tussen 1968 en 1985 een kwart van zijn inwoners kwijt.²⁰ Mensen trokken vooral naar gebieden op korte afstand van stedelijke agglomeraties. Zo ontstonden de 'overloopgemeenten', zoals Almere, Purmerend en Spijkenisse.

Dreigende leegloop van binnensteden

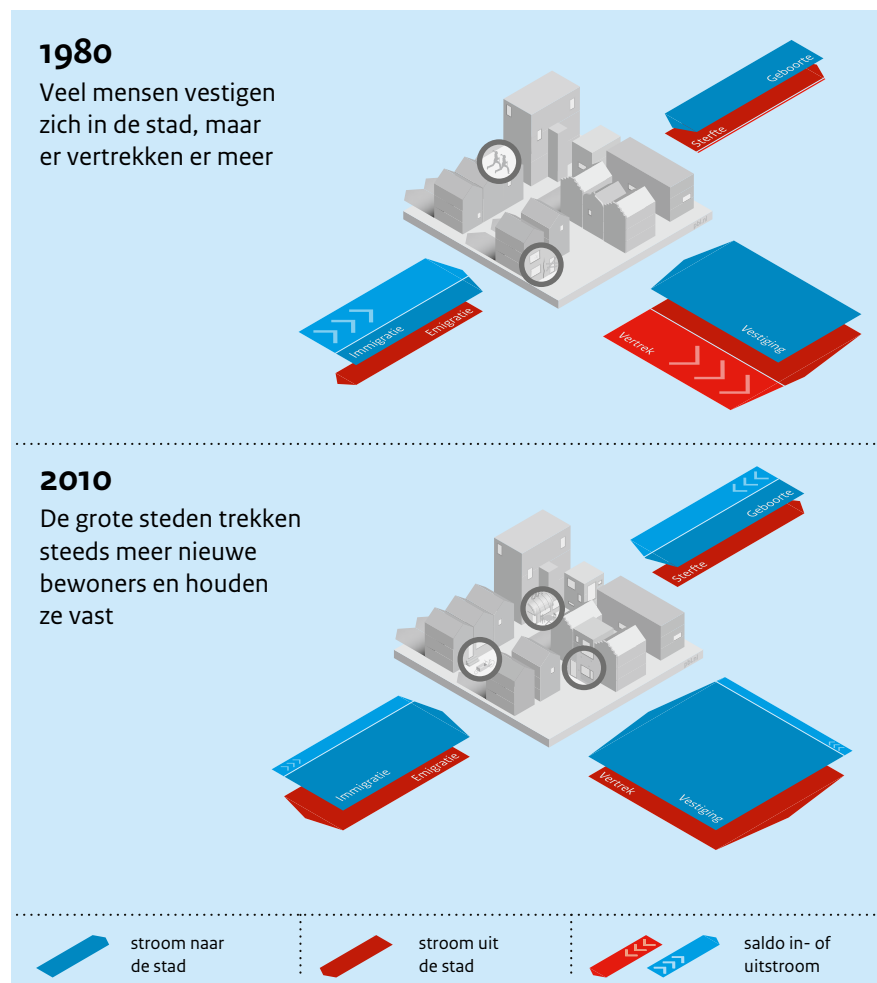
De overheid moedigde de spreiding van de bevolking over Nederland en het scheiden van wonen en werken aan. Ze werkte hier ook zelf aan mee met de verhuizing van overheidskantoren, zoals het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap naar Zoetermeer in 1985. Een keerzijde van deze ontwikkeling was de dreigende leegloop van de binnensteden. Daarom richtten de overheden zich ook op de uitbreiding van de stedelijke regio (groeikernen, Vinex-locaties).

²⁰ PBL, De Stad: Magneet, roltrap en spons, Hoofdstuk 3 (2015).

Herontdekking van de stad

In de tweede helft van de jaren tachtig groeide de bevolking in de grote steden van Nederland weer. De stad werd herontdekt als aantrekkelijke woon- en werkomgeving en culturele broedplaats. De afgelopen vijf jaar versnelde deze groei.²¹ Vooral gezinnen, die traditioneel relatief vaker de stad verlaten, bleven langer in de stad wonen. Renovatie en nieuwe bedrijvigheid maakten steden weer aantrekkelijk voor gezinnen. Ook vanwege de economische crisis verhuisden er de afgelopen jaren minder mensen.²²

Figuur 1.3 : De stad als magneet

Bron: PBL, 2015

²¹ PBL, De Stad: Magneet, roltrap en spons (2015), p. 36-50.

²² PBL, De Stad: Magneet, roltrap en spons (2015), p. 36-62.

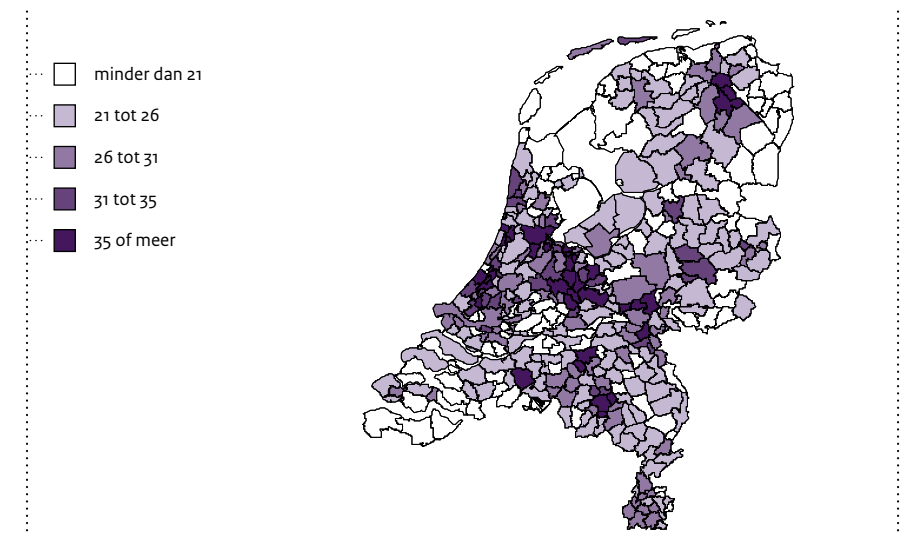
1.4 : Gescheiden werelden?

Welke effecten heeft de magnetische werking van de stad op de samenstelling van de bevolking? Verschilt de bevolkingssamenstelling in steden van die op andere plaatsen? En wat is de betekenis van de groei van de stad voor het cultuurbeleid? Hieronder gaan we in op drie belangrijke demografische kenmerken: opleiding, land van herkomst en leeftijd.

Opleiding

Verstedelijking hangt samen met het aandeel hogeropgeleiden. In Nederland is bijna drie op de tien 15- tot 75-jarigen in Nederland hoogopgeleid (hbo of wo). De sterk verstedelijkte gemeenten hebben veelal de hoogst opgeleide bevolking, vooral de universiteitssteden. Het percentage hoogopgeleiden in de aangrenzende gemeenten ligt vaak ook boven het landelijk gemiddelde (zie figuur 1.4).²³

Figuur 1.4 : Aandeel hoogopgeleiden (15-74 jaar) per gemeente, 2014

Bron: CBS, PBL & Wageningen UR, 2015

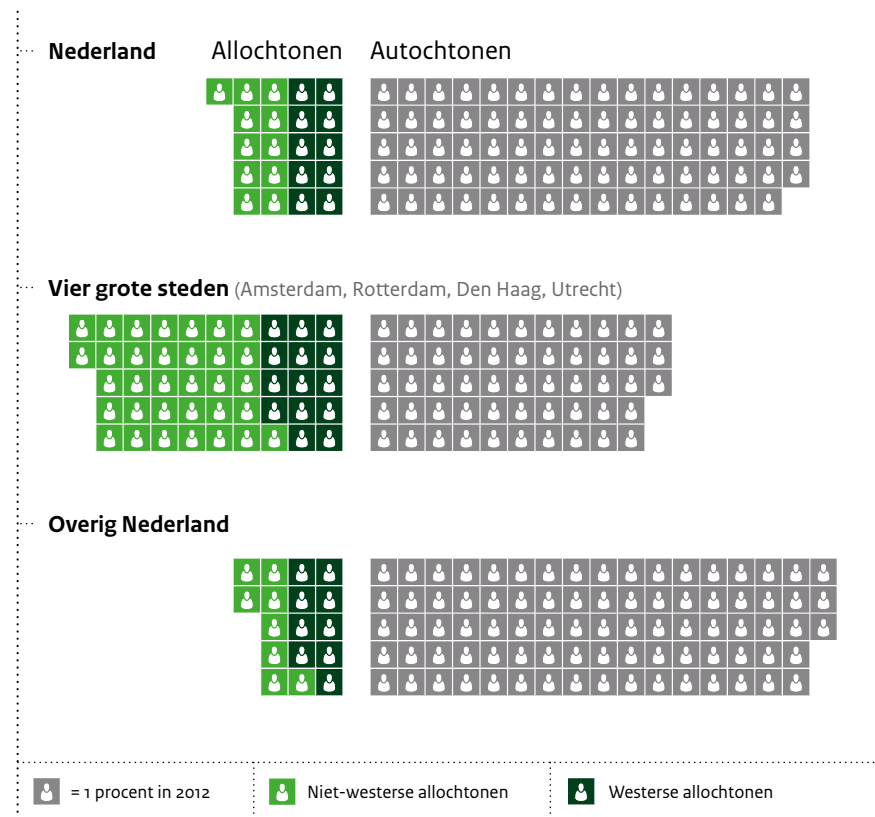
²³ CBS, PBL & Wageningen UR, Hoogopgeleiden, 2014 (2015). Uitzondering daarop zijn de universiteitssteden Maastricht en Enschede. Beide steden zijn beduidend minder succesvol in het vasthouden van hun voormalige studenten of in het aantrekken van hoogopgeleiden. Het gebrek aan werkgelegenheid voor hoogopgeleiden betekent dat veel afgestudeerden wegtrekken. Dit geldt nog sterker voor het relatief hoge aandeel buitenlandse (vooral Duitse) studenten aan beide universiteiten.

Etnische achtergrond

Het aandeel Nederlanders van buitenlandse afkomst ligt in 2015 op 21 procent. Dit aandeel is de afgelopen jaren gegroeid en deze groei zet naar verwachting door.²⁴ Dit aandeel is in de stedelijke regio hoger dan in de rest van Nederland. Dit geldt in nog sterkere mate voor de vier grote steden (zie figuur 1.5). Stedelijke regio's herbergen een grote diversiteit aan culturele, religieuze en etnische achtergronden. Zo wonen er in Amsterdam 180 verschillende nationaliteiten.²⁵ Door deze grote diversiteit ontstaat steeds vaker een situatie waarin geen enkele groep een absolute meerderheid vormt. De stad bestaat uit louter minderheden. In Amsterdam (sinds 2011) en Den Haag (sinds 2013) wonen momenteel meer allochtone dan autochtone Nederlanders.²⁶ In andere steden is dit binnen een paar jaar ook het geval.

Figuur 1.5 : Aandeel Nederlanders van buitenlandse herkomst

Bron: PBL, 2014

²⁴ CBS, Bevolkingsprognose 2014–2060: groei door migratie (2014).

²⁵ OIS, Amsterdam in Cijfers 2015 (2015)

²⁶ CBS Statline, Bevolking; ontwikkeling in gemeenten met 100 000 of meer inwoners, geraadpleegd op 9 september 2015.

Leeftijd

In Nederland stijgt het aantal ouderen, doordat de relatief grote geboortegolfgeneratie de leeftijd van 65 jaar bereikt. Het aandeel 65-plussers neemt naar verwachting toe van 16 procent in 2012 tot 25 procent in 2040. Ook de steden vergrijzen. In absolute aantallen wonen de meeste ouderen in de steden, vooral in de Randstad. Maar relatief gezien neemt het aandeel ouderen juist het meest toe op het platteland. In veel gemeenten is meer dan 30 procent van de bevolking ouder dan 65 jaar.²⁷

De stad trekt vooral jongeren aan, voornamelijk door de aanwezigheid van hoger onderwijs.²⁸ In de omliggende gemeenten en (voormalige) groeikernen is het tegenovergestelde het geval. Nog steeds trekken veel gezinnen vanuit de stad naar deze groeikernen, maar minder dan voorheen.²⁹ Hierdoor is in deze gebieden sprake van een geleidelijke vergrijzing. De stedelijke regio's kennen dus een hoger aandeel jongeren, hogeropgeleiden én een hoger percentage inwoners van buitenlandse herkomst.

Sociaal-culturele verschillen

Het SCP en de WRR wijzen op de sociaal-culturele verschillen in de Nederlandse bevolking, bijvoorbeeld op het gebied van werk, inkomen en gezondheid. Daarnaast zijn er grote verschillen in (culturele) smaak. De belangrijkste verklaring hiervoor is het opleidingsniveau.³⁰ Dankzij hun opleiding hebben hogeropgeleiden niet alleen meer kansen op de arbeidsmarkt, ook hun netwerk is uitgebreider en gevarieerder. Hogeropgeleiden hebben over het algemeen ook een betere gezondheid. Het SCP en de WRR laten zien dat contact tussen lager- en hogeropgeleiden relatief zeldzaam is: gescheiden netwerken leiden tot gescheiden werelden. De afstand is in de afgelopen decennia toegenomen. Ontwikkelingen zoals individualisering en informalisering hebben geleid tot meer vrijwillige en homogene netwerken. Instituties als familie en kerk – waar wel sociale menging plaatsvond – hebben aan kracht ingeboet.

De culturele kloof lijkt eveneens groter te worden, maar burgers hebben zelf niet het gevoel dat lager- en hogeropgeleiden tegenover elkaar staan.

²⁷ PBL, Vergrijzing en ruimte (2013).

²⁸ PBL, De Stad: Magneet, roltrap en spons (2015), p. 68-69.

²⁹ PBL, De Stad: Magneet, roltrap en spons (2015), p. 36.

³⁰ WRR & SCP, Gescheiden werelden, een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland (2014).

1.5 : Conclusies en overwegingen voor de toekomst

In dit hoofdstuk staat de ontwikkeling van Nederlandse steden centraal en de relevantie hiervan voor het cultuurbeleid.

- De stedelijke regio is een belangrijk knooppunt, ook op cultureel gebied. In de centra van grotere steden bevinden zich veel culturele voorzieningen. Deze dragen bij aan de aantrekkelijkheid van de stad en trekken toeristen uit binnen- en buitenland.
- De bevolking van Nederland neemt toe, maar deze groei is niet gelijkmatig over het land verdeeld. De stad is in trek. Cultuurvoorzieningen in krimpgebieden staan onder druk. Dit roept de vraag op hoe cultuur voldoende toegankelijk blijft voor alle Nederlanders.
- De stad werkt als een magneet. De concentratie van voorzieningen en activiteiten trekt veel mensen aan. Uitdagingen op het gebied van mobiliteit, huisvesting en leefbaarheid stoten echter ook mensen af. Vooral jonge gezinnen, die eerder vaak de stad verlieten, blijven nu langer in de stad wonen.
- De bevolkingssamenstelling van stedelijke regio's wijkt af van het landelijke beeld, als het gaat om opleiding, diversiteit en leeftijd.
  - In Nederland is bijna 30 procent van de 15- tot 75-jarigen in Nederland hoogopgeleid (hbo- of wo). In sterk verstedelijkte gemeenten is dit percentage hoger.
  - Landelijk ligt het aandeel Nederlanders van buitenlandse herkomst op 21 procent. In de stedelijke regio, en zeker in grote steden, is dit hoger: tot meer dan 50 procent.
  - In absolute aantallen wonen de meeste ouderen in de steden, vooral in de Randstad. Relatief gezien neemt het aandeel ouderen juist het meest toe op het platteland.
- De WRR en het SCP wijzen op verschillen op het gebied van werk, inkomen en gezondheid, maar ook op het gebied van cultuurdeelname en smaak van de Nederlandse bevolking. De belangrijkste verklaring voor de verschillen is het opleidingsniveau. Een belangrijke vraag voor de toekomst luidt hoe het lokale en landelijke cultuurbeleid moet omgaan met deze verschillen.

[2 : Culturele voorzieningen: spreiding en bereik]

2.1 : Inleiding

Voorzieningen zijn geconcentreerd in de steden. Hier vind je de meeste winkels, scholen, medische voorzieningen en sportverenigingen. De keuze van mensen en bedrijven om zich op een bepaalde plaats te vestigen hangt mede af van de kwaliteit van de leefomgeving. Die kwaliteit wordt bepaald door ruimtelijke, fysieke en sociale omgevingsfactoren. Die factoren zijn soms objectief meetbaar, zoals het aantal voorzieningen of de luchtkwaliteit, maar ook de perceptie van mensen speelt een rol. Een voorbeeld hiervan is de tevredenheid met voorzieningen.³¹

Dit hoofdstuk gaat over het aanbod van culturele voorzieningen in Nederland in stad en regio.³² Paragraaf 2.2 gaat in op de regionale spreiding van cultuurdeelname en de gemiddelde reisafstand van bezoekers. Paragraaf 2.3 laat zien hoe het voorzieningenniveau bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van een gemeente of regio. De afsluitende paragraaf geeft de conclusies en overwegingen voor de toekomst.

2.2 : Spreiding van culturele voorzieningen in Nederland

Nederland kent veel verschillende culturele voorzieningen. Er zijn musea, podia, bibliotheken, centra voor de kunsten, bioscopen, enzovoort. Sommige voorzieningen worden (deels) gesubsidieerd door de overheid, anderen zijn commercieel van aard. Daarnaast zijn er grote verschillen tussen de omvang en het bereik van voorzieningen.

Culturele voorzieningen in gemeenten

Musea, podia en bibliotheken krijgen meestal subsidie van gemeenten. De keuzes die gemeenten hierin maken hangen af van een aantal factoren. Cor Wijn noemt in zijn boek *De culturele stad* de volgende factoren: de financiële positie, de beleidshistorie, de ligging, de heersende geloofsovertuiging en het ambitieniveau van de lokale beleidsmakers.³³ Wijn beschrijft het zogenoemde ringenmodel voor gemeentelijk cultuurbeleid. De culturele infrastructuur begint met een aantal centrale functies. Hoe groter de gemeente, hoe meer voorzieningen. Dit leidt tot de volgende driedeling: een kernachtig, een uitgebreid en een alomvattend voorzieningenbeleid.

³¹ Zie RIVM: http://www.rivm.nl/Onderwerpen/G/Gezonde_leefomgeving/Wat_verstaan_we_onder_een_gezonde_leefomgeving, geraadpleegd op 20 juni 2015.

³² Afhankelijk van de gegevensbron is dit de provincie, landsdeel of (toeristische) streek.

³³ Wijn, C., *De culturele stad, een handboek voor beleidsmakers en zij die het willen worden* (2013).

Kernachtig, uitgebreid, alomvattend

Gemeenten met minder dan 30.000 inwoners voeren doorgaans een kernachtig voorzieningenbeleid. Zij richten zich op een beperkt aantal voorzieningen en activiteiten, zoals een bibliotheek, monumentenzorg of amateurkunst. Gemeenten tot 100.000 inwoners voeren een uitgebreid voorzieningenbeleid. Zij hebben daarnaast bijvoorbeeld een natuur- of cultuurhistorisch museum of een (film)theater. De grotere steden hebben meestal een alomvattend aanbod. Er zijn verschillende typen voorzieningen en activiteiten, zoals een schouwburg, een filmtheater, kunstuitleen, een presentatie-instelling en een poppodium. De vier grote steden hebben de meeste en grootste voorzieningen.

Spreiding van voorzieningen over het land

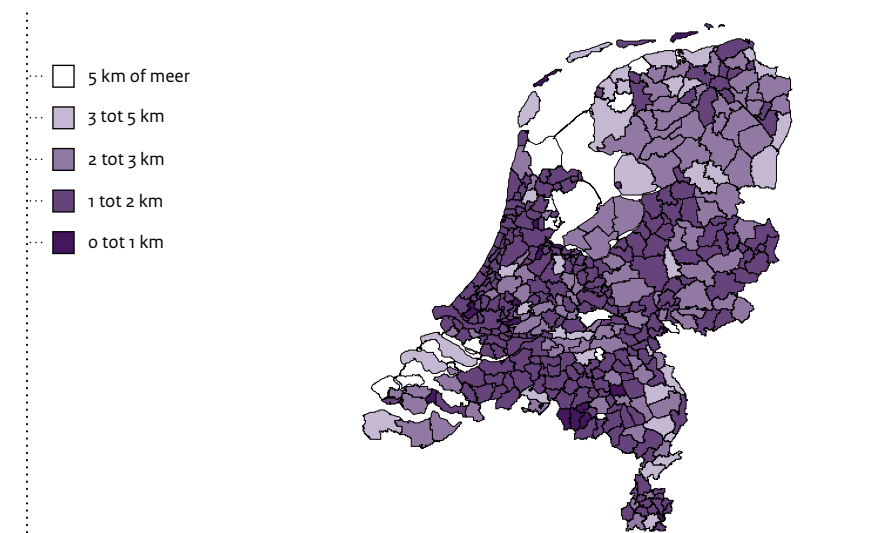
Deze paragraaf verkent de spreiding van culturele voorzieningen op basis van gegevens van het CBS over de nabijheid van voorzieningen in Nederland.³⁴ Er zijn statistieken beschikbaar over de gemiddelde afstand tot de dichtstbijzijnde voorzieningen en het aantal voorzieningen binnen een bepaalde straal. Het CBS houdt deze gegevens bij over musea, podia en bioscopen. Aan de hand van deze cijfers is bijvoorbeeld te berekenen uit hoeveel bioscopen een Amsterdammer kan kiezen binnen een straal van 5 kilometer. Dit kunnen voorzieningen binnen of buiten de gemeente zijn. Het CBS houdt geen rekening met de grootte of populariteit van een instelling. Een museum met veel bezoekers telt even sterk mee als een klein streekmuseum.

³⁴ CBS, Nabijheid voorzieningen; afstand locatie, regionale cijfers (2015), (geraagpleegd op 16 september 2015)

Bibliotheken

Van bibliotheken is de gemiddelde afstand tot een vestiging bekend; er is geen informatie over het aantal vestigingen binnen een bepaalde straal. Figuur 2.1 geeft de gemiddelde afstand weer in 2014. Het gaat om bibliotheekvestigingen en servicepunten. Hoe donkerder het vakje, hoe korter de reisafstand. Van de culturele voorzieningen uit de statistiek van het CBS zijn bibliotheken het breedst verspreid over Nederland. In totaal zijn er 1.035 bibliotheekvestigingen in Nederland. Gemiddeld woont een Nederlander 2 kilometer van de dichtstbijzijnde bibliotheek. In de Zeeuwse gemeente Noord-Beveland is de gemiddelde afstand tot een bibliotheek met ruim 14 kilometer het grootst, maar ook in gemeenten als Rijnwaarden (Gelderland), Ferwerderadiel (Friesland), Veere (Zeeland) en Korendijk (Zuid-Holland) wonen inwoners gemiddeld meer dan 8 kilometer van een bibliotheek. In deze minder dichtbevolkte gemeenten zijn doorgaans wel haltes van bibliobussen. In Noord-Beveland zijn bijvoorbeeld 8 haltes waar wekelijks een bibliobus stopt.

Figuur 2.1 : Gemiddelde afstand tot een bibliotheekvestiging per gemeente 2014

Bron: CBS Statline

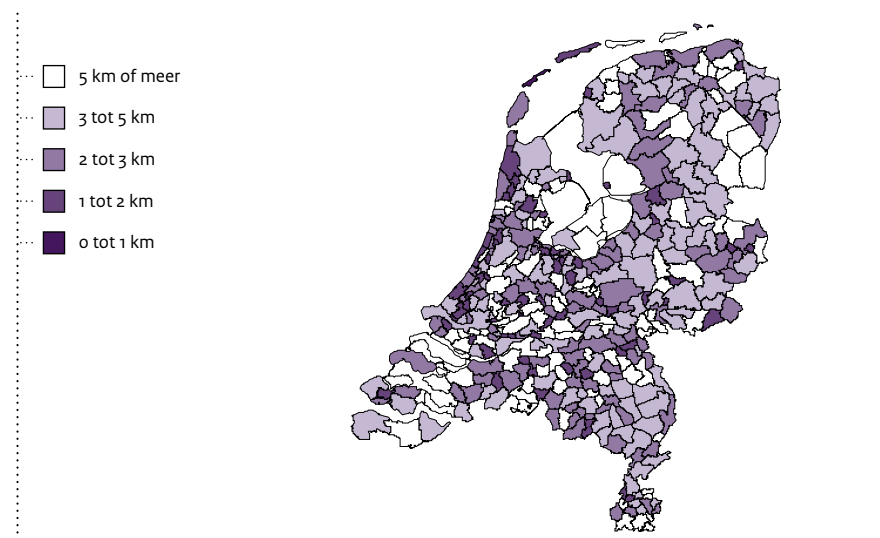
De afstand tot een bibliotheek is de laatste jaren toegenomen. Bezuinigingen op subsidies aan kunst en cultuur hebben geleid tot sluiting van bibliotheekvestigingen. Hierdoor zijn mensen langer onderweg naar de bibliotheek.³⁵

³⁵ CBS, Langer onderweg naar de bibliotheek (2015).

Musea

Van de musea is zowel de gemiddelde afstand tot een museum binnen een gemeente als het aantal musea binnen een bepaalde straal bekend.³⁶ Figuur 2.2 laat de gemiddelde afstand tot een museum zien. Het gaat in totaal om 837 musea. De gemiddelde reisafstand tot het dichtstbijzijnde museum is 4,1 kilometer. Dat is 2 kilometer meer dan naar een bibliotheek. Hoe meer inwoners een gemeente heeft, hoe korter de afstand tot een museum. Toch zijn de verschillen niet heel groot. In de G4 - Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht - is de gemiddelde afstand tot een museum 2,5 kilometer, terwijl bewoners van gemeenten met minder dan 20.000 inwoners gemiddeld 4,8 kilometer van een museum wonen.

Figuur 2.2 : Gemiddelde afstand tot een museum per gemeente 2011

Bron: CBS Statline

In grote steden meer musea dichtbij

Veel gemeenten beschikken over een museum binnen een beperkte reisafstand, maar het aantal musea varieert sterk. Figuur 2.3 geeft het gemiddelde aantal musea weer binnen een straal van 5 kilometer. Hoe donkerder de oppervlakte hoe groter het aantal musea. 57 procent van de gemeenten heeft minimaal 1 museum binnen een straal van 5 km. Amsterdam spant de kroon. Inwoners van Amsterdam vinden binnen 5 km van hun huis

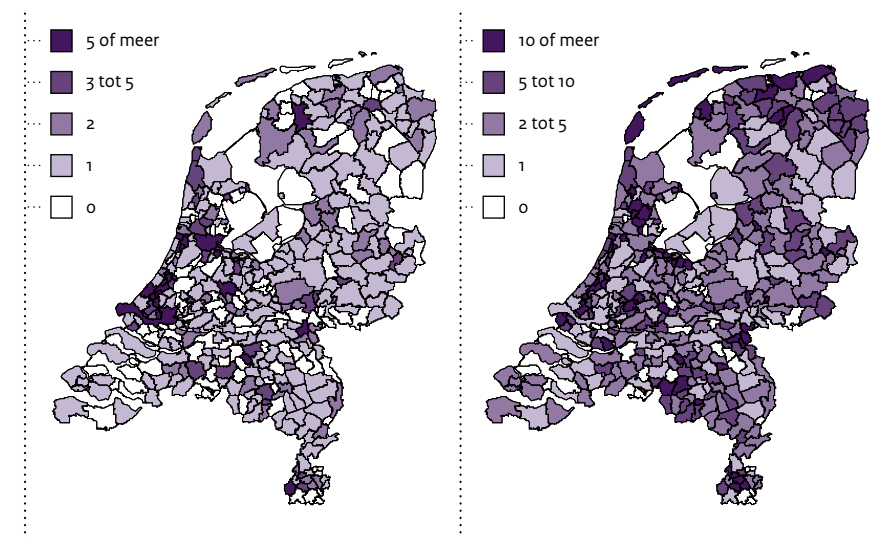
³⁶ Cijfers over de musea zijn afkomstig van de Nederlandse Museumvereniging. De definitie van een museum luidt als volgt: 'Een museum is een permanente instelling die ten dienste staat van de samenleving en haar ontwikkeling. Ze is toegankelijk voor publiek en niet gericht op het maken van winst. Een museum verwerft, behoudt, onderzoekt en presenteert de materiële getuigenissen van de mens en zijn omgeving verwerft en informeert hierover voor studie, educatie en genoegen.' De volgende musea worden niet in de statistieken opgenomen: musea die alleen op afspraak open zijn, die het hele jaar zijn gesloten (bijvoorbeeld vanwege verbouwing) en musea die minder dan 4 uur per week open én minder dan 50 weken per jaar open zijn.

gemiddeld 24 musea. Ook de grotere gemeenten in Zuid-Holland, zoals Den Haag, Leiden en Rotterdam, kennen een hoge dichtheid. Uit figuur 2.3 is af te lezen dat de andere grotere steden in Nederland ook relatief veel musea hebben binnen een straal van 5 kilometer. Het zijn dus vooral de inwoners van grote steden die binnen een beperkte reisafstand van een groot aantal musea wonen.

Relatief veel musea in Noord-Nederland

In gebieden met veel inwoners zijn doorgaans meer musea, zo blijkt ook uit het linker kaartje in figuur 2.3. De vraag is of de verschillen tussen regio's nog steeds blijven bestaan als dit wordt gecorrigeerd voor het aantal inwoners. Het rechterkaartje in de figuur geeft het aantal musea in een straal van 5 kilometer per 100.000 inwoners weer. Op deze manier wordt het aantal musea gewogen naar het aantal inwoners in een gebied. Zo kan de dichtheid van musea in dun- en dichtbevolkte gebieden worden vergeleken. Opvallend is dat de noordelijke gemeenten relatief veel musea hebben ten opzichte van het aantal inwoners. In deze regio wonen relatief weinig mensen, maar het museale aanbod is relatief groot. In Zeeland en Flevoland is het aanbod beduidend lager.

Figuur 2.3 : Aantal musea binnen een straal van 5 kilometer per gemeente (links) en aantal musea binnen een straal van 5 kilometer per 100.000 inwoners per gemeente (rechts)

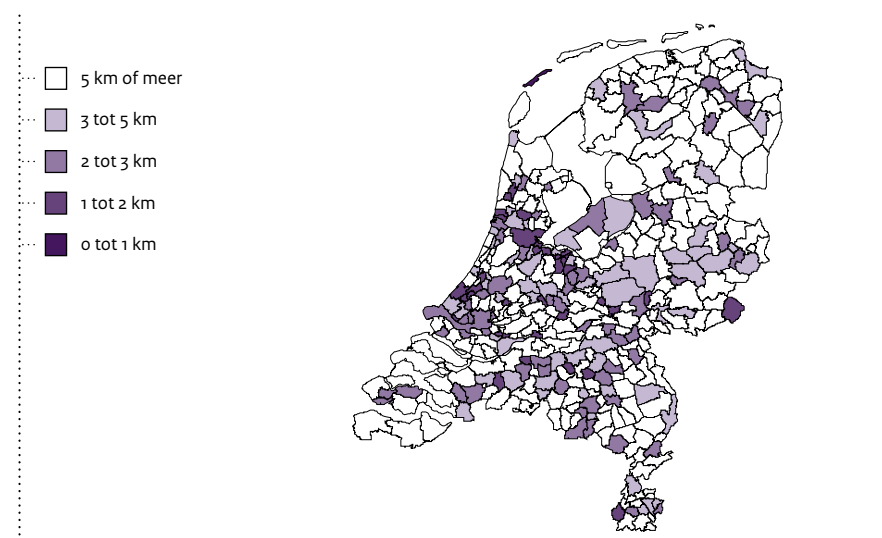
Bron: CBS Statline

Podia

De volgende figuur geeft de gemiddelde afstand tot een podium weer. Het gaat om podia die zijn aangesloten bij de branchevereniging VSCD en podia uit het algemene bedrijvenregister van het CBS met meer dan tien werknemers. Kleinere podia blijven hierdoor buiten beeld. In totaal zijn er 336 podia voor podiumkunsten in de statistiek vertegenwoordigd.

Podia³⁷ voor podiumkunsten kennen een lagere dichtheid dan musea en bibliotheken. Dit impliceert dat podia vaker dan musea en bibliotheken een regionale functie hebben. De podia concentreren zich in de meer stedelijke gebieden (figuur 2.4). In het westen en midden van het land is een hogere podiumdichtheid. Ook inwoners van de steden in het zuiden en het noorden van het land hebben een beperkte reisafstand tot een podium.

Figuur 2.4 : Gemiddelde afstand tot een podium* per gemeente 2013

* exclusief poppodia | Bron: CBS Statline

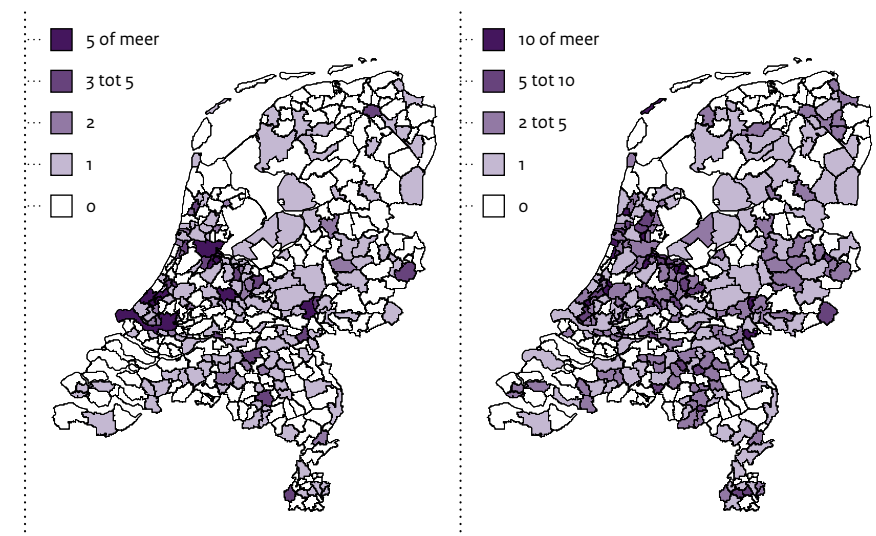
De vier grote gemeenten hebben het grootste aantal podia in een straal van 5 kilometer (zie figuur 2.5). Ook Rijswijk, Leidschendam-Voorburg en Arnhem hebben een relatief hoge podiumdichtheid. De gemeenten Nijmegen, Eindhoven, Maastricht en Groningen hebben ook een groot aantal podia binnen een straal van 5 kilometer. In de overige delen van Nederland zijn relatief weinig podia te vinden.

³⁷ Poppodia zijn niet meegenomen in de analyse. Het aantal poppodia dat vertegenwoordigd is in de statistiek is beperkt.

Podia in randgemeenten

Wanneer het aantal podia per inwoner in beeld wordt gebracht, ontstaat een ander beeld. Niet de grote gemeenten, maar juist de gemeenten rondom de G4 hebben dan relatief veel podia binnen een straal van 5 kilometer. De podia in bijvoorbeeld Den Haag liggen binnen een straal van 5 kilometer voor inwoners van de gemeente Rijswijk. Een gemeente als Rijswijk kent echter veel minder inwoners dan de gemeente Den Haag. Hierdoor is het aantal podia per inwoner hoger. De randgemeenten hebben vaak hun eigen voorzieningen, maar hun inwoners maken ook gebruik van de voorzieningen in de naastgelegen grotere stad.

Figuur 2.5 : Aantal podia binnen een straal van 5 kilometer per gemeente (links) en aantal podia binnen een straal van 5 kilometer per 100.000 inwoners per gemeente (rechts)

Bron: CBS Statline

> Samenwerking tussen culturele instellingen

Er wordt in de cultuursector veel en op verschillende manieren samengewerkt. De redenen om de krachten te bundelen zijn divers. Inhoudelijke drijfveren en artistieke meerwaarde kunnen een rol spelen, maar ook de verwachting om nieuwe doelgroepen of opdrachtgevers te vinden of kosten te besparen. In enkele gevallen komt de samenwerking door de overheid tot stand, zoals bij het nieuwe Nationaal Museum van Wereldculturen, een fusie van het Tropenmuseum, Museum Volkenkunde en het Afrika Museum.

Binnen de podiumkunsten wordt steeds meer samenwerking gezocht tussen podia en gezelschappen. Die samenwerking mondt in een aantal gevallen uit in een fusie. Zo zijn De Nederlandse Opera, Het Nationale Ballet en Het Muziektheater Amsterdam in 2013 gefuseerd. Met de integratie van de drie organisaties werd een grotere slagvaardigheid, een duidelijkere profilering door eenduidiger aansturing en versterking van de mogelijkheden voor cultureel ondernemerschap beoogd.³⁸ In Rotterdam bundelen Theatergroep Max, jeugdanzgezelschap Meekers en theatergroep Siberia sinds 2013 hun krachten in Maas, een podium en een gezelschap voor theater en dans.³⁹ In Den Haag gaan de Koninklijke Schouwburg, het Nationale Toneel en Theater aan het Spui vanaf 1 juli 2016 samen verder als Het Nationale Theater. Hiermee komen productie en presentatie in één hand en wil men een krachtige organisatie gaan vormen, die in staat is om een breed en divers publiek te bereiken in de stad Den Haag en in het land.⁴⁰

Het bundelen van productie en presentatie binnen één organisatie komt in het buitenland veel vaker voor, zoals ook blijkt uit een vergelijkende studie naar theatersystemen in zeven middelgrote steden in Europa. Aan bod komen Aarhus (Denemarken), Bern (Zwitserland), Debrecen (Hongarije), Groningen (Nederland), Maribor (Slovenië), Tyneside (Verenigd Koninkrijk) en Tartu (Estland). Met uitzondering van Groningen en Tyneside voorziet in alle steden één centraal stadstheater in het grootste deel van het theateraanbod van de stad. Het theater biedt onderdak aan één of meerdere gezelschappen, die onderdeel zijn van de organisatie.⁴¹

³⁸ <http://www.nrc.nl/nieuws/2012/01/16/fusie-nederlandse-opera-nationale-ballet-en-muziektheater/>

³⁹ <http://www.maastd.nl/algemeen/>

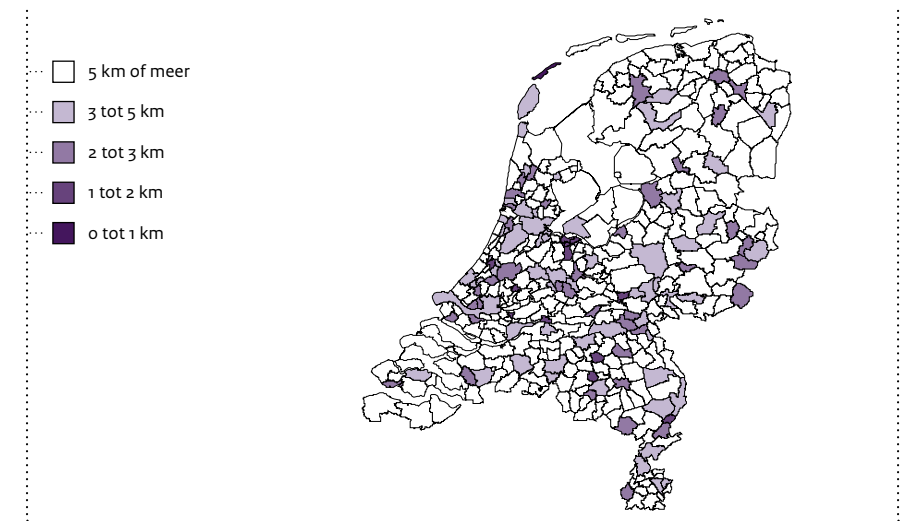
⁴⁰ Persbericht 1 september 2015, https://www.ks.nl/nieuws/122/Wij_gaan_fuseren/

⁴¹ Hoogen, Q.L. van den en Saro, A., STEPS in understanding how theatre systems influence theatre life (2015).

Bioscopen en filmtheaters

In de statistiek zijn 165 bioscopen en filmtheaters (hierna aangeduid als bioscopen) vertegenwoordigd.⁴² Voor een bioscoop moeten bezoekers in vergelijking met de hiervoor beschreven voorzieningen het verst reizen: gemiddeld 9,3 kilometer. Bioscopen zijn doorgaans gevestigd in steden en hebben een functie voor de hele regio. De reisafstand in gemeenten in het midden van het land is relatief klein.

Figuur 2.6 : Gemiddelde afstand tot een bioscoop en filmtheater per gemeente 2013

Bron: CBS Statline⁴³

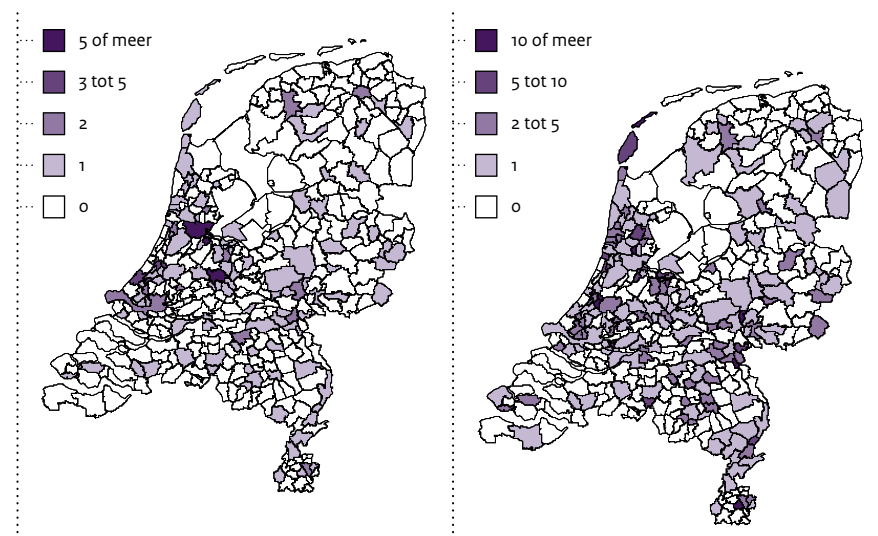
Eén op de drie gemeenten heeft minimaal één bioscoop binnen een straal van 5 kilometer. In Amsterdam is het aantal bioscopen binnen een straal van 5 kilometer het hoogst: 6. In totaal kent Amsterdam 18 bioscopen. In de steden Utrecht, Den Haag en Leiden zijn minimaal 3 bioscopen binnen 5 kilometer te vinden. In landelijke gemeenten is vaak geen bioscoop binnen een straal van 5 kilometer aanwezig.

Wanneer deze cijfers voor het aantal inwoners in een gemeente gecorrigeerd worden, dan ontstaat ook hier een ander beeld. Het aantal bioscopen in een straal van 5 kilometer is relatief hoog in gemeenten rondom de grotere steden. Ook op de Waddeneilanden is het aantal bioscopen per inwoner hoog. Hier wonen weinig mensen, maar er komen wel veel toeristen die graag een bioscoop bezoeken.

⁴² Dit is 96 procent van de bioscopen en filmtheaters die zijn aangesloten bij de Nederlandse Vereniging van bioscoopexploitanten.

⁴³ De gegevens over bioscopen zijn afkomstig van Locatus. Locatus verzamelt zelf informatie over alle winkels en consumentgerichte, dienstverlenende bedrijven.

Figuur 2.7 : Aantal bioscopen en filmtheaters binnen een straal van 5 kilometer per gemeente (links) en aantal bioscopen binnen een straal van 5 kilometer per 100.000 inwoners per gemeente (rechts)

Bron: CBS Statline

Verskil in spreiding

Uit het voorgaande blijkt dat voorzieningen verschillend zijn gespreid over het land. Bibliotheken en musea kennen een grote spreiding, podia en bioscopen een kleinere. Culturele voorzieningen zijn geconcentreerd in de grotere gemeenten en de gebieden daaromheen. Hoe meer inwoners, hoe korter de afstand tot een culturele voorziening. Zo zijn er in de G4 binnen een straal van 10 kilometer 7 bioscopen, 26 musea en 21 podia te vinden. Buiten de G4 zijn dit 5 musea, 3 podia en 1 bioscoop.

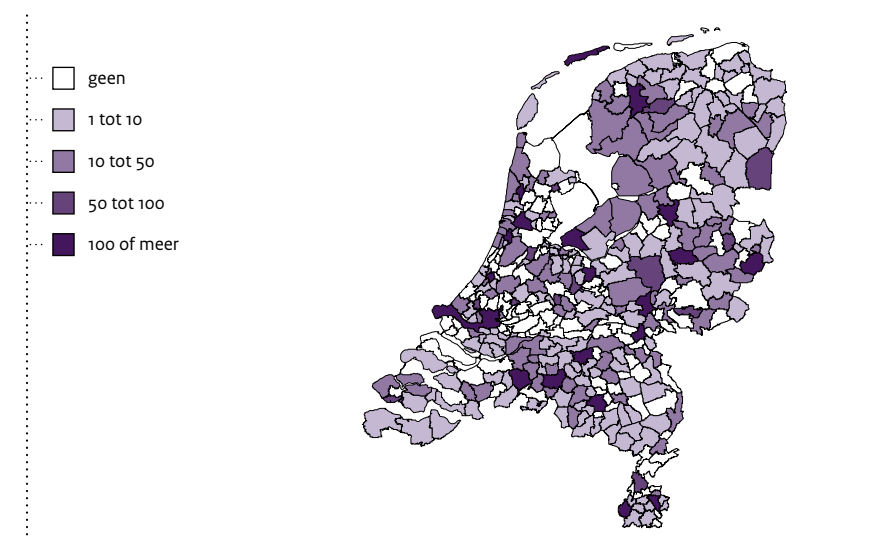
Er zijn te weinig gegevens beschikbaar om van elk type culturele voorziening een schets te maken van de spreiding. Er is bijvoorbeeld geen beeld van de spreiding van voorzieningen voor cultuureducatie en galeries. Ook festivals, historische gebouwen en monumenten zijn niet in de cijfers vertegenwoordigd.

Spreiding van rijksgesubsidieerd aanbod

Hoe zijn de instellingen die het rijk subsidieert gespreid over het land? De Algemene Rekenkamer beschrijft in het rapport *Bezuinigingen op cultuur, realisatie en effect* dat het rijk in de Randstad ruim anderhalf keer zoveel instellingen subsidieert als daarbuiten. De Algemene Rekenkamer kijkt alleen naar de standplaats van instellingen. Podiumkunstgezelschappen bieden echter een substantieel deel van hun aanbod buiten de standplaats aan. De volgende figuur laat de spreiding van het rijksgesubsidieerde aanbod in de podiumkunsten zien.

De rijksgesubsidieerde gezelschappen spelen overal in het land. De meeste uitvoeringen vinden in de vier grote gemeenten plaats. Na correctie voor het aantal inwoners in een gemeente, is te zien dat ook in kleinere gemeenten relatief veel rijksgesubsidieerde uitvoeringen plaatsvinden. Voorbeelden zijn Den Bosch, Almere en Enschede.

Figuur 2.8 : Aantal rijksgesubsidieerde uitvoeringen per 100.000 inwoners per gemeenten 2014

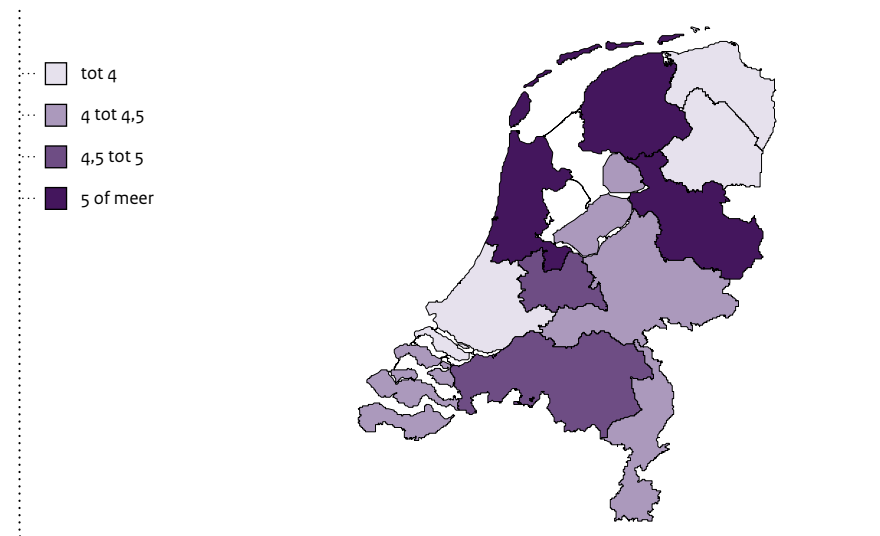
Bron: Gegevensbank OCW

Festivals

Figuur 2.9 toont het aantal festivals per 100.000 inwoners per provincie. In de provincie Overijssel vinden relatief de meeste festivals plaats per inwoner, gevolgd door Noord-Holland en Friesland. In Drenthe, Zuid-Holland en Groningen vinden relatief de minste festivals plaats.

Figuur 2.9 : Aantal festivals per provincie per 100.000 inwoners

Bron: Rebel & APE, 2015

Erfgoed

Behalve musea kent Nederland nog tal van voorzieningen en bezienswaardigheden op het gebied van erfgoed. Bijvoorbeeld historische landschappen, monumenten, archeologische opgravingen of historische binnensteden.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed beschikt over gegevens over het aantal rijksmonumenten per gemeente (figuur 2.10). De vijf gemeenten met de meeste rijksmonumenten zijn Amsterdam, Maastricht, Utrecht, Leiden en Haarlem. Ook relatief kleinere gemeenten in Zeeland, zoals Middelburg, Schouwen-Duiveland en Veere, hebben veel rijksmonumenten.

Figuur 2.10 : Aantal rijksmonumenten per gemeente per 31-12-2014

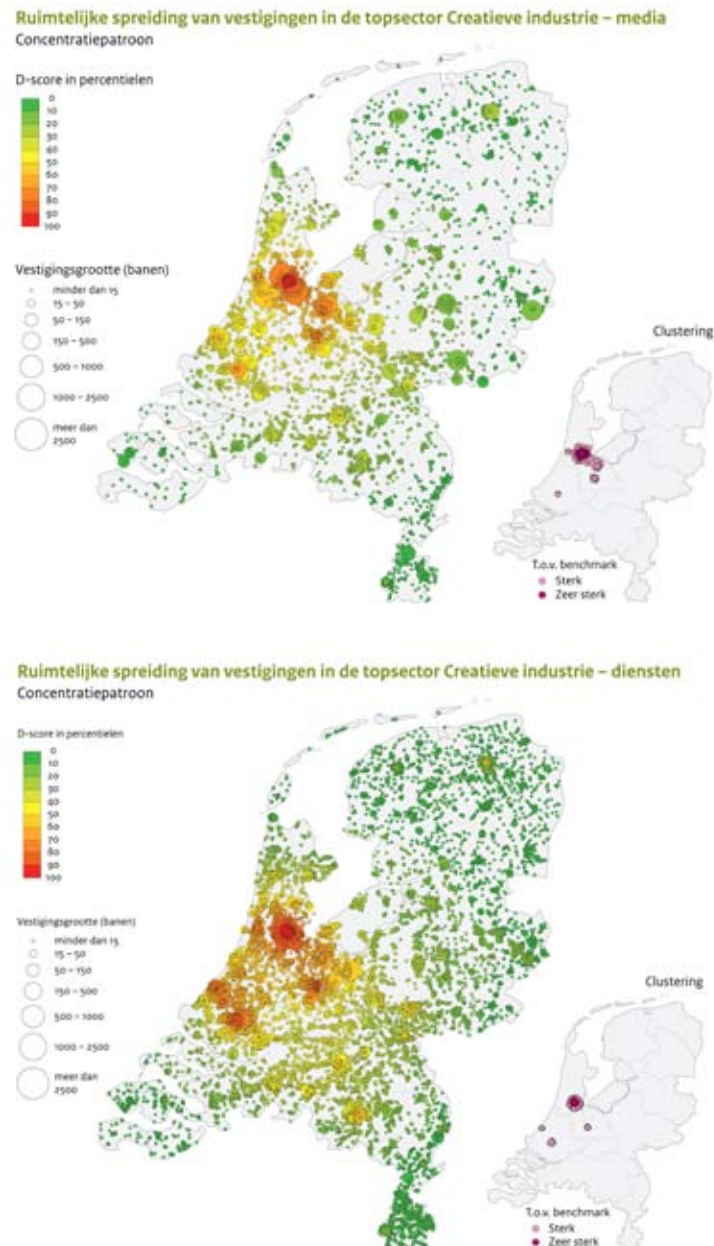
Bron: RCE erfgoedmonitor, 2015

Creatieve industrie

Het Planbureau voor de Leefomgeving brengt het aanbod van creatieve bedrijvigheid in kaart. Figuur 2.11 geeft de creatieve bedrijvigheid van de sector media- en entertainment en creatief zakelijke diensten weer.

Uit de analyse blijkt dat de creatieve industrie sterk is geclusterd in de noordvleugel van de Randstad (Amsterdam-Hilversum-Utrecht-Amersfoort). Alle deelsectoren (cultuur, media en entertainment, creatieve zakelijke diensten) zijn goed vertegenwoordigd in de noordvleugel, maar de creatieve zakelijke dienstverlening gaat voorop. Verder zijn in Nederland onder andere de volgende subclusters te zien: media en entertainment in het Gooi, de gamesector in Utrecht, Built environment, in Rotterdam-Delft, mode in Arnhem en Smart Design Solutions in Eindhoven.

Figuur 2.11 : Creatieve bedrijvigheid in Nederland: vestigingen in de sector media (boven) en de sector creatief zakelijke diensten (onder)

Bron: PBL & CBS, 2012

Voorbeeld : **Dutch Creative Residencies**

Een deel van de creatieve bedrijven vestigt zich graag in karakteristieke verzamelgebouwen. Voorbeelden daarvan zijn de Westergasfabriek (Amsterdam), de Van Nellefabriek (Rotterdam), de Gruyterfabriek (Den Bosch) en Strijp-S (Eindhoven).

Creatieve residenties zitten vaak in aansprekende gebouwencomplexen. Residenties zijn niet beperkt tot de grotere steden. Ook kleine en middelgrote steden in bijna alle provincies bieden ruimte aan een creatief bedrijfsverzamelgebouw. Een recent voorbeeld is de Blokhuispoortgevangenis in Leeuwarden. Dit gebouw is veranderd in een succesvolle creatieve residentie. Ook steden als Heerlen, Groningen, Enschede en Almelo kennen succesvolle broedplaatsen.

Een deel van deze creatieve bedrijfsverzamelgebouwen heeft zich verenigd in het Dutch Creative Residency Network (DCR Network). Het doel van het netwerk is de bevordering van creatief ondernemerschap in Nederland en het versterken van de samenwerking tussen creatieve residenties.⁴⁴

⁴⁴ <http://www.dcrnetwork.nl>

2.3 : Imago van steden, streken en cultuurmerken

Wat betekent het aanbod van culturele voorzieningen voor een stad of regio? Culturele voorzieningen versterken de werkgelegenheid, zorgen voor een goed vestigingsklimaat en leveren een bijdrage aan het bruto binnenlands product. Culturele voorzieningen hebben ook immateriële waarden: ze bieden vermaak en schoonheid aan bewoners en bezoekers en bepalen de identiteit van een stad of streek. Deze paragraaf laat zien hoe culturele voorzieningen bijdragen aan het imago van steden en streken.

De aantrekkingskracht van cultuur

De studie *Stad en Land* van het CPB berekent de bijdrage van verschillende voorzieningen aan de hoogte van de grondprijzen. De nabijheid van werk en winkels heeft de sterkste invloed op de grondprijzen. Daarop volgt de invloed van cultuur. In wijken en steden met culturele voorzieningen en een historische binnenstad zijn de grondprijzen hoger. Deze scoren hoger dan bijvoorbeeld de nabijheid van natuur, stadsparken of culinair aanbod.⁴⁵ Onderzoek van merkadviseur Hendrik Beerda bevestigt dit beeld. Het aanbod van opleidingen, woningen en sportfaciliteiten is nauwelijks van invloed op de mate van waardering door bewoners. De aanwezigheid van dit type voorziening wordt door bewoners meer als randvoorwaarde beschouwd. Beerda onderzocht de waardering van bewoners op 43 factoren.⁴⁶

Figuur 2.12 : Faciliteiten die samenhangen met een sterk stadsimago bij bewoners (+ index)

1. Horeca (100)	9. Groen of mooie natuur (75)
2. Culturele festivals/evenementen (98)	10. Gezondheidszorg (75)
3. Winkelaanbod (95)	11. Recreatiegebied (74)
4. Architectuur (92)	12. Opleidingen/scholen (73)
5. Theaters en andere podia (91)	13. Woningaanbod (73)
6. Museumaanbod (82)	14. Sportfaciliteiten (70)
7. Wandelmogelijkheden (79)	15. Sportwedstrijden/evenementen (68)
8. Fietsmogelijkheden (75)	

Bron: Hendrik Beerda Brand Consultancy, 2015

Het onderzoek van Beerda laat zien dat de aanwezigheid van culturele evenementen en festivals samenhangt met een sterk imago van de stad onder haar bewoners. Ook architectuur – zowel historische als moderne – speelt een belangrijke rol. Steden met een historisch centrum, zoals Amsterdam, Maastricht en Delft, hebben een sterk imago. Theaters en musea maken ook deel uit van de top 10. Amsterdammers geven de hoogste beoordeling aan het podiumkunstaanbod, terwijl inwoners van Haarlem het trotst zijn op de musea binnen hun gemeente. De Veluwe is de populairste streek door de combinatie van natuurgebied de Hoge Veluwe en het Kröller-Müller museum. Zuid-Limburg en Texel staan nummer twee en drie op de ranglijst van streken met een sterk imago. De Randstad valt net buiten de top drie.⁴⁷

De ontwikkeling van een sterk merk

Een sterk merk draagt bij aan de populariteit van een stad of regio. Hoe ontwikkelt een culturele voorziening zich tot een sterk merk? Dit gebeurt in drie fasen: bekendheid, waardering en binding. Dit staat los van de vraag of iemand een voorziening ook daadwerkelijk bezoekt. Vooral musea ontwikkelen zich als sterk merk. Na een dal in 2012 is de reputatie van musea weer terug op het oude niveau en bestaat de top 10 van sterke cultuurmerken voor de meerderheid uit musea. Veel Amsterdamse musea zijn in de top te vinden (Anne Frank Huis, het Rijksmuseum, het Van Gogh Museum) maar ook musea buiten de randstad als Paleis Het Loo, het Nederlands Openluchtmuseum, het Kröller-Müller museum en het Zuiderzeemuseum staan in de top 10 van sterke museummerken.

Waarderingsverschillen per regio

Niet alleen het cultuuraanbod verschilt per regio, maar ook de waardering van type cultuurmerken. Figuur 2.13 geeft een overzicht van de populairste cultuurmerken per provincie. Zo is er in Zeeland en Limburg de meeste waardering voor popmuziek. Hier zijn BLØF en Pinkpop gewaardeerde cultuurmerken. In Noord-Holland, Utrecht en Gelderland voeren musea de lijst van meest geapprecieerde cultuurmerken aan. In Overijssel is een evenement als het Dickensfestijn het meest gewaardeerd, terwijl in Zuid-Holland en Noord-Brabant de bioscoopketen Pathé de lijst aanvoert.⁴⁸

⁴⁵ CPB, *Stad en Land* (2010), p. 67.

⁴⁶ Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Steden & Streken Merkenonderzoek* (2015). Dit onderzoek wordt tweejaarlijks uitgevoerd onder bijna 13.000 respondenten. Bewoners worden gevraagd om de stad of streek te beoordelen op 43 factoren, zoals aanbod van verschillende type voorzieningen, werk, zorg, de prijskwaliteitverhouding van woningen en winkels/horeca, de bereikbaarheid, de sfeer, veiligheid en de bewoners van de stad.

⁴⁷ Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Persbericht: Inwoners grotere steden mopperen meer over hun stad* (2015); Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Cultuursector Merkenonderzoek Provincies 2015*; Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Cultuursector Merkenonderzoek Nederland 2014*.

⁴⁸ Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Cultuursector Merkenonderzoek Provincies 2013 en 2015*.

Figuur 2.13 : Sterke cultuurmerken per provincie

 Drenthe 1. Dierenpark Emmen 2. Kamp Westerbork 3. Drents Museum	 Groningen 1. Martinitoren 2. MartiniPlaza 3. De Oosterpoort	 Overijssel 1. Dickens Festijn 2. Deventer Boekenmarkt 3. Bevrijdingsfestival
 Flevoland 1. Bataviawerf 2. Aviodrome 3. Lowlands	 Limburg 1. Pinkpop 2. Rowwen Hèze 3. MECC Maastricht	 Utrecht 1. Het Spoorwegmuseum 2. Domtoren 3. Paleis Soestdijk
 Friesland 1. Skûtsjesilen 2. Sneekweek 3. De Kast	 Noord-Brabant 1. Pathé 2. Kamp Vught 3. 013	 Zeeland 1. BLØF 2. Racoon 3. Deltapark Neeltje Jans
 Gelderland 1. Openluchtmuseum 2. Kröller-Müller Museum 3. Paleis Het Loo	 Noord-Holland 1. Rijksmuseum 2. Anne Frank Huis 3. Koninklijk Theater Carré	 Zuid-Holland 1. Pathé 2. Ahoy Rotterdam 3. North Sea Jazz Festival

Bron: Presentatie Hendrik Beerda congres Podiumkunsten, 2015
 Hendrik Beerda Brand Consultancy, Cultuursector Merkenonderzoek Provincies 2013 en 2015

2.4 : Cultuurdeelname in stad en regio

Van de Nederlandse bevolking neemt 92 procent deel aan cultuur. Ieder doet dat op zijn eigen manier. Deze paragraaf beschrijft in welke mate de nabijheid van culturele voorzieningen van invloed is op de cultuurdeelname. Daarnaast wordt het reisgedrag voor cultuuruitjes per regio in kaart gebracht.

Regionale spreiding van bezoek aan cultuur

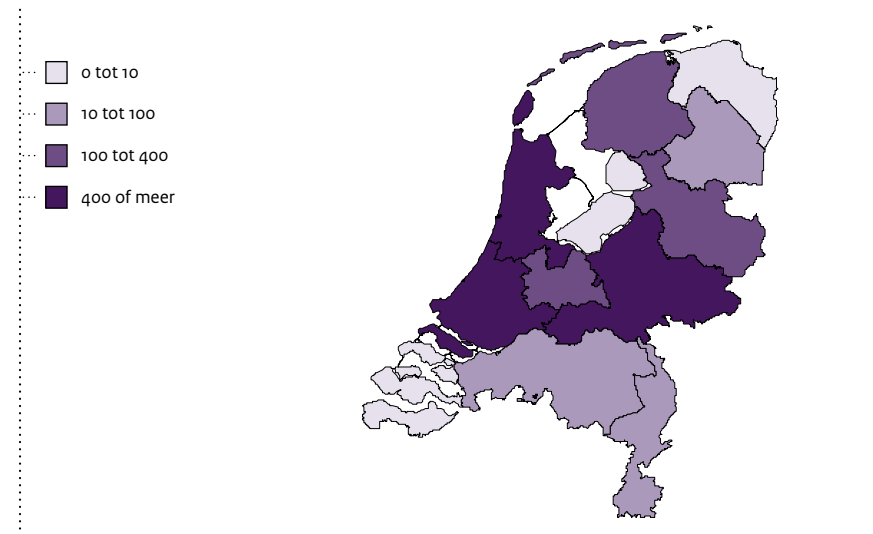
Het onderzoek *Economische ontwikkelingen in de cultuursector 2009-2014* biedt informatie over het bezoek aan culturele voorzieningen naar regio. De gegevens zijn beschikbaar voor podia (podiumkunst), musea, festivals en bioscopen. De regionale spreiding van het aantal bezoeken maakt niet duidelijk waar bezoekers vandaan komen, maar zegt iets over het aantal bezoeken aan de uitvoeringen per provincie.⁴⁹ De bezoeken worden steeds per 1.000 inwoners per provincie gegeven om te corrigeren voor de grootte van ene provincie.

Musea in Noord-Holland trekken relatief de meeste bezoeken. Per 1.000 inwoners worden er 1.358 bezoeken afgelegd. Dit komt vooral door de aanwezigheid van het Rijksmuseum Amsterdam. Op afstand volgen de musea in Zuid-Holland, Gelderland en Utrecht. In de zuidelijke provincies vinden relatief weinig bezoeken plaats.⁵⁰

⁴⁹ Rebel en APE, economische ontwikkelingen in de cultuursector 2009-2014 (2015).

⁵⁰ In Groningen, Flevoland en Zeeland waren geen musea aanwezig in de onderzoeksgegevens.

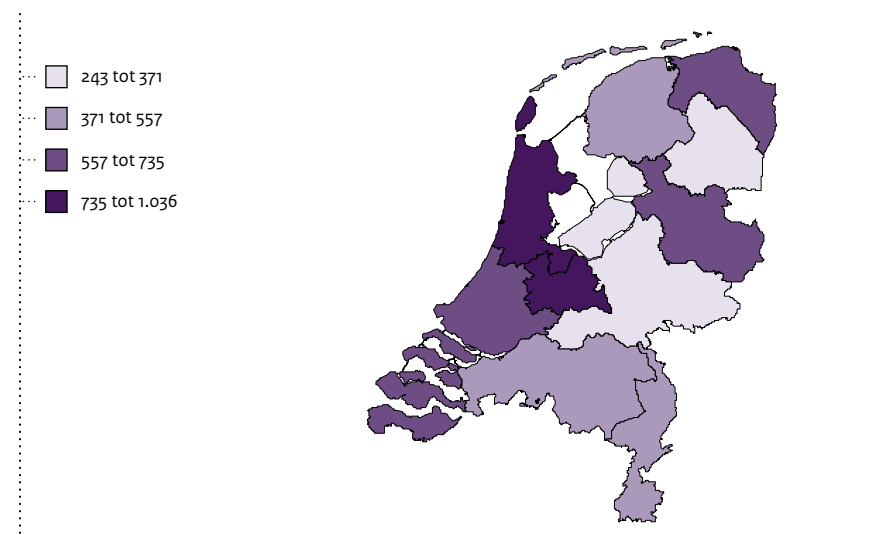
Figuur 2.14 : Aantal bezoeken per 1.000 inwoners aan musea per provincie in 2014

Bron: Rebel & APE, 2015

De volgende figuur laat het gemiddelde aantal bezoeken zien in 2014 per 1.000 inwoners aan podia die aangesloten zijn bij de VSCD. De minste bezoeken per 1.000 inwoners worden in Drenthe en Flevoland afgelegd. In Noord-Holland zijn de meeste bezoeken per 1.000 inwoners, namelijk 1.036. Hier is ook het aanbod het hoogst.

Figuur 2.15 : Aantal bezoeken per 1.000 inwoners aan podia per provincie in 2014

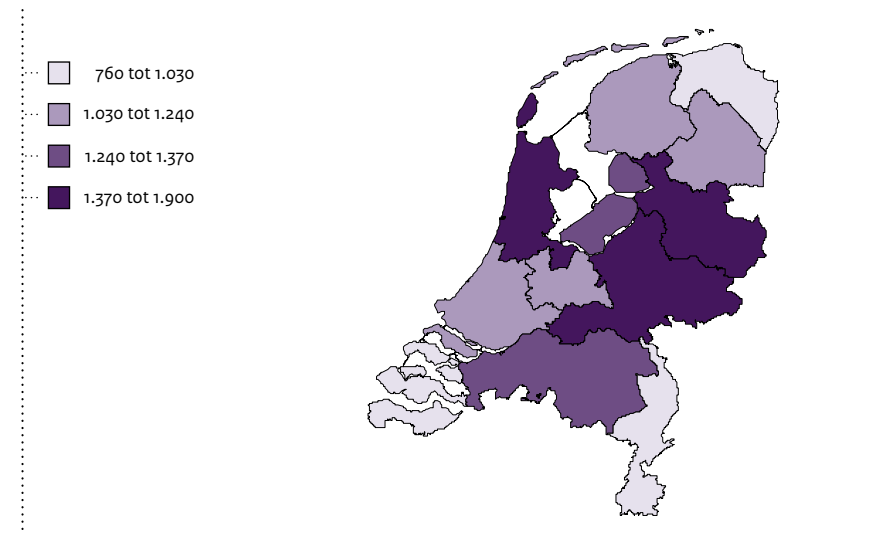

Bron: Rebel & APE, 2015

Figuur 2.16 toont het aantal bezoeken aan festivals per provincie. Uit deze figuur blijkt dat het aantal bezoeken per 1.000 inwoners in Noord-Holland het hoogst is (1.897 bezoeken). Ook in de provincies Gelderland, Overijssel en Flevoland vinden relatief veel bezoeken plaats.

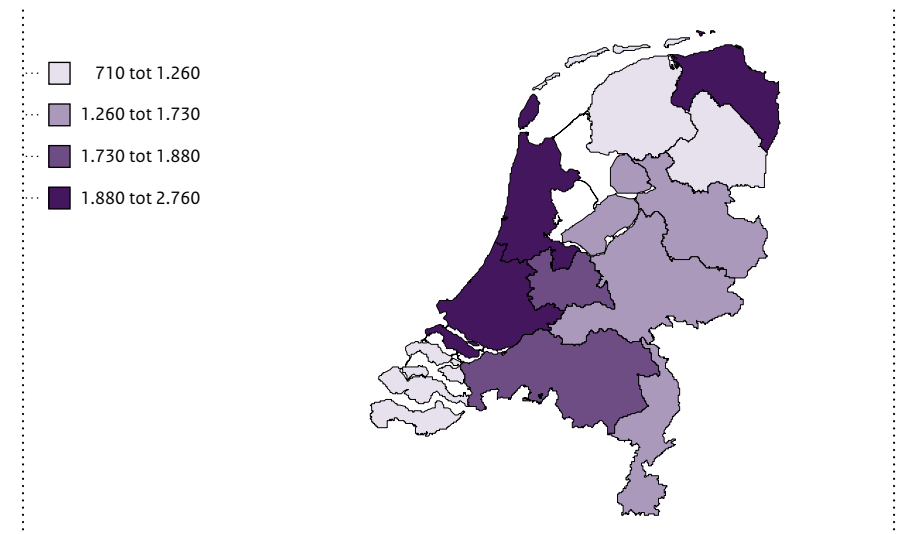
Figuur 2.16 : Bezoek aan festivals per provincie per 1.000 inwoners in 2014

Bron: Rebel & APE, 2015

In de provincie Noord-Holland worden de meeste bioscoopbezoeken per 1.000 inwoners afgelegd. Opvallend is het hoge aantal bezoeken in Groningen. In de provincies Friesland, Drenthe en Zeeland vinden relatief de minste bezoeken per 1.000 inwoners plaats. Al eerder is opgemerkt dat er in deze gebieden ook relatief weinig bioscopen zijn.

Figuur 2.17 : Bioscoopbezoek per 1000 inwoners per provincie in 2014

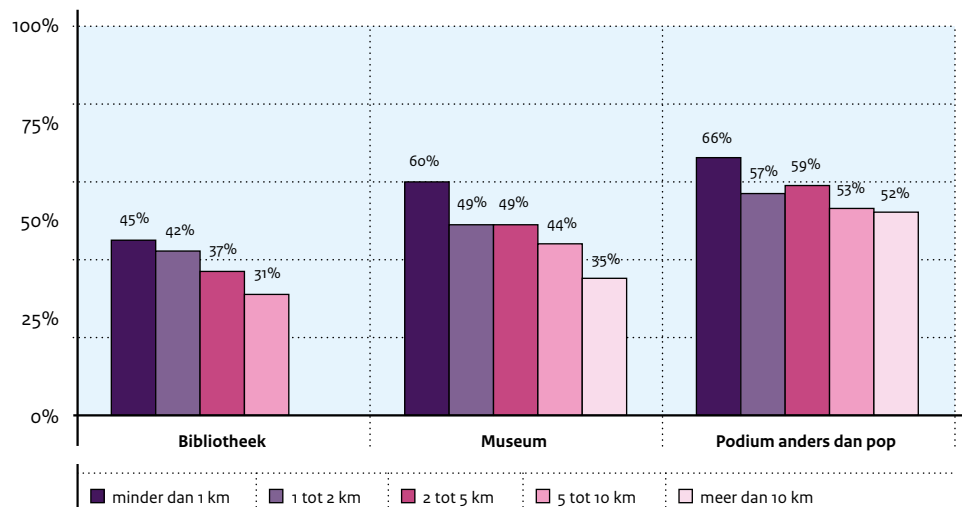
Bron: Rebel & APE, 2015

Invloed van aanwezigheid voorziening op deelname

Is de nabijheid van een culturele voorziening van invloed op de cultuurdeelname? De *Vrijetijdsomnibus* (VTO) van het SCP geeft cijfers over het bezoek aan voorstellingen, musea en bibliotheken. De gegevens over de gemiddelde reisafstand van het CBS zijn hieraan gekoppeld. Op deze manier is te zien of er een verband is tussen de deelname en de aanwezigheid van voorzieningen. Figuur 2.18 geeft per afstand tot de voorziening het gemiddelde bereik weer.

Hoe kleiner de afstand tot een culturele voorziening, hoe eerder men een voorziening bezoekt. Vooral bij musea is het verschil groot. Van degenen die binnen een kilometer van een museum wonen, bezoekt 60 procent een museum. Gemiddeld wonen Nederlanders 4,1 kilometer van een museum (zie paragraaf 2.2). Met deze reisafstand bezoekt 49 procent een museum. Hoe groter de afstand, hoe lager dit percentage. Ook bij bibliotheken is dit verband aanwezig, maar de afname verloopt geleidelijker. Nederlanders wonen bijna nooit meer dan 10 kilometer van een bibliotheek, daarom is het bereik onder deze groep niet in de figuur opgenomen. Bij podia zijn de verschillen minder eenduidig en niet significant. Dit betekent dat er geen verband is tussen de verschillen in bezoek naar afstand van een podium. Een verklaring is mogelijk dat voorstellingen niet alleen op podia plaatsvinden, maar ook in buurthuizen, de open lucht of op festivallocaties.

Figuur 2.18 : Bereik musea, bibliotheken en voorstellingen naar afstand tot voorziening

Bron: Broek, A. van den. In: SCP, te verschijnen.⁵¹

Afstand een belemmering?

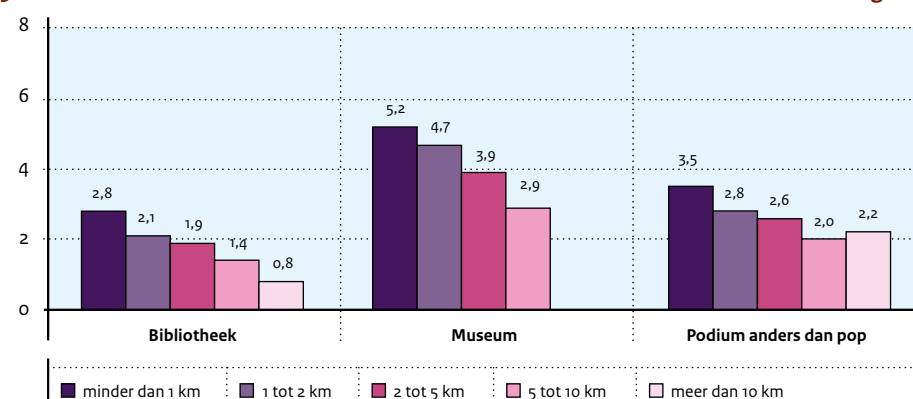
De afstand tot de dichtstbijzijnde voorziening is van invloed op de deelname aan cultuur. Is de afstand voor de geïnteresseerde in cultuur ook echt een belemmering? De SCP studie *Kunstminnend Nederland?* brengt zowel de interesse in kunst en cultuur als het bezoek in kaart. Aan geïnteresseerde niet-bezoekers is gevraagd waarom ze niet gaan. Grofweg één op de tien noemt als bezwaar dat een voorziening te ver weg is. Eenzelfde aantal noemt ‘te duur’ als reden. Het SCP stelt dat de echt geïnteresseerde wel overgaat tot een bezoek, ongeacht de afstand of de prijs.⁵² Wellicht wonen Nederlanders die geen of weinig interesse in een bezoek aan een museum, bibliotheek of voorstelling hebben vaker in gebieden met een laag cultureel voorzieningenniveau. Als reden voor niet bezoek wordt “het kwam er gewoon niet van” het vaakst genoemd, gevolgd door “ik ga liever niet alleen”.

Uit de volgende figuur blijkt dat de afstand van invloed is op de frequentie van bezoek. Hoe verder Nederlanders van een museum, bibliotheek of podium wonen, hoe minder vaak ze gaan. Voor podia geldt wederom dat gevonden verschillen niet significant zijn. Bij bibliotheken en musea is dit wel het geval. Is de gemiddelde reisafstand naar een museum minder dan 2 kilometer, dan neemt de frequentie van het bezoek toe. Voor bibliotheken geldt hetzelfde. Ook na correctie voor andere kenmerken die het bezoek beïnvloeden, zoals leeftijd, inkomen en opleiding, blijven de verschillen overeind.

⁵¹ Broek, A. van den., Cultuur. In: A. Tiessen-Raaphorst en A. van den Broek (red.), Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening. SCP Den Haag (te verschijnen eind 2015).

⁵² SCP, *Kunstminnend Nederland, Interesse en bezoek, drempels en ervaringen* (2013), p. 78-95.

Figuur 2.19 : Gemiddeld aantal bezoeken in de laatste 12 maanden naar afstand tot voorziening

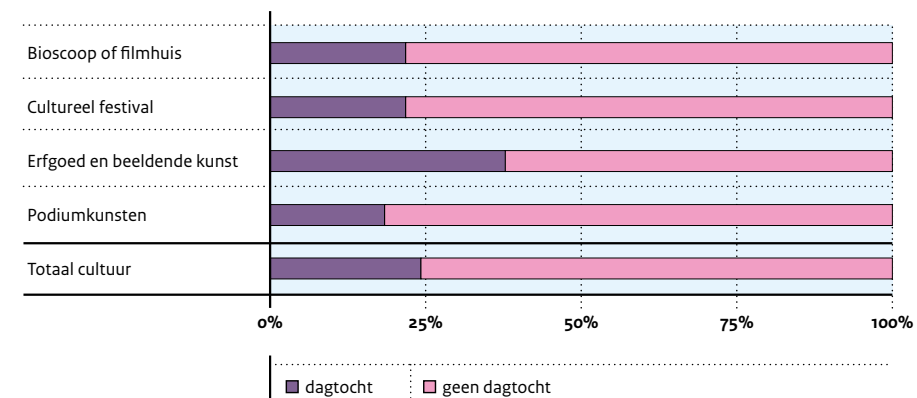
Bron: Broek, A. van den. In: SCP, te verschijnen

Type cultuurbezoek

Het NBTC Holland Marketing brengt elke twee jaar de omvang van de vrijetijdsmarkt in kaart op basis van een enquête onder de Nederlandse bevolking. In deze enquête, het continue vrijetijdsonderzoek (CVTO), wordt onder andere gevraagd naar bezoek aan cultuur. De uitkomst schetst een beeld van bijvoorbeeld locaties, gezelschap en reisafstand.

Culturele uitstapjes kunnen los ondernomen worden of in een ‘dagtocht’. Een losse activiteit is bijvoorbeeld een bezoek aan een dansvoorstelling, een dagtocht is een combinatie van een culturele activiteit met een andere activiteit. Dit kan zowel een culturele als een niet-culturele activiteit zijn. Van de uitstapjes aan cultuur vindt 24 procent in een dagtocht plaats. Het bezoek aan een museum, galerie of een monument vindt vaker dan gemiddeld in de vorm van een dagtocht plaats. Dit soort activiteiten is veel minder tijdgebonden dan bijvoorbeeld een bezoek aan een theatervoorstelling.

Figuur 2.20 : Activiteit in dagtocht ondernomen naar type

Bron: NBTC/NIPO (CVTO 2008-2013)

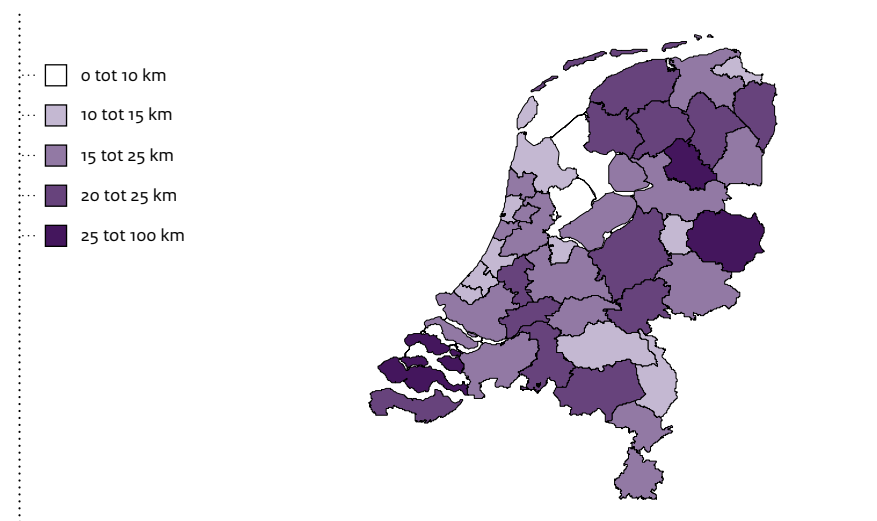
Reisgedrag

In 2010 is onderzoek gedaan naar het reisgedrag van publiek van podiumkunstvoorstellingen. Uit dit onderzoek blijkt dat het publiek in de regio beperkt reist voor toneel, opera, dans en klassieke muziek: gemiddeld genomen bedraagt de reisafstand 14 kilometer. Het publiek dat naar het Concertgebouw in Amsterdam afreist, legt gemiddeld een wat grotere afstand af: 35 kilometer. Bezoekers aan musicals tonen een grotere reisbereidheid. In de regio reist het publiek voor musicals gemiddeld 31 kilometer. Voor musicals in het Scheveningse Circustheater is de gemiddelde reisafstand met 98 kilometer nog hoger.⁵³ De grotere reisafstand voor bijvoorbeeld musicals heeft te maken met een geringere spreiding van dit type aanbod.

Afstand cultureel uitstapje

Uit het CVTO blijkt dat een Nederlander gemiddeld 21 kilometer aflegt om een cultureel uitstapje te maken of een historische bezienswaardigheid te bezoeken. Het gaat om de afstand van huis tot de bestemming over de weg. De afgelegde afstand varieert per regio van 12 tot 47 kilometer. In de regio's Zeeland (exclusief Zeeuws-Vlaanderen), Twente en Zuidwest-Drenthe reist men het verst om een culturele instelling of een historische bezienswaardigheid te bezoeken (respectievelijk 26, 28 en 47 kilometer). Inwoners in het westen en het midden van het land reizen het minst. Met 12 kilometer is de reisafstand in de regio Delft het kleinst.

Figuur 2.21 : Gemiddelde reisafstand die afgelegd is voor cultuuruitjes naar COROP-regio⁵⁴ (2008-2013)

Bron: NBTC/NIPO (CVTO 2008-2013)

⁵³ Langeveld, C. en Stiphout, M. van, Publiek reist beperkt naar de podiumkunsten (2011).

⁵⁴ Nederland is ingedeeld in 40 COROP-gebieden die bestaan uit diverse aangrenzende gemeenten. De indeling in COROP-gebieden is een regionaal niveau tussen provincies en gemeenten in. Het CBS gebruikt de indeling voor regionaal onderzoek.

Cultuur en de fysieke leefomgeving

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) hebben de onderzoeksbureaus Ruimtelijk Economisch Atelier Tordoir en RegioPlan een onderzoek verricht naar ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland.⁵⁵ Uit dit onderzoek komt naar voren dat afzonderlijke steden en regio's geleidelijk een interstedelijke netwerkstructuur zijn gaan vormen, die vooral op het gebied van wonen, werken en voorzieningen steeds manifester wordt. Dit geldt ook voor culturele voorzieningen. Burgers en bedrijven bewegen zich massaal in gemeente-overstijgende verbanden. Voor vrijwel alle groepen in de samenleving geldt dat hun actieradius in de afgelopen decennia groter is geworden.

De aansluiting van afzonderlijke steden en regio's als knooppunten op dit netwerk, is medebepalend voor hun sociaaleconomische potentie. Steden en regio's die minder goed zijn aangesloten – en dus meer op zichzelf aangewezen –, zullen vaker met stagnatie en krimp te maken krijgen.

Deze ontwikkelingen zijn nog volop gaande. Ze zijn ook van invloed op het aanbod en bereik van culturele voorzieningen. Om meer zicht te krijgen op de structuur van zogenoemde verzorgingsgebieden van culturele voorzieningen wordt momenteel onderzoek uitgevoerd. In dit onderzoek wordt een geografische analyse gemaakt van de manier waarop burgers zich verplaatsen voor culturele activiteiten en wordt in beeld gebracht welke stromen er tussen verschillende gebieden plaatsvinden.

> : Omgevingswet en Omgevingsvisie

Met de Omgevingswet wil de overheid de wet- en regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening vereenvoudigen en bundelen. De wet treedt in 2018 in werking. De Omgevingswet verbreedt de reikwijdte van de ruimtelijke ordening naar de fysieke leefomgeving.

In het kader van de Omgevingswet stellen rijk, provincies en gemeenten een Omgevingsvisie op voor verschillende gebieden in Nederland. Deze visies worden gemaakt op basis van een analyse van alle aspecten van de fysieke leefomgeving en bieden ook ruimte voor sociaal-culturele onderwerpen die ruimtelijke consequenties hebben. Te denken valt aan monumenten, werelderfgoed en cultuurlandschappen, maar ook aan culturele voorzieningen als podia, musea en broedplaatsen.

Het jaar 2015 staat in het teken van agendavorming, met als een belangrijke bouwsteen het manifest van het Jaar van de Ruimte. Dit moet leiden tot een Nationale Omgevingsagenda in 2016. Op basis van de discussie in de Tweede Kamer zal het kabinet de Nationale Omgevingsvisie vaststellen. De inzet van OCW in dit proces is om de maatschappelijke betekenis van cultuur (erfgoed, kunst en creatieve industrie) verder te versterken.

⁵⁵ Ruimtelijk Economisch Atelier Tordoir en RegioPlan, De veranderende geografie van Nederland (2015)

2.5 : Conclusies en overwegingen voor de toekomst

Dit hoofdstuk beschrijft de regionale spreiding van culturele voorzieningen en de spreiding van bezoek.

- Het aanbod van culturele voorzieningen hangt samen met de grootte van een gemeente. Dit geldt voor elk type voorziening. Hoe meer inwoners een gemeente heeft, hoe meer voorzieningen er zijn.
- Ook het type aanbod van voorzieningen hangt samen met de bevolkingsomvang. Bibliotheken zijn het breedst verspreid over het land, gevolgd door musea. Podia en bioscopen zijn vaker in de stedelijke gebieden te vinden en hierdoor geconcentreerd in het midden en westen van Nederland.
- De creatieve bedrijvigheid concentreert zich met name in de noordvleugel van de Randstad (Amsterdam-Hilversum-Utrecht-Amersfoort). Dit geldt voor alle onderdelen van de creatieve sector (cultuur, media en entertainment en creatief zakelijke diensten). Andere belangrijke knooppunten zijn onder andere Arnhem en Eindhoven.
- Aan culturele voorzieningen in het westen van Nederland worden relatief veel bezoeken afgelegd. Ook als er rekening gehouden wordt met de bevolkingsomvang. Dit komt onder andere door de toestroom van toeristen uit binnen- en buitenland. Opvallend is het hoge aantal bezoeken aan podia en bioscopen in de regio Groningen.
- De afstand tot voorzieningen heeft invloed op de cultuurdeelname, maar vormt voor de geïnteresseerde in cultuur geen belemmering. Hoe meer voorzieningen er in de buurt zijn, hoe vaker men gaat.
- Nederlanders reizen gemiddeld 21 kilometer voor bezoek aan cultuur. Inwoners van Zeeland en delen van Drenthe en Twente leggen de grootste reisafstand af.
- De veranderende bevolkingssamenstelling en omvang van de bevolking zijn van invloed op het voorzieningenniveau binnen een gebied. In krimpgebieden moeten bijvoorbeeld scholen sluiten of fuseren omdat er te weinig vraag is. Platform 31 komt tot de conclusie dat het streven naar een gelijkwaardig voorzieningenniveau in stad en regio niet langer de realiteit is. Daarbij is het niet zozeer de vraag welke regionale verschillen er ontstaan, maar welk voorzieningenniveau nog acceptabel is.⁵⁶ De geografische veranderingen – krimp en groei van stedelijke regio's – beïnvloeden ook het samenspel en de verantwoordelijkheidsverdeling tussen rijk, provincies en gemeenten.
- Bij een groot verzorgingsgebied profiteren mensen uit andere gemeenten van de voorzieningen, terwijl de andere gemeenten niet mede-financieren. Dit gegeven speelt ook een rol bij de financiering van culturele voorzieningen door gemeenten.⁵⁷ Een belangrijke uitdaging voor de toekomst is dan ook de samenwerking binnen regio's om gezamenlijk een complementair culturaanbod te realiseren.

⁵⁶ Platform 31, Groot dromen, klein beginnen, Lessen over krimp en ruimte (2015).

⁵⁷ Langeveld C., Zaken van Zalen (2009), p. 54.

[3 : Lokale cultuurpraktijken]

3.1 : Inleiding

The Global Village

Economische, sociale en politieke processen verstrengelen steeds meer met elkaar door globalisering. Daardoor hebben veel steden wereldwijd te maken met min of meer dezelfde uitdagingen, bijvoorbeeld op het gebied van leefbaarheid, mobiliteit en immigratie. Ook de cultuursector opereert steeds meer in een internationale context. Kunstenaars en culturele instellingen bewegen zich in internationale netwerken en Nederlandse cultuur is wereldwijd te zien op vele podia. Cultuurtoerisme is een economische factor van betekenis geworden. Ook als we thuis blijven, beschikken we over een groot wereldwijd cultureel aanbod online. The Global Village is een feit: de wereld is een dorp geworden.

Terug naar de menselijke maat

Tegelijkertijd is er een beweging gaande die juist de streek omarmt, met een opleving van lokale producten, diensten en tradities. Denk aan de belangstelling voor lokaal geproduceerd voedsel en de opkomst van het stadstuinieren. Wereldwijde ontwikkelingen krijgen een lokale vertaling binnen de specifieke context in een stad of regio. In dit verband wordt wel gesproken over een terugkeer naar de menselijke maat. Bewoners zetten zich op deze manier af tegen ongrijpbare mondiale ontwikkelingen.

Lokale culturele identiteit

Dé stad bestaat niet. Steden en wijken hebben een sterke eigen lokale identiteit. Bij de vorming van die identiteit spelen kunsten, cultureel erfgoed en creatieve industrie een belangrijke rol. Culturele voorzieningen, monumenten en architectonische iconen bepalen in belangrijke mate de eigenheid van een plek. Hoofdstuk twee liet de regionale verschillen zien in culturele voorzieningen en cultureel profiel. Musea en erfgoedinstellingen richten zich op de lokale geschiedenis. Makers halen hun inspiratie uit verhalen van bewoners en spelen op bijzondere locaties, zoals op bruggen of in oude fabriekshallen. Dit soort culturele activiteiten komt vaak tot stand van onderop, in samenwerking met bewoners en lokale organisaties. Overheden spelen in op deze ontwikkelingen. Zo gebruikt de Gemeente Amsterdam in de Hoofdlijnen Kunst en Cultuur 2017-2020 de notie van de meerpolige stad met verschillende culturele kernen. De stadsdelen zetten in op de verdere ontwikkeling van buurtgerichte kunst- en cultuurprojecten die aansluiten bij hun couleur locale.⁵⁸

Internationaal en lokaal: globalisering

De internationale oriëntatie van de cultuursector gaat dus gepaard met een stedelijke inbedding. Zoals de Raad voor Cultuur stelt in haar Cultuurverkenning: 'De stad is de thuisbasis [...], de wereld het speelveld'.⁵⁹ Deze gelijktijdige beweging van globalisering en lokaliseren wordt ook wel 'glocalisering' genoemd. 'Glocalisering' staat voor de wisselwerking tussen de verschijnselen van de globalisering en de lokale aanpassing aan

⁵⁸ Gemeente Amsterdam, Hoofdlijnen Kunst en Cultuur 2017-2020 (2015)

⁵⁹ Raad voor Cultuur, Agenda Cultuur 2017-2020 (en verder) (2015), p. 18.

die mondiale verschijnselen. Deze ontwikkeling beperkt zich niet tot de grote instellingen. Ook kleinere initiatieven en organisaties combineren een lokale invalshoek met een internationaal perspectief. Een mooi voorbeeld van de verwevenheid van lokale en internationale praktijken is het Rotterdams Wijktheater (zie voorbeeld).

Lokale cultuurpraktijken

Dit hoofdstuk zoomt in op lokale cultuurpraktijken. Hoe ziet dit er in tijden van 'glokalisering' uit? We verkennen de werking van de lokale cultuurpraktijken in een geglobaliseerde wereld aan de hand van een aantal voorbeelden.⁶⁰ Deze illustreren hoe steden en wijken omgaan met de uitdagingen op het gebied van globalisering. Aan bod komen diversiteit (paragraaf 3.2), leefbaarheid (paragraaf 3.3) en sociale cohesie (paragraaf 3.4), drie vraagstukken die onderling nauw zijn verweven. Een accent ligt op Rotterdam vanwege de diversiteit van de bevolking. Bovendien heeft Rotterdam relatief veel gegevens beschikbaar over het culturele aanbod en de cultuurdeelname in de stad.⁶¹

Voorbeeld : Rotterdams Wijktheater

Het Rotterdams Wijktheater is in 1992 opgericht om nieuwe publieksgroepen voor het theater te bereiken. De voorstellingen worden gemaakt in nauwe samenwerking met de spelers, afkomstig uit Rotterdamse wijken. Onder professionele begeleiding van schrijvers en regisseurs brengen buurtbewoners hun eigen ervaringen tot uitdrukking in een voorstelling. Leidend zijn thema's als drugsoverlast, huiselijk geweld, dakloos zijn en racisme, maar ook tolerantie en saamhorigheid. Alle voorstellingen worden uitgevoerd in de wijken, dicht bij de doelgroep.

⁶⁰ Om zicht te krijgen op actuele ontwikkelingen en voorbeelden organiseerde OCW in juni 2015 een rondetafelgesprek met onderzoekers en ervaringsdeskundigen. Met dank aan de deelnemers voor het delen van hun kennis en ervaringen.

⁶¹ Het statistisch bureau van Rotterdam heet Dienstencentrum Onderzoek en Business Intelligence (OBI). Vanaf het begin (1995) werden in het Rotterdamse Vrijtijdsonderzoek vragen opgenomen over de cultuurdeelname van Rotterdammers (zie ook www.rotterdamincijfers.nl).

Het Rotterdams Wijktheater is oprichter van het International Community Arts Festival (ICAF) dat sinds 2001 driejaarlijks plaatsvindt in Rotterdam. Het festival koppelt professionele makers aan mensen die niet actief betrokken zijn bij kunsten. Het ICAF haalt daarvoor met regelmaat kennis en expertise naar Nederland, bijvoorbeeld door het organiseren van *artist-in-residencies* in de weken voorafgaand aan het festival.

Directeur Eugene van Erven: "In 2014 koppelden we *Dansnest* uit Breda aan *Retina Dance Company* uit Engeland. Samen met jongelui die nog nooit eerder hadden gedanst creëerden we een locatievoorstelling. Deze bracht op een drukke zaterdagmiddag in winkelcentrum Zuidplein honderden mensen in vervoering."⁶²

3.2 : De diverse stad

In de afgelopen decennia is de Nederlandse bevolking veel diverser geworden. Wat betekent deze ontwikkeling voor de cultuurdeelname en hoe speelt de cultuursector in op deze ontwikkeling? We verkennen deze vragen aan de hand van casuïstiek.

Rotterdam: jong en multicultureel

De Maasstad heeft 625.592 inwoners afkomstig uit 166 verschillende landen.⁶³ In de gemeente Rotterdam is 51 procent van de bevolking van Nederlandse herkomst en heeft 49 procent een andere herkomst.⁶⁴ Het aandeel bewoners met een niet-westerse achtergrond is 37 procent en daarmee het hoogst in Nederland. Rotterdam kent veel inwoners van Surinaamse, Antilliaanse, Kaapverdische, Turkse en Marokkaanse afkomst. Rotterdam is een relatief jonge stad. De vergrijzing is er aanzienlijk minder dan elders in het land. Daarnaast kent Rotterdam een relatief laagopgeleide bevolking.

Grote verschillen tussen de gebieden

Er zijn grote verschillen tussen de Rotterdamse gebieden, qua karakter en bevolkingssamenstelling. Het grootste deel van de mensen met een Kaapverdische achtergrond woont in Delfshaven, veel mensen met een Chinese achtergrond wonen en werken in het centrum van Rotterdam. De verhouding tussen inwoners van westerse en niet-westerse herkomst en autochtonen varieert sterk per gebied.⁶⁵ In Delfshaven bestaat 71 procent van de bevolking uit allochtonen; in Hoek van Holland is dit percentage 13 procent (zie figuur 3.1).

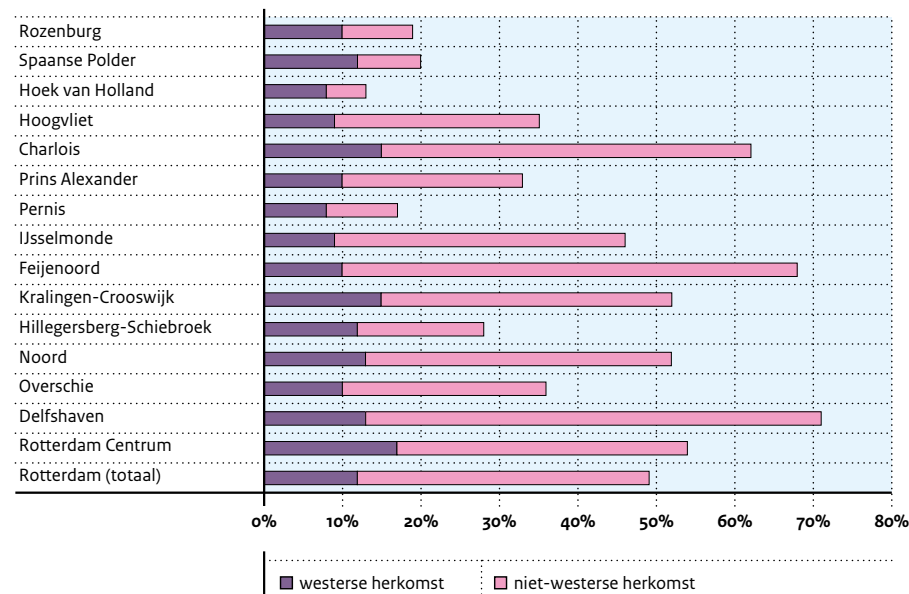
⁶² <http://www.rotterdamwijktheater.nl/>; interview met directeur Van Erven.

⁶³ OBI, Feitenkaart Bevolkingsmonitor april 2015.

⁶⁴ CBS Statline, Bevolking, ontwikkeling in gemeenten met 100.000 of meer inwoners, geraadpleegd op 9 september 2015.

⁶⁵ Het SCP gebruikt sinds 2012 het woord 'allochtoon' niet meer in publicaties en spreekt van niet-westerse en westerse migranten. Soms is het noodzakelijk aan te sluiten bij de oorspronkelijke formulering uit onderzoeksrapporten om veranderingen door de tijd aan te kunnen geven. Bron: SCP, Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland (2012).

Figuur 3.1 : Aandeel allochtonen in Rotterdam, per gebied

Bron: CBS Statline⁶⁶

Diversiteit in deelname

Zestig procent van de Rotterdammers gaat wel eens naar de film. 67 procent bezoekt wel eens een culturele voorstelling (film niet meegeteld). Toneel (19 procent), pop-/rockconcerten (19 procent) en cabaret (18 procent) zijn de populairste genres.⁶⁷ In 2013 bezoekt 61 procent van de Rotterdammers één of meer (culturele) festivals in Rotterdam. Hoogopgeleide Rotterdammers, Rotterdammers met een hoog inkomen, jongere Rotterdammers en Rotterdammers met een westerse herkomst bezoeken festivals bovengemiddeld vaak. Ook ‘overige evenementen’, zoals braderieën, festivals in de eigen buurt, (toen nog) Koninginnedag, circus of de zondagsmarkt trekken veel publiek. 74 procent van de Rotterdammers neemt in 2013 deel aan minstens één van deze evenementen. Het aandeel bezoekers is het grootst onder Rotterdammers van niet-westerse afkomst. Met het stijgen van opleiding en inkomen daalt het aandeel bezoekers aan deze evenementen.

⁶⁶ CBS Statline, Kerncijfers wijken en buurten, geraadpleegd op 24 september 2015.

⁶⁷ OBI, Cultuurparticipatie van Rotterdammers, 2013 (2014).

Cultuurdeelname per gebieden

De cultuurdeelname van Rotterdammers is ook per gebied in kaart gebracht.⁶⁸ Hierin is het bezoek aan lokale cultuurcentra meegenomen. Deze centra zijn opgericht als laagdrempelige cultuurvoorzieningen dicht bij wijkbewoners. Het aanbod is afgestemd op de bewoners.⁶⁹ In Feijenoord bezoeken de bewoners relatief weinig culturele voorstellingen en cultureel erfgoed. In de wijk wonen veel niet-westerse bewoners, jongeren en mensen met een laag inkomen. Het aandeel bezoekers aan lokale cultuurcentra is er met 27 procent relatief hoog. Het aandeel bewoners dat festivals bezoekt, ligt dicht bij het gemiddelde van Rotterdam. Feijenoorders zijn wel bovengemiddeld te vinden bij Rotterdam Unlimited, een fusie van het voormalige Dunya Festival en Zomercarnaval.

De cultuurdeelname in Hillegersberg vertoont een omgekeerd patroon. Hillegersberg is een sociaaleconomisch sterke buurt met relatief veel hoge inkomens en hoogopgeleiden. Veel inwoners van de wijk bezoeken voorstellingen, films en cultureel erfgoed. Het percentage festivalbezoekers is ongeveer gelijk aan het Rotterdamse gemiddelde. De Parade en het Internationaal Filmfestival trekken relatief veel bezoekers uit deze wijk. Mensen uit deze wijk zijn minder te vinden bij de Wereldhavendagen en Rotterdam Unlimited.

Figuur 3.2 : Cultuurdeelname in verschillende genres in procenten per gebied

	filmbezoek	culturele voorstellingen (excl. film)	cultureel erfgoed	festivals	sport-evenementen	overige evenementen	gebruik van Bibliotheek Rotterdam	LCC-bezoek (in hele stad)	kunstzinnige activiteiten beoefenen
Rotterdam Centrum	74	81	72	84	54	81	44	18	48
Hillegersberg-Schiebroek	71	78	70	63	49	78	36	29	44
Noord	67	78	61	67	39	76	35	23	54
Kralingen-Crooswijk	67	69	66	70	51	72	40	14	49
Delfshaven	62	68	61	63	31	80	39	21	42
Overschie	64	64	46	59	38	79	30	30	41
Prins Alexander	58	69	55	55	44	63	36	30	36
Feijenoord	58	55	46	59	36	79	35	27	40
Hoogvliet	50	64	50	52	38	76	33	23	37
Hoek van Holland	44	63	48	34	36	66	21	70	38
IJsselmonde	53	60	51	51	43	74	33	21	34
Rozenburg	53	62	48	37	30	76	22	42	40
Charlois	47	58	41	61	35	75	29	28	35
Pernis	48	68	43	47	33	62	23	20	40
Rotterdam totaal	60	67	55	61	40	74	35	25	41

Bron: OBI, 2014

⁶⁸ OBI, Cultuurparticipatie van Rotterdammers, 2013 (2014).

⁶⁹ Niet in elke Rotterdamse wijk is een lokaal cultuurcentrum aanwezig. Dit verklaart de lage deelnamepercentages in Rotterdam Centrum en Kralingen-Crooswijk.

Cultuurdeelname in breedbeeld

De grootste verklarende factor voor de verschillen in cultuurdeelname is opleiding. De cijfers over cultuurdeelname in Rotterdam passen in het landelijke beeld. De culturele voorkeuren tussen hoger- en lageropgeleiden lopen uiteen, waarbij hogeropgeleiden steeds meer omnivoor gedrag vertonen. Zij stellen hun eigen culturele pakket samen, waarin zij canonieke uitingen combineren met populaire vormen van cultuur. Het bereik van populaire voorstellingen (waaronder pop, cabaret, film) is in Nederland met 82 procent inmiddels ruim twee zo groot als dat van gecanoniseerde voorstellingen (waaronder toneel, klassieke muziek, 38 procent).⁷⁰

De diversiteit aan cultuuruitingen is groot. Naast het aanbod van culturele voorzieningen, vinden er vele culturele activiteiten plaats in een informelere sfeer op uiteenlopende locaties. Bijvoorbeeld concerten van amateurmuziekgezelschappen, optredens van Antilliaanse brassbands en spoken word-sessies. In Rotterdam spelen cultuurscouts een belangrijke rol. Zij stimuleren bewoners en kunstenaars om goede ideeën en plannen waar te maken. Op de digitale culturele kaart van Rotterdam wordt het hele scala aan culturele initiatieven per gebied verzameld. Dit initiatief maakt de lokale cultuurpraktijken zichtbaar.⁷¹

Informeel culturele netwerken

Ook op landelijk niveau proberen onderzoekers een beter beeld te krijgen van de totale cultuurparticipatie. Zo heeft het SCP een kwalitatieve verkenning gedaan naar kunstbeoefening in Alphen aan den Rijn.⁷² In interviews kwamen onderbelichte vormen van cultuurdeelname aan het licht, zoals samen korte verhalen schrijven, Ierse volksmuziek maken of saz bespelen. In het reguliere onderzoek van het SCP kwamen deze activiteiten niet naar voren, omdat er niet expliciet naar werd gevraagd. De verkenning bracht zeventig informele culturele netwerken in beeld, waarin mensen intensief en duurzaam participeren. In deze verbanden worden stijlen en disciplines beoefend die in het reguliere kunstcircuit onderbelicht blijven. Het SCP heeft in de *Vrijtijdsomnibus* (VTO) de vraagstelling aangepast om beter zicht te krijgen op de cultuurparticipatie.⁷³ Zo wordt bijvoorbeeld gevraagd naar het beluisteren van muziek en het bekijken van voorstellingen bij feesten. Hierdoor ontstaat een reëler beeld van de cultuurparticipatie in Nederland.

Inspelen op het veranderende publiek

De volgende voorbeelden uit Rotterdam en andere steden laten zien hoe culturele instellingen inspelen op het veranderende publiek en de uiteenlopende culturele voorkeuren. Hoe slagen zij erin om nieuwe publieksgroepen te bereiken en nieuwe culturele praktijken te tonen? En welke rol speelt het publiek zelf?

⁷⁰ Broek, A. van den., Cultuur. In: A. Tiessen-Raaphorst en A. van den Broek (red.), Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening. SCP Den Haag (te verschijnen eind 2015).

⁷¹ <http://www.culturelekaartrotterdam.nl>

⁷² SCP, Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd (2010).

⁷³ SCP, VTO als nieuwe bron van informatie over sport- en cultuurparticipatie, een vergelijking met AVO (2014).

Voorbeeld : Deventer Schouwburg

Deventer Schouwburg valt op door een eigenzinnige aanpak om meer divers publiek te bereiken. In 2010 begon de schouwburg met het programma Podium van de Stad. Iedereen met een goed plan is welkom. Voorwaarde is dat er publiek voor is en dat de initiatiefnemer het zelf uitvoert. Voorbeelden zijn een Junior Dictee, lezingen van de Deventer Molukse gemeenschap, voorstellingen over ADHD door de Wijkwinkel en theater voor zestigplussers. In de toekomst moet de hele schouwburg podium van de stad zijn, zegt directeur Alex Kühne als hij na vier jaar de balans opmaakt.

“Dat is precies de zoektocht waarmee we bezig zijn: hoe verbind je je als schouwburg met de bewoners van je stad, geef je ze de verantwoordelijkheid voor de projecten die ze voorstellen, en houd je toch de kwaliteit van je programmering hoog?”

Met het programma Podium van de Stad haalde de Deventer Schouwburg de afgelopen jaren 40.000 bezoekers extra binnen; waarvan de helft betalend.⁷⁴

Voorbeeld : Immaterieel erfgoed van jongeren in een superdiverse stad

In het project Leip! verzamelt Imagine IC, gevestigd in de Amsterdamse Bijlmer, in samenwerking met de Universiteit Leiden de taal van de stad als vorm van actueel immaterieel erfgoed. De focus ligt op taalvariatie en -innovatie. Jongeren documenteren hun taalgebruik zelf in Whatsapps en filmpjes. Deze zijn deel van dynamische ‘broekzakarchieven’, die op hun beurt verbonden zijn met social media.⁷⁵

Voorbeeld : Theater Zuidplein

Theater Zuidplein in Rotterdam is een van de weinige theaters in Nederland dat volledig vraaggericht werkt. De programmering is afgestemd op het opleidingsniveau van de doelgroep in de wijk, gemiddeld niveau vmbo/mbo. De marketing is volledig geïntegreerd in de programmering. Theater Zuidplein staat voor ‘laagdrempelig, actueel maatschappelijk geëngageerd aanbod met een prijsstelling die aansluit bij het grootstedelijke publiek’.⁷⁶ Dankzij deze strategie is het publiek van Theater Zuidplein een afspiegeling van de samenleving.

⁷⁴ Alex Kühne in de Volkskrant, De Schouwburg moet de stem van de stad laten klinken (4 juli 2015).

⁷⁵ <http://imagineic.nl/cases/leip-alles-over-stadse-babbels>

⁷⁶ Theater Zuidplein, Meerjarenbeleidsplan 2013-2016 (2013).

3.3 : De leefbare stad

De groei in Nederland en in de steden is niet evenwichtig verdeeld. Sommige plekken zijn enorm in trek, terwijl andere te maken hebben met leegstand of zelfs verpaupering. De overheid heeft veel inspanningen verricht om buurten in achterstandswijken te verbeteren. De aandacht ging daarbij uit naar de veertig 'krachtwijken'. De laatste jaren zijn ook Apeldoorn, Ede, Zoetermeer, Haarlemmermeer en Almere in beeld gekomen. Deze zogeheten 'new towns' zijn steden die explosief gegroeid zijn sinds de Tweede Wereldoorlog.⁷⁷ De Cultuurimpuls Stedelijke Vernieuwing (2000-2012) was bedoeld om de bijdrage van cultuur aan vernieuwing in achterstandswijken te vergroten. Binnen het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) van het toenmalige ministerie van VROM was 10 miljoen geoormerkt voor cultuur.

Bijdrage cultuur aan stedelijke vernieuwing

Het meenemen van cultuurhistorie, waardevolle architectuur en stedenbouw in de planvorming draagt bij aan waardecreatie, net als de aanwezigheid van culturele voorzieningen.⁷⁸ Creatieve bedrijvigheid biedt nieuwe kansen in stedelijke of krimpgedebieden waar economische stagnatie heeft geleid tot verpaupering en leegstand. Cultureel erfgoed wordt herbestemd.⁷⁹ Creatieve ondernemers, beeldend kunstenaars en theatermakers benutten leegstaande kantoor- en winkelpanden. Het is echter niet vanzelfsprekend dat zij zich verbinden met de buurt en maatschappelijke betrokkenheid ontwikkelen. In de Arnhemse wijk Klarendal is dit goed gelukt (zie voorbeeld).

Voorbeeld : **Modekwartier Arnhem**

Klarendal was tot de jaren zestig een levendige volkswijk in Arnhem. Daarna ging de wijk langzaam achteruit door drugsoverlast en andere vormen van criminaliteit. De wijk was er zo slecht aan toe dat de gemeente, bewonersorganisaties en de woningcorporatie Volkshuisvesting Arnhem gezamenlijk actie ondernamen. De verbetering van de wijk economie stond centraal. In Klarendal woonden veel kunstenaars en studenten van de kunstvakopleiding ArtEZ. Het lag voor de hand om de modesector, die een goede reputatie had, te betrekken bij deze ambitie. De planvorming en realisatie van het omvangrijke project duurde ruim acht jaar (2005-2013).

De gemeente zorgde voor een hoogwaardige herinrichting van de openbare ruimte en Volkshuisvesting Arnhem kocht panden aan, knapte ze op en verhuurde ze aan startende modeontwerpers. Een opmerkelijke keuze van de gemeente was om het monumentale stationspostkantoor, dat moest verdwijnen door de uitbreiding van sporen, in zijn geheel te verplaatsen naar Klarendal. Het werd gedemonteerd en weer opgebouwd. Station Klarendal biedt nu ruimte aan horeca en het Monsteratelier waar bezoekers kennis en

⁷⁷ Dit zijn Apeldoorn, Ede, Zoetermeer, Haarlemmermeer en Almere. Zie: Uitvoeringsagenda van New Towns, van wegwerken van achterstanden naar het voorkomen van achterstanden.

⁷⁸ Brouwer, J. en Thomsen, M., Cultuurimpuls stedelijke vernieuwing, opgave 2008-2012. (2007).

⁷⁹ Zie <http://www.herbestemming.nu>

kunde over mode uitwisselen. Een tweede brandpunt in de wijk vormt de voormalige kazerne. Deze is getransformeerd tot Cultuurkazerne Klarendal met een theater en ruimten voor creatieve cursussen. Het aantal van 25 ateliers werd verdubbeld en naast Station Klarendal verrees Hotel Modez. Dertig ontwerpers richtten de kamers in. Verderop ging in een bestaand gebouw de Mode Incubator van start, een plek waar modeontwerpers worden ondersteund in hun ondernemerschap.

Gouden Piramide

De opdrachtgever van het project, Volkshuisvesting Arnhem, werd winnaar van de Gouden Piramide 2013 (54 inzendingen). Dit is de prijs van het Rijk voor inspirerend opdrachtgeverschap. De jury noemde het een indrukwekkend project. 'Alleen een opdrachtgever die visie paart aan bezieling kan dit tot stand brengen. Volkshuisvesting Arnhem heeft laten zien dat het op basis van programmatische uitgangspunten mogelijk is een wijk er weer helemaal bovenop te helpen. Op zo'n manier dat zowel de oorspronkelijke bewoners als de 'culturele' nieuwkomers – en uiteindelijk de hele stad – ervan profiteren.'

De jury had één kanttekening: het mogelijke Jordaaneffect. De oude volkswijk kan zo in de smaak vallen, dat welgestelde nieuwkomers de oude bewoners verdringen (gentrificatie).⁸⁰

⁸⁰ Koebakker, O. en Oosterheerd, I., Toegevoegde waarde-Gouden Piramide 2013, rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap (2013).

Voorbeeld : De Generatietuin

Een team van ontwerpers, wetenschappers, producenten en zorgprofessionals onderzocht de verbetering van de leefomgeving van dementerenden.⁸¹ Initiatiefnemers waren het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie en zorginstelling Cordaan.

Een van de resultaten is het project de Generatietuin in Diemen. Dit is een plek in de tuin van zorginstelling De Diem waar ouderen en kinderen van de achterliggende school kunnen samenkomen. Er is ontwerpend onderzoek verricht naar de inrichting van de tuin en naar de consequenties van de gezamenlijke activiteiten. Welke impact heeft het op de zorg als bewoners en kinderen samen planten potten of onkruid wieden? De onderzoekers hebben ook gekeken naar de potentie van bestaande faciliteiten van Cordaan in de omgeving, zoals een kwekerij, textielatelier en een houtwerkplaats. Een architect werkt in de uitvoering van dit project samen met een beleidsmedewerker bij Cordaan, de locatiemanager van de zorginstelling en een medewerker Groenprojecten.

Voorbeeld : Street art-festival Murals in Heerlen

Heerlen heeft verschillende initiatieven genomen om de stad leefbaarder te maken. Een daarvan is street art, zoals graffiti, stencil art, stickers, sjabloondruk en *urban* breiwerk. Street art geeft verpauperde wijken een nieuwe impuls. Murals (muurschilderingen) maken kunst openbaar en vrij toegankelijk voor het publiek. Hiermee wil Heerlen zijn bewoners bewust maken van de esthetische, culturele en sociale waarde van hun omgeving.

De stichting Street Art nodigde namens de gemeente internationaal gerenommeerde kunstenaars uit alle delen van de wereld uit. Na Murals#1 (2013) en Murals#2 (2014) organiseerde Street Art in 2015 tijdens het eerste stadsbrede festival *Cultura Nova* het interdisciplinaire kunstproject *Transition in color*. Heerlen is intussen vele *murals* rijker. Een daarvan is een zwart-witportret van 40 meter hoog door Hendrik Beikirch op een flatgebouw in een buitenwijk van Heerlen.

Effecten van cultuurimpulsen in de wijken

Een cultuurimpuls heeft een positief effect op de leefbaarheid van een wijk. Zowel het bezoek als de actieve deelname van bewoners aan cultuur neemt toe, zo blijkt uit onderzoek. Cultuurimpulsen zijn goed voor de ontwikkeling en aantrekkelijkheid van de wijk. De creatieve industrie neemt toe en de woningwaarde en de sociale status van de wijk stijgen.⁸² In Arnhem is onderzoek gedaan naar de maatschappelijke effecten van de cultuurimpulsen. Cal-XL onderzocht de effecten van 370 cultuurprojecten tussen 2010 en 2014. De projecten hebben een positief effect op persoonlijke ontwikkeling en sociale cohesie. Projecten die leiden tot de hoogste actieve cultuurdeelname per geïnvesteerde euro zijn theater, muziek, multidisciplinaire projecten en culturele netwerken. Ook blijkt dat steeds meer bewoners eigenaar worden van een project. Dit sluit aan bij de visie van de gemeente Arnhem om meer wijkgericht te de-institutionaliseren en de bewoners centraal te stellen.⁸³

⁸¹ http://stimuleringsfonds.nl/nl/actueel/nieuws/resultaten_ontwerponderzoek_dementie

⁸² Nicis institute en CoP Cultuurimpuls, *De Kracht van Cultuur – Effectieve cultuurimpulsen in de wijk* (2011).

⁸³ Kunstbedrijf en Call XL, *Kunst in de wijk: evaluatie van een unieke cultuurimpuls in Arnhem* (2015).

3.4 : Sociale cohesie

In Nederland leven veel mensen op een klein oppervlak samen. Dit betekent niet per definitie dat bewoners veel contact hebben met elkaar. Integendeel, in onze sterk geïndividualiseerde samenleving leven burens soms letterlijk langs elkaar heen. Hoe zorg je als stad voor voldoende uitwisseling en sociale cohesie? De cultuursector speelt op verschillende manieren in op deze opgave. Vooral op lokaal niveau worden vele initiatieven opgestart en plekken gecreëerd die bijdragen aan gemeenschapsvorming in de wijken.

Voorbeeld : Studio de Bakkerij

Theatermaker Maarten Bakker richtte in 2011 Studio de Bakkerij op. Hij begon in een voormalige chocoladefabriek aan de Bergweg in Rotterdam. In overleg met de oprichter kreeg het pand van de gemeente de bestemming van buurtcentrum met een podiumfunctie. Vanaf het begin was er intensief contact met de cultuurscout, die Studio de Bakkerij wegwijst maakte binnen de deelgemeente en pleitte voor financiën voor de opstart. Studio de Bakkerij ging kindertheatervoorstellingen produceren rond taal. In Rotterdam is veel taalachterstand onder jongeren en volwassenen. Maarten Bakker: “Werken met taal hoeft niet alleen om de d’s en de t’s te gaan. Mensen moeten ervaren dat ze met taal hun eigen verhaal kunnen en durven vertellen”.

Samen met de bewoners

In de studio repeteren amateurtheatergezelschappen uit de buurt. Wijkbioscoop CineNoord vertoont er arthouse-films. Verder zijn in de foyer tentoonstellingen van beeldende kunst te zien. De studio maakt zelf voorstellingen maar biedt ook kansen aan jonge makers.⁸⁴

Een wijkpanel denkt mee over de programmering. Er zijn cabaretvoorstellingen en voorstellingen van Oma Greet die ook columns schrijft in huis-aan-huis-krant De Havenloods. Studio de Bakkerij programmeert ook minder toegankelijk theater, dat opvallend veel bezoekers trekt uit het nabijgelegen Hillegersberg. “Studio de Bakkerij luistert goed naar de wijk en de stad. Zo ontwikkelen we concepten waar veel verschillende mensen op afkomen. En dat levert vaak spannende ontmoetingen op!”

⁸⁴ De Bakkerij ontvangt onder andere projectsubsidies van de gemeente.

Begrafenisondernemer

Studio de Bakkerij werkt veel samen met bedrijven uit de buurt. Zo wordt rondom kerst 2015 een theatermonoloog gespeeld in zowel de eigen zaal als in de ontvangstruimte van een nabijgelegen begrafenisondernemer. De ondernemer sponsorde de voorstelling en mag in ruil flyereren onder vierhonderd bezoekers. De studio werkt ook samen met peuterorganisaties in Rotterdam-Noord. Hiermee bereikt ze achthonderd voor het merendeel Turkse en Marokkaanse kinderen en hun ouders. Bakker: “Het menselijke contact is zo belangrijk. Dat is in een klein theater makkelijker te doen dan in een grote schouwburg. Dat merken mensen op.”⁸⁵

Cultuur in dorpen en op het platteland

In dunbevolkte en krimpgebieden speelt een gelijksoortige problematiek op het gebied van sociale cohesie, maar dan in een totaal andere context. Hoe zorg je dat mensen die ver van culturele voorzieningen wonen in aanraking komen met cultuur? In Noord-Nederland wonen de meeste mensen in dorpen en op het platteland. Hoe houd je de gemeenschap levend als er steeds meer voorzieningen verdwijnen? Stedelijke voorzieningen in het noorden, zoals Noorderlicht, Tryater en het Noord-Nederlands Toneel, zoeken steeds vaker zelf het publiek op. Locaties op het platteland, zoals Terschelling (Oerol), Veenhuizen (Gevangenis museum) en Diever (openluchttheater Shakespeare) worden culturele hotspots.

Voorbeeld : PeerGrouP

PeerGrouP is het locatietheatergezelschap van Noord-Nederland. Het gezelschap maakt maatschappelijk geëngageerd theater en is lokaal en (inter)nationaal actief.

In de projecten van de PeerGrouP vormen thema’s van het platteland en samenwerking met bewoners de rode draad. PeerGrouP zoekt het publiek op en creëert letterlijk zelf een podium op locatie. Zo bouwde PeerGrouP een kasteel van tienduizend strobalen in een weiland bij Veenhuizen. Voor de snertwestern *Once upon a time in Het Veen* reisde de groep met honderd meter smalspoor en een treinstel door de Veenkoloniën.⁸⁶

⁸⁵ Interview met Maarten Bakker, 11 augustus 2015.

⁸⁶ <http://www.peergroup.nl>

Leeuwarden heeft in zijn voorstel voor Culturele Hoofdstad 2018 het bevorderen van gemeenschapszin *iepen mienskip* zelfs tot leidraad gemaakt: “We willen samen werken aan projecten met alle steden en dorpen van Fryslân. Maar ook met de rest van Nederland en Europa”.⁸⁷ Het thema *iepen mienskip* komt niet alleen terug in de inhoudelijke uitwerking van het programma, maar ook in de werkwijze. De organisatie van Culturele Hoofdstad 2018 heeft de regie en werkt samen met verschillende partijen uit de stad en regio om culturele programma's uit te voeren. Culturele instellingen, scholen, vrijwilligersorganisaties en ondernemers moeten zoveel mogelijk zelf evenementen organiseren. Zo blijven de opgebouwde contacten, kennis en ervaring ook na 2018 gewaarborgd.

De programmering van Leeuwarden Culturele Hoofdstad 2018 is onderdeel van een gezamenlijke agenda van de stad en de provincie op het gebied van cultureel, sociaal, economisch en ecologisch beleid. Deze agenda loopt tot 2025, waardoor het project is ingebed in een langetermijnstrategie. Het programma wordt uitgewerkt in vijf thema's, zoals de relatie tussen stad en platteland, diversiteit en de relatie tussen cultuur en natuur. Uitdagingen waar niet alleen Leeuwarden en Friesland, maar ook Nederland en andere gebieden in Europa voor staan.

Voorbeeld : projecten Leeuwarden Culturele Hoofdstad 2018

Stedelingen naar de provincie trekken. Dat is het doel van het initiatief *Feel the Night*. Grote en kleine culturele evenementen benadrukken 'het belang van duisternis en stilte'. De makers willen beleidsmakers overtuigen van het belang van minder licht, onder andere met fotografie.⁸⁸

Rondom 1920 vinden de nieuwe kunststromingen *De Stijl* en *Dada* hun weg naar Drachten. Aanleiding is de bijzondere vriendschap tussen architect en schilder Theo van Doesburg en twee broers uit Drachten: Evert en Thijs Rinsema. Museum Dr8888 en het Van

⁸⁷ <http://www.2018.nl/nl/het-verhaal-van-2018>

⁸⁸ <http://www.feelthenight.eu/>

Doesburg-Rinsemahuis herdenken in 2018 de kunstbewegingen Dadaïsme en De Stijl. Tijdens de tentoonstelling laten de musea de betekenis van Drachten voor het modernisme in Friesland zien.

Ameland is met *Gameland* vijf dagen lang het trefpunt voor mensen uit de game-industrie. Ze houden zich bezig met serious gaming over mienskip-onderwerpen. Game-professionals uit Malta, Götland en Zuid-Afrika buigen zich simultaan over dezelfde onderwerpen en wisselen kennis uit. Tijdens *Gameland* werken meer dan vijftien Europese universiteiten samen.

3.5 : Conclusies en overwegingen voor de toekomst

Dit hoofdstuk beschrijft lokale cultuurpraktijken.

- Er is tegelijkertijd sprake van twee bewegingen: globalisering en een groeiende belangstelling voor het lokale, zoals lokale producten, diensten en tradities. Deze gelijktijdige ontwikkeling wordt 'glocalisering' genoemd. Wereldwijde ontwikkelingen krijgen een lokale vertaling.
- De culturele en creatieve sectoren spelen in op beide ontwikkelingen. De markt voor en het speelveld van culturele instellingen worden steeds internationaler. Tegelijk verbinden makers zich met hun directe omgeving en richten ze zich op de lokale identiteit. De diversiteit aan cultuuruitingen is groot.
- Cultuur kan in de vorm van creatieve bedrijvigheid nieuwe kansen bieden in achterstandswijken en stedelijke of krimpgebieden waar economische stagnatie heeft geleid tot verpaupering en leegstand.
- Er zijn nog maar weinig onderzoeksgegevens beschikbaar die meetbare effecten laten zien van lokale cultuurpraktijken op het gebied van diversiteit, leefbaarheid en sociale cohesie.
- Uit de beschreven voorbeelden en onderzoeken blijkt dat de lokale cultuurprojecten nieuwe publieksgroepen bereiken. Zij dragen bij aan stedelijke ontwikkeling en vernieuwing. Cultuurmakers experimenteren volop met nieuwe vormen van samenwerking en opdrachtgeverschap. De betrokkenheid van bewoners voor de inbedding en het draagvlak in de wijk is vaak cruciaal.

[> : Literatuurlijst Cultuur in Beeld: Deel I]

> : Literatuur

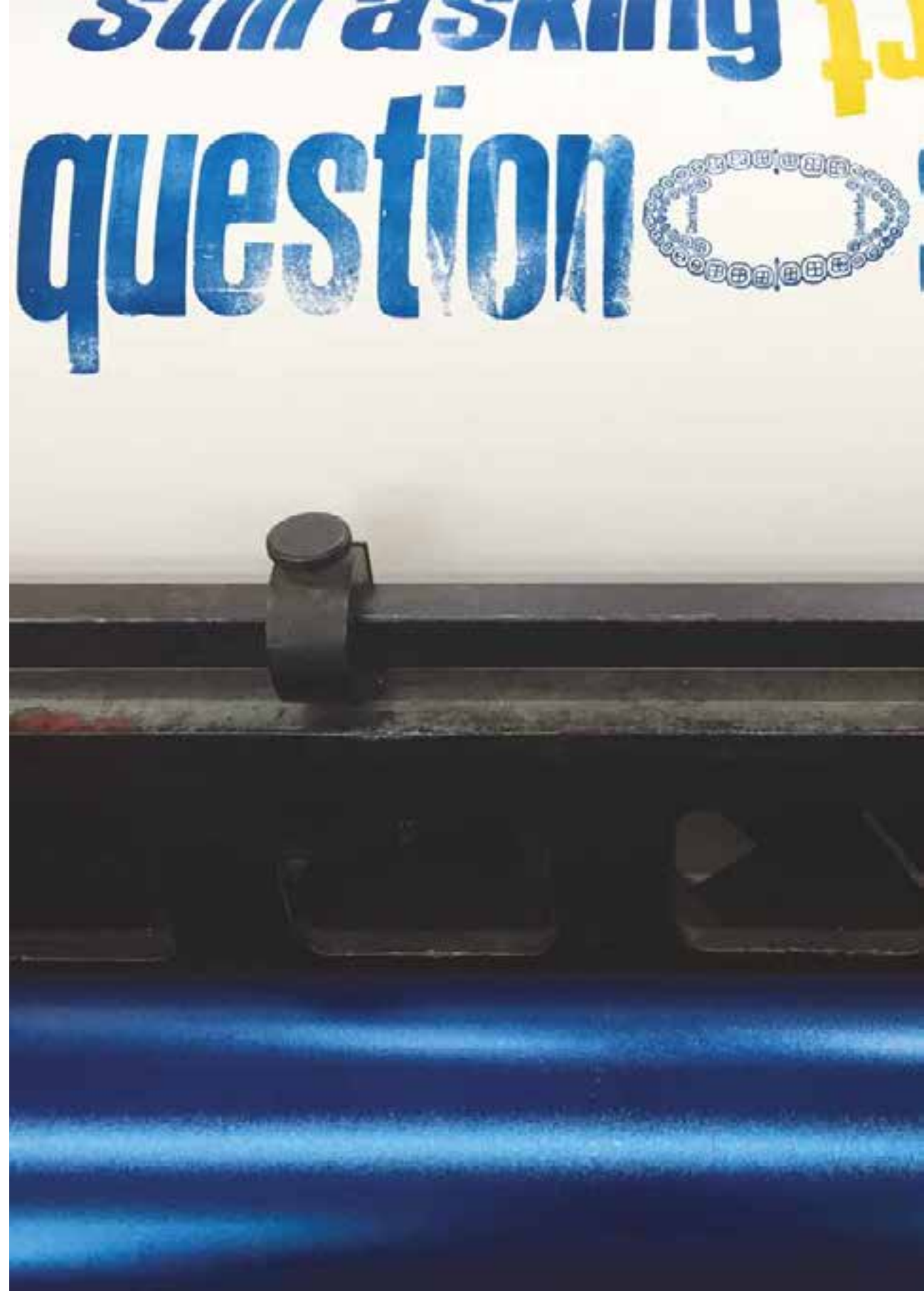
- A:**
- Berg, N. van den, Marlet, G. en Woerkens, C. van, *Atlas voor Gemeenten 2015*. Nijmegen: VOC Uitgevers (2015).
  - Broek, A. van den. Cultuur, In: Annet Tiessen-Raaphorst en Andries van den Broek (red.) *Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening*. Den Haag: SCP (te verschijnen).
  - Brouwer, J. en Thomsen, M., *Cultuurimpuls stedelijke vernieuwing, opgave 2008-2012* (2007).
- B:**
- CBS, *Bevolkingsprognose 2014–2060: groei door migratie* (2014).
  - CBS, *Langer onderweg naar de bibliotheek* (2015).
  - CBS, *Nabijheidsstatistiek: hoe ver wonen Nederlanders van voorzieningen* (2012).
  - CBS, PBL en Wageningen UR. *Hoogopgeleiden, 2014 (indicator 2100, versie 06, 22 juli 2015)*. Infographic: <http://www.compendiumvoordeleefomgeving.nl/indicatoren/nl2100-Opleidingsniveau-bevolking.html?i=15-12>
  - CPB, *Stad en Land* (2010).
- F:**
- Florida, R., *Who's your city? How the Creative Economy is Making the Place Where You Live the Most Important Decision of Your Life*. New York: Basic Books (2008).
- G:**
- Gemeente Amsterdam, *Hoofdlijnen kunst en cultuur 2017-2020* (2015).
- H:**
- Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Cultuursector Merkenonderzoek Nederland 2014* (2014).
  - Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Cultuursector Merkenonderzoek Provincies 2013* (2013).
  - Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Cultuursector Merkenonderzoek Provincies 2015* (2015).
  - Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Inwoners grotere steden mopperen meer over hun stad* (2015). Persbericht: <http://www.hendrikbeerda.nl/brandalchemy-model/steden-streken>
  - Hendrik Beerda Brand Consultancy, *Steden & Streken Merkenonderzoek* (2015).
  - Hoogen, Q.L. van den en Saro, A. STEPS in understanding how theatre systems influence theatre life. In: *Amfiteater, Journal of Performing Arts Theory*. Volume 3, Nb.1-2 (2015).
- I:**
- iMMovator, *Monitor Creatieve Industrie 2014* (2014).

- K:**
- Knols, K., *De Schouwburg moet de stem van de stad laten klinken*. In: De Volkskrant (4 juli 2015). Interview met Alex Kühne: <http://www.volkskrant.nl/theater/-de-schouwburg-moet-de-stem-van-de-stad-laten-klinken~a4094194/>
  - Koekebakker, O. en Oosterheerd, I., *Toegevoegde waarde (Gouden piramide 2013: rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap)*. Rotterdam: Nai Uitgevers Publishers (2013).
  - Kunstbedrijf en Call XL, *Kunst in de wijk: evaluatie van een unieke cultuurimpuls in Arnhem* (2015).
  - Kuypers, P., *De Stad is de sterker dan de staat*. In: Boekmanstichting, *Boekmancahier 16* (1993).
- L:**
- Langeveld C., *Zaken van Zalen. Vestiging en exploitatie van theaters, concertzalen en poppodia*. Amsterdam: Boekmanstudies (2009).
  - Langeveld, C. en Stiphout, M. van, *Publiek reist beperkt naar de podiumkunsten*. In: ESB 96(4609) (2011).
- N:**
- NBTC/NIPO, *Statistiek Continu Vakantieonderzoek (CVO)* (2014).
  - NBTC/NIPO, *Statistiek Continu Vrijtijdsonderzoek (CVTO)* (2008-2013).
  - NBTC/NIPO Research, *Onderzoek Inkomend Toerisme* (2014).
  - Nicis Institute en CoP Cultuurimpuls, *De Kracht van Cultuur – Effectieve cultuurimpulsen in de wijk* (2011).
- O:**
- Obbink, H., *Maak Amsterdam twee keer zo groot*. In: Trouw (16 juni 2015). Interview met Zef Hemel: <http://m.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/4078555/2015/06/17/Maak-Amsterdam-twee-keer-zo-groot.dhtml>
  - OBI, *Cultuurparticipatie van Rotterdammers, 2013* (2014).
  - OBI, *Feitenkaart Bevolkingsmonitor april 2015* (2015).
  - OIS, *Amsterdam in Cijfers 2015* (2015).
- P:**
- PBL, *De Nederlandse bevolking in beeld* (2014).
  - PBL, *De stad: Magneet, roltrap en spons* (2015).
  - PBL, *De stad verbeeld* (2015).
  - PBL, *Grote steden trekken migranten* (2014). Infographic: <http://www.pbl.nl/infographic/grote-steden-trekken-immigranten>
  - PBL, *Krimp naast groei* (2014). Infographic: <http://www.pbl.nl/infographic/krimp-naast-groei>
  - PBL, *Van stad naar stedelijke regio* (2014). Infographic: <http://www.pbl.nl/infographic/van-stad-naar-stedelijke-regio>
  - PBL, *Vergrijzing en ruimte* (2013).
  - PBL en CBS, *De ratio van ruimtelijk-economisch topsectorenbeleid* (2012).
  - Platform 31, *Groot dromen, klein beginnen, Lessen over krimp en ruimte* (2015).

- R:**
- Raad voor Cultuur, *Agenda Cultuur 2017-2020 (en verder)* (2015).
  - Rebel en APE, *Economische ontwikkelingen in de cultuursector 2009-2014* (2015).
  - Ruimtelijk Economisch Atelier Tordoir en Regioplan, *De veranderende geografie van Nederland* (2015).
- S:**
- SCP, *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland* (2012).
  - SCP, *Kunstminnend Nederland; Interesse en bezoek, drempels en ervaringen* (2013).
  - SCP, *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010).
  - SCP, *VTO als nieuwe bron van informatie over sport- en cultuurparticipatie, een vergelijking met AVO* (2014).
  - SER, *De SER-agenda voor de stad* (2015).
- T:**
- Theater Zuidplein, *Meerjarenbeleidsplan 2013-2016* (2013).
- V:**
- Verenigde Naties, *World Urbanization Prospects – The 2014 Revision* (2014).
- W:**
- Wijn, C., *De culturele stad; Een handboek voor beleidsmakers en zij die het willen worden*. Nijmegen: VOC Uitgevers (2013).
  - WRR en SCP, *Gescheiden werelden, een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (2014).

> : Websites

- Agenda stad: <http://www.agendastad.nl>
- CBS Statline, Bevolking; ontwikkeling in gemeenten met 100 000 of meer inwoners. <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=70748ned&D1=2,4&D2=0&D3=0&D4=a&D5=9-14&HDR=T,G2,G1&STB=G3,G4&VW=T> (geraadpleegd op 9 september 2015).
- CBS Statline, Kerncijfers wijken en buurten 2014. <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82931NED&D1=15-21&D2=8030-8144&HDR=T&STB=G1&VW=T> (geraadpleegd op 24 september 2015).
- CBS Statline, Nabijheid voorzieningen; afstand locatie, regionale cijfers. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=80305NED&D1=71-83,87-108&D2=0-1,5,17,57,79,247&D3=0,2,4-7&HDR=G1,G2&STB=T&VW=T> (geraadpleegd op 16 september 2015).
- Culturele kaart Rotterdam: <http://www.culturelekaartrotterdam.nl>
- Dienstencentrum Onderzoek en Business Intelligence (OBI), Rotterdam-Rijnmond in cijfers. <http://www.rotterdamincijfers.nl>
- Dutch Creative Residency Network: <http://www.dcrnetwork.nl>
- Feel the night: <http://www.feelthenight.eu/>
- Imagine IC, Leip! Over alle stadse babbels. <http://www.imagineic.nl/cases/leip-alles-over-stadse-babbels>
- Leeuwarden, Fryslân 2018. Het hele verhaal. 2018 – de thema's. <http://www.2018.nl/nl/het-verhaal-van-2018>
- PeerGroup, locatietheater noord-Nederland: <http://www.peergroup.nl>
- Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE), Herbestemming. Nieuwe kansen voor oude gebouwen (webmagazine). <http://www.herbestemming.nu>
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Gezonde leefomgeving. http://www.rivm.nl/Onderwerpen/G/Gezonde_leefomgeving/Wat_verstaan_we_onder_een_gezonde_leefomgeving (geraadpleegd op 20 juni 2015).
- Rotterdams wijktheater: <http://www.rotterdamswijktheater.nl/>
- Stimuleringsfonds Creatieve industrie, Resultaten ontwerponderzoek dementie. http://stimuleringsfonds.nl/nl/actueel/nieuws/resultaten_ontwerponderzoek_dementie

Dit is een uitgave van

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Tekst

Directoraat-Generaal Cultuur en Media

Vormgeving

STROES.INFO

Fotografie

Met dank aan:

- p.4 : Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA),
dancers, *Jean van Lingen*
- p.6, 73 : winkel Lenneke Wispelwey, winkel Mode met een Missie, *Masha Bakker*
- p.19 : Feel the Night, *Ruben van Vliet*
- p.20, 22, 64 : Antilliaans carnaval, Bluegrass festival, Duizel in het park, *Johannes Odé*
- p.35 : Wunderbaum-Xia, *Mick Otten*
- p.51 : Van Nellefabriek, *F. Eveleens* (bron: wikipedia)
- p.56 : DOX THINK!, *Kamerich & Budwilowitz/EYES2*
- p.63 : Rijksmuseum Amsterdam, eregalerie, *Erik Smits*
- p.66 : Rotterdams Wijktheater, *Kees Deenik*
- p.73 : Publicatie Gouden Piramide 2013;
Volkshuisvesting Arnhem (links), *Luuk Tepe* (rechts)
- p.74 : Generatietuin, *Stimuleringsfonds Creatieve Industrie*
- p.75 : Mural te Heerlen van *Hendrik ecb Beikirch*
- p.76 : Studio de Bakkerij, *Zico Lopez* (links), *Maarten Bakker* (rechts)
- p.77 : PeerGroup, *Once upon a time in...*, *Gwen Mustamu*
- p.78 : Feel the Night, *Molen 01*, *Hans Jellema*
- p.79 : Explore the North, *Poetic Potatoes*, *Ruben van Vliet*
- p.80 : Charles Nypels Lab, *Van Eyck Maastricht*
- p.85 : Summer Design Acadamy, *Van Eyck Maastricht*

Druk

Xerox/OBT, Den Haag

November 2015

Aan de inhoud van deze publicatie is de grootste zorg besteed. In deze publicatie zijn gegevens samengebracht van de grote steden, de rijkscultuurfondsen en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Deze cijfers zijn indicatief. Voor eventuele onjuistheden kan geen aansprakelijkheid worden aanvaard, noch kunnen aan deze publicatie rechten worden ontleend.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Deel 2

Ontwikkelingen in
de cultuursector

[2015
: : :
CULTUUR : : :
IN BEELD]

[CULTUUR : 2015
IN BEELD :]

Ontwikkelingen in
de cultuursector

[...:Inhoud]

DEEL 2 Ontwikkelingen in de cultuursector

Inleiding	7
1. Cultuur als bedrijf en beroep	9
2. Economische ontwikkelingen in cultuursector	21
3. Steun aan de cultuursector: overheid en particulieren	35
4. Publieke interesse in cultuur	49
5. Actieve cultuurbeoefening en cultuureducatie op school	63

Bijlage Cultuur in Cijfers deel A	73
--	----

Cultuur in Cijfers deel B	97
---------------------------	----

Literatuur	133
-------------------	-----

Websites	136
-----------------	-----

Colofon	138
----------------	-----

Aan de andere kant van deze publicatie:

Samenvatting

Inleiding

DEEL 1 De stad als cultureel knooppunt

1. De stad als magneet
2. Culturele voorzieningen: spreiding en bereik
3. Lokale cultuurpraktijken

Literatuur

Websites

Colofon

[> : Inleiding]

Deel 2 van de publicatie Cultuur in Beeld beschrijft een aantal algemene ontwikkelingen in de gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde cultuursector. Het gaat om ontwikkelingen in de economie van de cultuursector, de publieke interesse voor cultuur, de cultuurdeelname en ontwikkelingen op het gebied van cultuureducatie. De basis hiervoor is recent onderzoek dat in opdracht van OCW en andere partijen is uitgevoerd. Niet alle sectoren worden uitputtend behandeld. De bijlage Cultuur in Cijfers bevat basisgegevens per (sub) sector.

Hoofdstuk 1 van dit deel gaat in op de bijdrage van cultuur aan de Nederlandse economie en op arbeidsmarktontwikkelingen. Hoofdstuk 2 beschrijft de effecten van de bezuinigingen en economische ontwikkelingen. Hoofdstuk 3 schetst de steun voor cultuur door burgers en overheid. Aan de orde komen onder andere donaties, vrijwilligerswerk en het lidmaatschap van vriendenverenigingen. In hoofdstuk 4 gaat het over ontwikkelingen in de publieke belangstelling voor cultuur, zowel in de zaal als digitaal, in Nederland en over de grens. Hoofdstuk 5 gaat over de actieve cultuurparticipatie van burgers in hun vrije tijd en over cultuureducatie op school.

[1 : Cultuur als bedrijf en beroep]

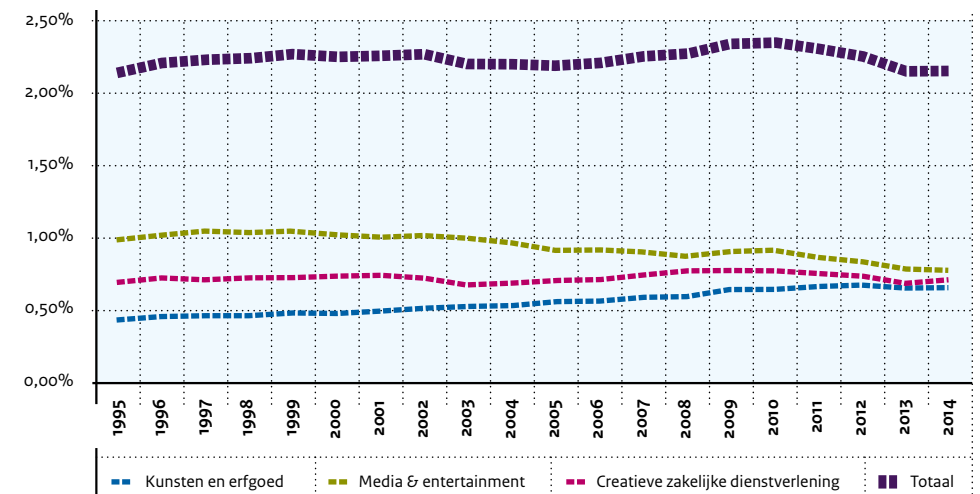
1.1 : Inleiding

De economie van de cultuursector en het kunstenaarsberoep staan volop in de belangstelling. Veranderingen in het cultuurbeleid en de economische crisis roepen vragen op. Wat draagt de culturele en creatieve sector bij aan de Nederlandse economie? Hoe ontwikkelt de arbeidsmarkt zich? Hoe sluiten de creatieve- en kunstopleidingen aan op de arbeidsmarkt? Dit hoofdstuk beantwoordt deze vragen op basis van actuele cijfers. Paragraaf 1.2 schetst het aandeel in het bruto binnenlands product (bbp) in de laatste twintig jaar. Paragraaf 1.3 bespreekt het economisch belang van cultuurtoerisme. Paragraaf 1.4 en 1.5 gaan respectievelijk in op de ontwikkeling van het aantal banen en zelfstandigen, en de ontwikkeling van de inkomenspositie van kunstenaars en creatieven. Paragraaf 1.6 geeft inzicht in de aansluiting van creatieve opleidingen op de arbeidsmarkt.

1.2 : De bijdrage van de culturele en creatieve sector aan het bbp

De culturele en creatieve sector¹ heeft niet alleen een intrinsieke, maar ook een economische waarde. Die economische betekenis is onder meer uit te drukken in het aandeel in het bruto binnenlands product (bbp). In figuur 1.1 is de ontwikkeling hiervan weergegeven voor de afgelopen twintig jaar.

Figuur 1.1 : Bijdrage van de culturele en creatieve sector aan het bruto binnenlands product 1995-2014, als percentage van het bbp (in basisprijzen)

Bron: CBS Maatwerk, 2015 | Toelichting: cijfers 2013 nader voorlopige cijfers, 2014 voorlopige cijfers.

¹ De afbakening van de culturele en creatieve sector is gebaseerd op de standaardbedrijfsindeling SBI 1993 en SBI 2008. Cultuur in Cijfers bevat een specificatie van de sectoren die zijn meegerekend.

Figuur 1.1 toont cijfers uit de gehele sector. Het gesubsidieerde deel is hiervan slechts een onderdeel. Het beeld in deze periode is redelijk stabiel, met een bijdrage aan het bbp van rond de 2,25 procent. Uit deze cijfers is geen duidelijk effect van de financiële crisis (vanaf 2007) op te maken. De figuur laat wel een daling zien vanaf 2010. In deze periode daalt het aandeel creatieve zakelijke dienstverlening en media en entertainment. De bijdrage van kunsten en erfgoed aan het bbp blijft stabiel. Voor de gehele periode (1995-2014) daalt het aandeel media en entertainment en stijgt het aandeel kunsten en erfgoed. Deze macrocijfers verhullen soms aanzienlijke verschillen binnen sectoren. Zo is bekend dat de architectuur (onderdeel van de creatieve zakelijke dienstverlening) relatief zwaar getroffen werd door de crisis. De laatste jaren (2014 en 2015) stijgt het aantal opdrachten weer.²

1.3 : Het economisch belang van cultuurtoerisme

In de sector toerisme komen een economisch en een cultureel belang samen. In totaal droegen toeristen en dagjesmensen in 2014 68,3 miljard euro bij aan de Nederlandse economie. Dit is een bijdrage van 3,7 procent aan het bbp en een bijdrage van 5,2 procent aan de werkgelegenheid. De groei van het toerisme in Nederland was de afgelopen jaren beduidend sterker dan de groei van de totale Nederlandse economie. Die groei is in hoge mate te danken aan de komst van meer buitenlandse toeristen.³

Motief voor vakantie

Voor veel toeristen is cultuurbeleving een belangrijk motief om met vakantie te gaan. Voor een deel als hoofddoel, maar steeds vaker ook als nevenactiviteit tijdens de vakantie en als onderdeel van een bezoek aan een regio of stad. Toeristen bezoeken zowel het materiële erfgoed (musea, kerken, stadsgezichten en landschappen) als het immateriële erfgoed (folklore, tradities, muziek en dans).

Volgens de Eurobarometer was voor 27 procent van de Europeanen in 2014 cultuur⁴ een van de motieven om op vakantie te gaan. Dit was 5 procent meer dan in 2012. Onder Nederlanders was een 'cultuurvakantie' nog populairder, ruim een derde koos hiervoor.⁵ Buitenlandse toeristen ondernamen in 2014 vaak een cultuurbezoek als nevenactiviteit tijdens een overnachting in Nederland. Dat blijkt uit de cijfers van de Statistiek Inkomend Toerisme van het NBTC. Zes op de tien buitenlandse toeristen bracht in 2014 één of meer bezoeken aan monumenten, historische plaatsen, musea, tentoonstellingen, festivals of schouwburgen (zie figuur 1.2).⁶

² CBS, Kwartaalmonitor zakelijke dienstverlening, eerste kwartaal 2015.

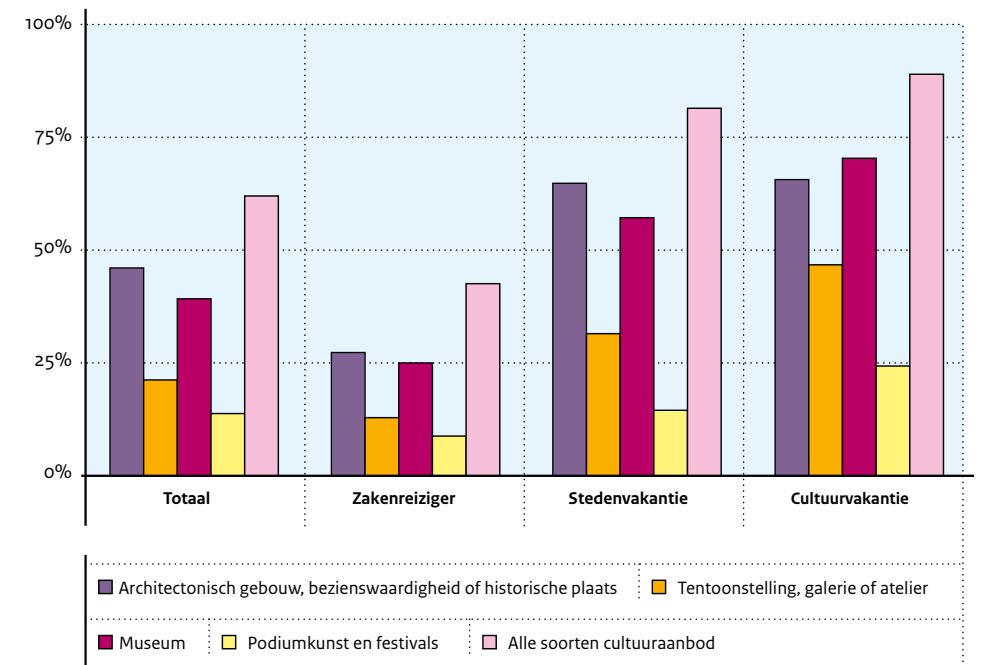
³ CBS Statline, Toerisme; kernindicatoren, nationale rekeningen, geraadpleegd op 14 oktober 2015.

⁴ Dit is inclusief religie en gastronomie; exclusief stedentrips, festivals en specifieke evenementen.

⁵ Europese Commissie, Flash Eurobarometer 2014, Preferences of Europeans towards Tourism (maart 2015). Respondenten konden per vakantie meer dan één motief noemen.

⁶ Een stadswandeling als culturele activiteit is hier buiten beschouwing gelaten.

Figuur 1.2 : Bezoek aan culturele activiteiten van buitenlandse toeristen naar vakantiemotief, 2014*

*De cijfers zijn gewogen naar land van herkomst

Bron: NBTC/NIPO, 2014

Vooral voor buitenlanders die voor een stedentrip naar Nederland kwamen, was het cultuuraanbod een belangrijke trekker: 81 procent nam deel aan een of meer culturele activiteiten. Het minst oog voor het Nederlandse cultuuraanbod hadden zakenreizigers. Maar van deze buitenlandse bezoekers ondernam toch nog 42 procent tenminste één culturele activiteit.

1.4 : Banen en zelfstandigen in de culturele en creatieve sector

Het aantal zelfstandigen onder kunstenaars en in creatieve beroepen is relatief groot. In 2010/2012 is 10 procent van de gehele werkende bevolking zzp'er, onder kunstenaars is dat percentage 56 procent en onder overige creatieve beroepen 37 procent.⁷ De eerste ACT Monitor 2015 bevestigt het beeld: ruim 50 procent van de acteurs werkt als zelfstandige.⁸ Deze monitor brengt werk en inkomen in beeld van de leden van de belangenorganisatie voor acteurs (ACT).

Minder banen, meer zelfstandigen

Tabel 1.1 geeft een beeld van de ontwikkeling van het aantal banen en het aantal zelfstandigen in de culturele en creatieve sector. Bij de cijfers worden naast kunstenaars en creatieven ook andere beroepen meegerekend, zoals medewerkers financiën en communicatie bij culturele instellingen. De gegevens van 2013 bevestigen een al eerder vastgestelde ontwikkeling in de sector: er zijn steeds minder banen en er komen meer zelfstandigen. Het sterkst is de afname van het aantal banen in de creatieve en zakelijke dienstverlening (-14,6 procent over 2010-2013) bij een stijging van het aantal zelfstandigen van 14,7 procent. In de kunsten en erfgoed is de meest pregnante groei waarneembaar in het aantal zelfstandigen (16,5 procent) bij een afname van het aantal banen van 10,2 procent.

Tabel 1.1 : Aantal banen en aantal zelfstandigen in de culturele en creatieve sector 2010-2013

	2010	2011	2012	2013	2010-2013	Gem. groei per jaar
Banen totaal	162.830	158.670	153.410	143.400	-11,9%	-4,1%
Kunsten en erfgoed	47.550	47.620	45.440	42.700	-10,2%	-3,5%
Media & Entertainment	61.950	61.220	59.520	55.130	-11,0%	-3,8%
Creatieve zakelijke dienstverlening	53.330	49.840	48.440	45.570	-14,6%	-5,1%
Zelfstandigen totaal	92.820	100.090	104.620	105.910	14,1%	4,5%
Kunsten en erfgoed	38.480	41.560	42.950	44.820	16,5%	5,2%
Media & Entertainment	21.870	23.400	24.130	23.830	9,0%	2,9%
Creatieve zakelijke dienstverlening	32.480	35.130	37.540	37.260	14,7%	4,7%

Bron: CBS Maatwerk, 2015

⁷ CBS, Monitor kunstenaars en afgestudeerden creatieve opleidingen (2014). Cijfers op basis van de Enquête Beroepsbevolking. Het CBS gebruikt driejaarsgemiddelden omdat de steekproef kunstenaars anders te klein zou zijn. Het onderzoek met gegevens van de jaren 2013-2015 verschijnt eind 2016.

⁸ Vinken, H., Ildens, T. en Mariën, H., ACT Monitor 2015. Onderzoek werk en inkomen acteurs.

Bezuinigingen en flexibilisering

In 2013 zijn de bezuinigingen in de BIS ingegaan. De gevolgen voor gesubsidieerde instellingen zijn niet zichtbaar in de macrocijfers, omdat gesubsidieerde instellingen niet als aparte categorie in de cijfers zijn te onderscheiden. Er wordt veel gesproken over flexibilisering van de arbeidsmarkt in de cultuursector.⁹ Het is aannemelijk dat een deel van de afname van de banen in de kunstsector het gevolg is van de bezuinigingen door de rijksoverheid en dat de groei van het aantal zelfstandigen mede het gevolg is van de flexibilisering van de culturele arbeidsmarkt. Dit veronderstelt ook de Raad voor Cultuur in zijn Cultuurverkenning uit 2014.¹⁰ Maar het is niet de enige verklaring. Andere sectoren laten de laatste jaren een vergelijkbare ontwikkeling zien: het aantal (vaste) banen neemt af, het aantal zelfstandigen neemt toe.¹¹ Het CBS beschikt over informatie over aantal en aard van de banen van bedrijven. Door deze gegevens te koppelen aan het bestand van gesubsidieerde instellingen is inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de werkgelegenheid bij deze instellingen. De resultaten van dit onderzoek worden eind 2015 verwacht.

1.5 : Het inkomen van kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen

Kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen hebben gemiddeld een lager inkomen dan andere beroepen. Als verklaring wordt vaak gewezen op de hoge intrinsieke motivatie van kunstenaars.¹² De Monitor kunstenaars en afgestudeerden creatieve opleidingen van het CBS (2014) vergelijkt het inkomen van kunstenaars met dat van andere beroepen. Figuur 1.3 laat het aandeel werkenden met een inkomen onder de 30.000 euro zien. Dit aandeel is bij kunstenaars hoger dan bij het totaal aantal werkzame personen en beduidend hoger dan bij het aantal beoefenaren van beroepen met een hoog vaardigheidsniveau.¹³ Het verschil tussen kunstenaars en andere beroepen met een hoog vaardigheidsniveau verdwijnt echter vrijwel als gekeken wordt naar het huishoudinkomen. Dat betekent dat de partner in zo'n huishouden het relatief lage inkomen van de kunstenaar compenseert.¹⁴

⁹ Zie bijvoorbeeld Kunsten '92, Binnenste Buiten, Over de achterkant van het cultuurbeleid (juni 2015).

¹⁰ Raad voor Cultuur, Cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland (2014).

¹¹ CBS, Positie werkring en arbeidsduur: aantal vaste werknemers niet verder gedaald (2015).

¹² HBO Monitor (2014). Hans Abbing, Why are Artists Poor? (2002).

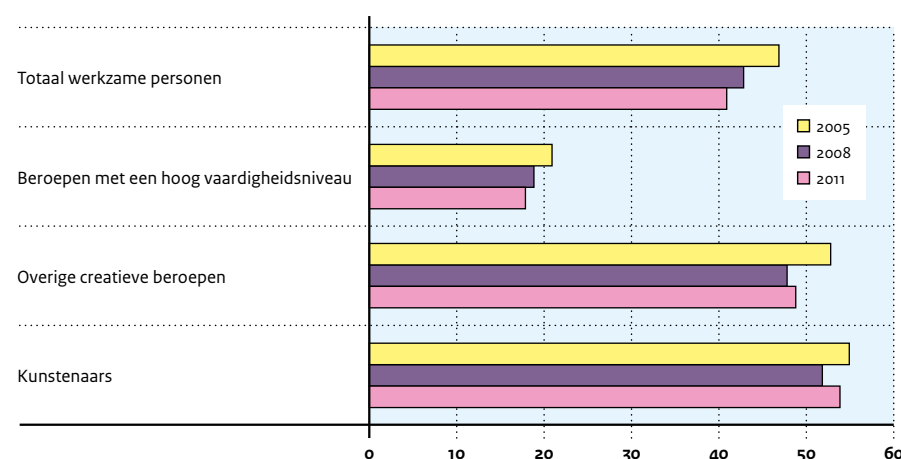
¹³ Vaardigheidsniveau geeft aan hoeveel kennis en kunde er nodig is voor een goede uitoefening van het betreffende beroep. Beroepen met een hoog vaardigheidsniveau worden doorgaans, maar zeker niet uitsluitend beoefend door mensen die hoger opgeleid zijn.

¹⁴ CBS, Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen (2014), p. 39-40.

1.6 : Aansluiting creatieve opleidingen op de arbeidsmarkt

Figuur 1.3 : Kunstenaars en andere werkzame personen met een persoonlijk bruto inkomen lager dan 30 duizend euro

Bron: CBS, 2014

Het gaat in deze CBS-monitor steeds om jaargemiddelden (2004/2006, 2007/2009 en 2010/2012). In figuur 1.3 wordt dit aangeduid met het middelste jaar. Uit deze cijfers kunnen geen conclusies getrokken worden over mogelijke effecten van de bezuinigingen. Wel is te zien dat het aandeel beroepsbeoefenaren met een inkomen van minder dan 30.000 euro in de onderzochte periode afneemt.¹⁵ In het jaargemiddelde 2011 gebeurt dit niet bij de kunstenaars en de andere creatieve beroepen. Of deze trend doorzet, moet nog blijken.

¹⁵ Deze cijfers zijn niet geïndexeerd.

De WRR schrijft in zijn verkenning *Cultuur herwaarderen* (2015) dat de kunstvakopleidingen beter aan moeten sluiten op de arbeidsmarkt. De WRR baseert zich onder andere op een analyse van de situatie in het Verenigd Koninkrijk.¹⁶ Dit onderwerp heeft al enige jaren de aandacht van politiek en sector. Een van de doelstellingen uit het sectorplan Kunstvakonderwijs is een lagere instroom van nieuwe studenten bij een aantal kunstvakopleidingen, zoals bij autonome beeldende kunst (gemiddeld 25 procent lager) en muziek (gemiddeld 10 procent lager).¹⁷ In een tweede voortgangsrapportage melden de hogescholen dat de uitvoering volgens plan verloopt.¹⁸ Het is nog te vroeg om de effecten van dit sectorplan terug te zien in de uitstroom of in arbeidsmarkt cijfers. Het eerste studiejaar waarin minder studenten zijn toegelaten, was 2012/2013.

Talentontwikkeling bij BIS en fondsinstellingen

Culturele instellingen spelen een rol bij de verdere ontwikkeling van starters op de arbeidsmarkt. Doorgaans gaat het bij talentontwikkeling om activiteiten zoals kunstenaars in contact brengen met een relevant netwerk, het bieden van podiumervaring of een werkplek (zie tabel 1.2). Vooral instellingen op het gebied van de beeldende kunst (94 procent) en de podiumkunsten (85 procent) vervullen een dergelijke rol.¹⁹

Tabel 1.2 : Talentontwikkelingsactiviteiten van de rijksgesubsidieerde culturele instellingen (n=96)

	Percentage
• in contact brengen met relevant netwerk	66
• podiumervaring opdoen	66
• een werkplek bieden/de kans geven om kunst te maken	63
• begeleiding op maat/coaching	60
• samenwerken en uitwisselen met ander talent	59
• masterclasses	56
• opleidingstraject	30
• evenementen	30
• competities, concoursen e.d.	23
• anders	18

Bron: Sardes & Oberon, 2015

¹⁶ WRR, *Cultuur herwaarderen* (2015), p. 46. In de studie is geen systematische vergelijking gemaakt met de Nederlandse situatie.

¹⁷ Vereniging Hogescholen [voorheen HBO-Raad], *Focus op toptalent. Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016* (2011).

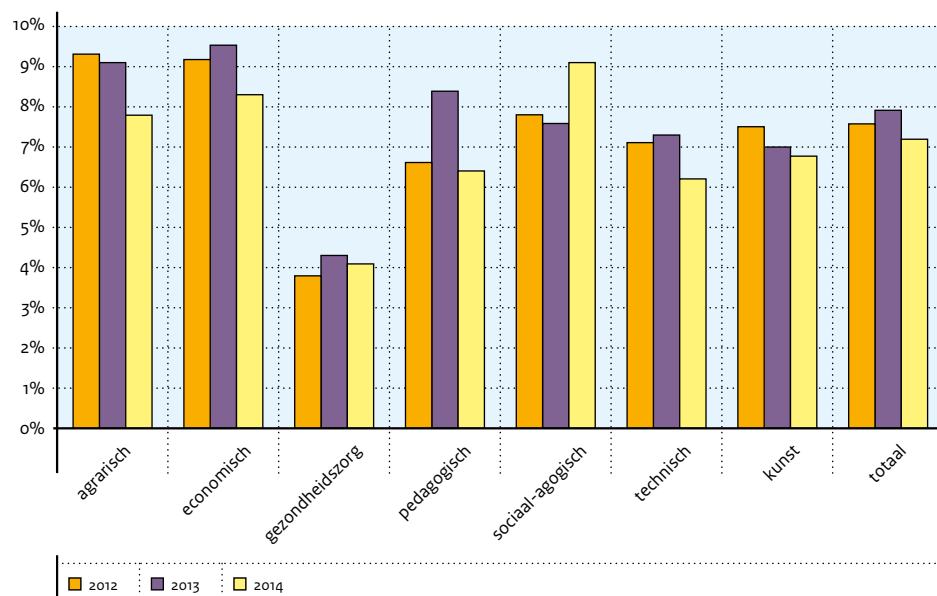
¹⁸ Vereniging Hogescholen, *Tweede Sectorplan hbo kunstonderwijs studiejaar 2013-2014*, december 2014.

¹⁹ Sardes en Oberon, *Onderzoek cultuureducatie in rijks- en fondsgefinancierde instellingen* (2015), p 37.

Werkloosheid

In 2013 ontvangen 3.914 studenten een diploma van een kunstvakopleiding. Dit is 7,4 procent van het totaal aantal hbo-afgestudeerden.²⁰ De werkloosheid onder afgestudeerden van het kunstvakonderwijs, anderhalf jaar na afstuderen, is gedaald van 8 procent in 2012 tot 7 procent in 2014 (zie figuur 1.4 onder 'kunst'). Dit is ook het gemiddelde van alle hbo-afgestudeerden in dat jaar. Binnen het kunstvakonderwijs zijn echter grote verschillen. De werkloosheid bij de richtingen autonome beeldende kunst, productontwerp en ruimtelijk ontwerp is groter dan het gemiddelde. De werkloosheid bij de richtingen erfgoedprofessional, film en televisie en architectuur is lager dan gemiddeld.²¹

Figuur 1.4 : Werkloosheid anderhalf jaar na afstuderen, voltijdstudenten per sector

Bron: Vereniging Hogescholen/ROA, 2015

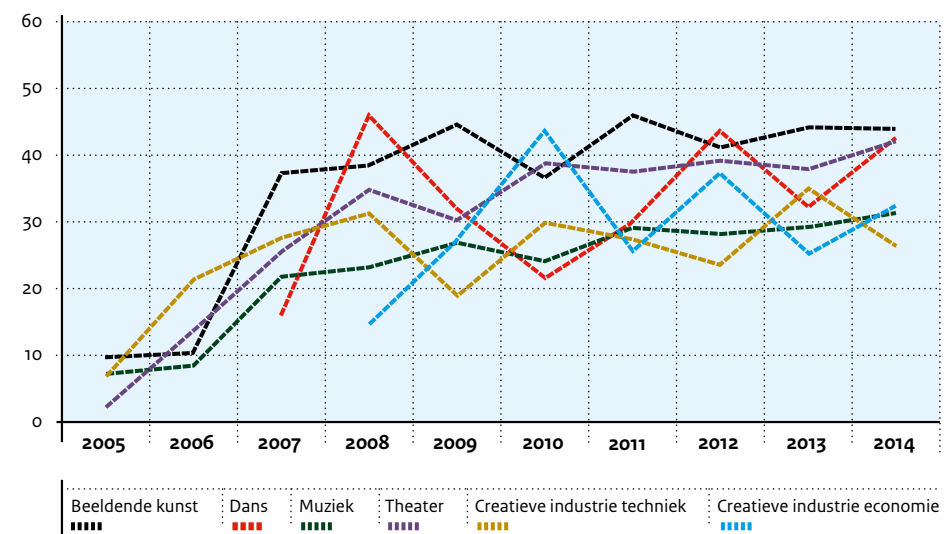
²⁰ <http://cijfers.hbo-raad.nl/index.htm>, geraadpleegd 6 augustus 2015.

²¹ De HBO-Monitor sluit sinds 2014 aan op de veranderde CBS-definitie van werkloosheid. Dat betekent dat eerder gepubliceerde cijfers in de statistische bijlagen van de HBO-monitor niet vergelijkbaar zijn met de gegevens van 2014.

De beroepspraktijk van afgestudeerde kunstenaars

Waar vinden de afgestudeerden werk? In hun eigen vakgebied, daarbuiten, of een combinatie van beide? Die vraag wordt beantwoord in de HBO-monitor. Figuur 1.5 toont dat steeds meer mensen tegelijkertijd binnen en buiten het vakgebied werken. Het algemene patroon in 2005-2014 is dat steeds minder mensen met een creatief beroep uitsluitend binnen hun eigen vakgebied werken. Dit patroon laat zich het sterkst zien bij beeldende vakken (zie Cultuur in Cijfers, deel A, beeldende kunst).²²

Figuur 1.5 : Aandeel afgestudeerden werkzaam zowel binnen als buiten het vakgebied, als percentage van het aantal afgestudeerden, anderhalf jaar na afstuderen

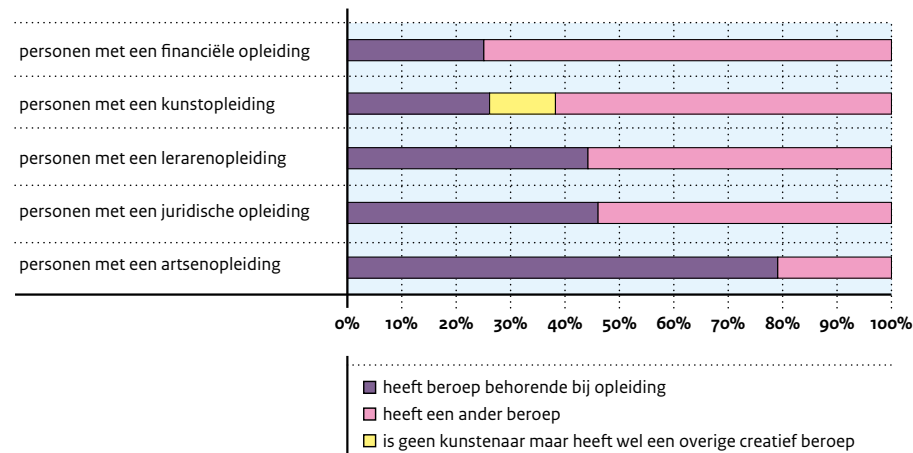

Bron: ROA Maatwerk, 2015

²² In navolging van de indeling in de CBS-Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen is in deze cijfers gekozen voor een brede definitie van beeldende vakken: van autonome beeldende kunst tot meer toegepaste varianten als vormgeving en mode.

Kunstenaars kennen een losse relatie tussen opleiding en beroep. Dat komt onder meer doordat het beroep kunstenaar niet beschermd is, zoals bijvoorbeeld het geval is bij artsen of advocaten. Toch wijkt het kunstenaarsberoep ook niet geheel af van andere beroepsgroepen. De CBS-Monitor vergelijkt kunstenaars met mensen met andere beroepen. Hoeveel personen oefenen een beroep uit dat past bij de opleiding? In figuur 1.6 zijn de resultaten van deze vergelijking samengevat.

Figuur 1.6 : Personen met een gevolgde opleiding in het hoger onderwijs naar soort beroep 2011

Bron: CBS, 2014

Mensen met een artsenopleiding oefenen het vaakst (79 procent) het beroep uit dat bij hun opleiding hoort. Aan de andere kant van het spectrum gaat het om personen met een financiële opleiding: zij oefenen in 25 procent van de gevallen een financieel beroep uit. Voor personen met een kunstopleiding geldt hetzelfde aandeel. Worden ook andere creatieve beroepen meegenomen in de vergelijking, dan gaat het om een percentage van 38 procent. Het gaat dan om beroepen als docent in muziek of andere kunstvakken, verschillende type ambachtslieden, journalisten, bibliothecarissen, conservatoren, vertalers, interieurontwerpers en decorateurs.²³

1.7 : Conclusies

- De bijdrage van de culturele en creatieve sector aan het bbp is relatief stabiel en ligt rond de 2,25 procent in de periode 1995-2014. Uit dit macrobeeld zijn geen duidelijke effecten van de crisis of de bezuinigingen af te leiden. Wel daalt sinds 2010 het aandeel van creatieve zakelijke dienstverlening en media en entertainment.
- In de ontwikkeling van het aantal banen en het aantal zelfstandigen in de culturele en creatieve sector zit een duidelijk patroon: het aantal banen neemt af en het aantal zelfstandigen neemt toe. Bij kunsten is deze ontwikkeling het duidelijkst zichtbaar. Deze trend wijkt niet af van andere sectoren.
- Toerisme draagt steeds meer bij aan de economie. In 2014 is toerisme goed voor 3,7 procent van het bbp en 5,2 procent van de werkgelegenheid. Cultuur heeft een grote aantrekkingskracht op toeristen. Zes op de tien buitenlandse toeristen bracht in 2014 een of meer bezoeken aan een culturele instelling, festival of historische bezienswaardigheid.
- Kunstenaars (en afgestudeerden van creatieve opleidingen) hebben een lager inkomen dan andere beroepsgroepen met een hoog vaardigheidsniveau. Als gekeken wordt naar het huishoudinkomen dan verdwijnt dit verschil. Dat betekent dat de partner het relatief lage inkomen van de kunstenaar compenseert.
- De aansluiting tussen opleiding en arbeidsmarkt kan in het kunstvakonderwijs worden verbeterd. Het effect van de inspanningen van het kunstvakonderwijs om de aansluiting te verbeteren is al wel zichtbaar in de instroomcijfers, maar niet in de uitstroomcijfers. Het effect op de arbeidsmarkt is dus nog niet aan te tonen.
- De werkloosheid van afgestudeerden in het kunstvakonderwijs lag in de laatste drie jaar rond het hbo-gemiddelde. Er zijn aanzienlijke verschillen tussen studierichtingen.
- Steeds minder afgestudeerden uit het kunstvakonderwijs werken uitsluitend binnen hun eigen vakgebied. Ze werken steeds vaker zowel binnen als en buiten hun eigen vakgebied.

²³ Zie CBS, Monitor kunstenaars en afgestudeerden van creatieve opleidingen (2014), p 60/61.

2 : Economische ontwikkelingen in de cultuursector

2.1 : Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over economische ontwikkelingen en de effecten van bezuinigingen op de cultuursector. Paragraaf 2.2 beschrijft ontwikkelingen in het aanbod en het bezoek. Paragraaf 2.3 gaat in op de effecten van de bezuinigingen op cultuur. Paragraaf 2.4 onderzoekt of er door de bezuinigingen sprake is van een Mattheüseffect: wie al veel heeft, krijgt steeds meer; wie arm is, wordt steeds armer. De WRR heeft voor dit verschijnsel aandacht gevraagd.²⁴

In de bijlage Cultuur in Cijfers 2015 (deel B) zijn de aantallen uitvoeringen en bezoeken van instellingen in de culturele basisinfrastructuur opgenomen.

2.2 : Ontwikkelingen in aanbod en bezoek 2009-2014

Nederland kent een divers cultuuraanbod. Cultuur is gedurende het hele jaar te vinden op vaste plekken, zoals in musea, op podia, in galleries en bibliotheken. Andere vormen van cultuur zijn tijdelijk en duren slechts enkele weken of dagen, zoals festivals en evenementen. Het grootste deel van het cultuuraanbod komt op de vrije markt tot stand.

Omvang van de cultuursector

Om een beeld te krijgen van de omvang van de sector toont tabel 2.1 het aantal instellingen en het aantal bezoeken in 2014 voor een aantal sectoren. De tabel brengt zowel gesubsidieerde als niet-gesubsidieerde sectoren in beeld. Het gaat hierbij om gegevens van instellingen die zijn aangesloten bij een brancheorganisatie of subsidie krijgen van een van de overheden.

²⁴ WRR, Cultuur herwaarderen (2015), p. 46.

Tabel 2.1 : Aantal instellingen en bezoeken in de verschillende culturele sectoren 2014

	Aantal instellingen	Aantal bezoeken in mln.
• Bibliotheken (vestigingen en leden)	1.035	3,9
• Boekhandels (verkooppunten leden KBb)	1.471	-
• Bioscopen en filmtheaters	180 ^a	30,8
• Festivals ^b	801	22,7
• VNPF podia	49	2,1
• VSCD podia	136	10,4
• Vrije theaterproducenten	14	-
• Rijks gesubsidieerde instellingen voor podiumkunst (BIS+FPK) ^c	100	4
• Galerïes	475	-
• Rijks gesubsidieerde presentatie-instellingen (BIS + Mondriaan Fonds)	25	-
• Musea (Leden Museumvereniging)	415	25,9
• Rijks gesubsidieerde musea	29	10,0

^a Exclusief filmhuizen zonder weekprogramma en openluchtbioscopen

^b Festivals met meer dan 3.000 bezoeken

^c Exclusief gesubsidieerde festivals

Nederland kent 1.035 bibliotheekvestigingen. Bijna 4 miljoen Nederlanders zijn lid van een bibliotheek. Er zijn 1.471 boekhandels, verkooppunten van de 1.037 leden van het Koninklijke Boekverkopersverbond (KBb). De bioscopen en filmtheaters hebben met ruim 30 miljoen het grootste aantal bezoeken van alle sectoren. Het gaat om bezoeken aan 144 bioscopen en 36 filmtheaters die aangesloten zijn bij de branchevereniging Nederlandse Vereniging van Bioscoopexploitanten (NVB). De 801 kunst- en cultuurfestivals trekken in 2014 ruim 22 miljoen bezoekers. Het gaat hier om festivals in de breedste zin van het woord, van Noorderlicht tot Film by the Sea en van de Amsterdamse Uitmarkt tot de Dutch Design Week.

Omvang van de podiumkunsten

Voor de podiumkunsten geeft de tabel informatie over het aanbod van podia en vrije en gesubsidieerde theatermakers. De twee brancheverenigingen voor podia, de Vereniging Nederlandse Poppodia en -festivals (VNPF) en de Vereniging voor Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD), tellen in 2014 gezamenlijk 185 leden. Zij trekken respectievelijk 2,1 en 10,4 miljoen bezoeken. Het gaat om bezoeken aan alle vormen van podiumkunsten (zoals musical, cabaret, toneel) en aan popconcerten en club/danceavonden. De podia die bij de VSCD zijn aangesloten programmeren zowel gesubsidieerd als vrij aanbod. In 2014 krijgen 100 gezelschappen voor podiumkunsten subsidie van het rijk. Samen trekken zij in 2014 4 miljoen bezoeken. Daarnaast verzorgen vrije theaterproducenten een gedeelte van het podiumkunstenaanbod. De Vereniging Vrije Theater Producenten (VVTP) telt in 2014 veertien leden.

Omvang van beeldende kunst en musea

Beeldende kunst is te zien op uiteenlopende plekken: in galerïes, kunstuitleencentra, musea, op festivals en kunstbeurzen, in presentatie-instellingen, op veilingen en in de openbare ruimte. Er zijn in Nederland 475 galerïes. De branchevereniging voor presentatie-instellingen voor beeldende kunst, De Zaak Nu, telt 75 leden. Daarvan ontvangen er in 2014 25 een subsidie van het Mondriaan Fonds of vanuit de culturele basisinfrastructuur (BIS). De galerïes en presentatie-instellingen geven slechts een gedeeltelijk beeld van de beeldende kunst in Nederland. In de bijlage Cultuur in Cijfers staan meer gegevens over de beeldende kunst.

Het CBS telt in 2013 799 musea.²⁵ Daarbinnen vormen de leden van de Museumvereniging de grootste groep met de meeste bezoeken. De 415 musea van deze groep trekken in 2014 25,9 miljoen bezoeken. De 29 rijks gesubsidieerde musea in de BIS trekken samen 10 miljoen bezoeken.

Ontwikkeling in het aanbod 2009–2014

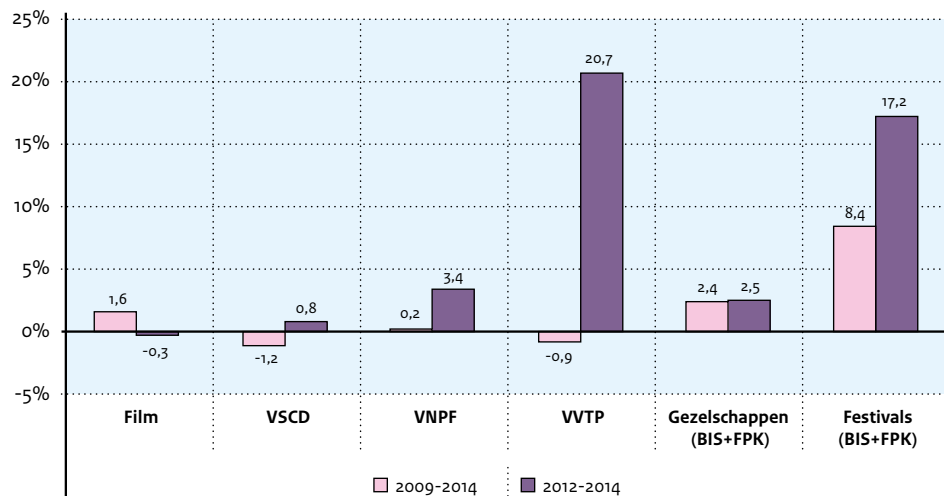
Figuur 2.1 laat de gemiddelde jaarlijkse groei zien van het aanbod²⁶ binnen de sector film, podiumkunsten en bij rijks gesubsidieerde festivals. Het gaat om het aanbod in de gesubsidieerde sector en de vrije sector. Per sector worden twee staafjes getoond. Het roze staafje geeft de gemiddelde jaarlijkse groei weer in de periode 2009 tot en met 2014.²⁷ Dit staafje brengt de meerjarige trend in beeld. Het paarse staafje toont de ontwikkeling tussen 2012 en 2014. Dit maakt de verandering in de eerste twee jaar na de bezuinigingen door de rijksoverheid inzichtelijk. Deze bezuinigingen raken vooral de gezelschappen in de podiumkunsten en de festivals die deel uitmaken van de BIS of worden gefinancierd door het Fonds Podiumkunsten.

²⁵ CBS, Statline, Museumstatistiek

²⁶ Onder aanbod wordt verstaan films in bioscopen en filmtheaters, uitvoeringen van podiumkunstgezelschappen en orkesten en uitvoeringen op festivals voor podiumkunst.

²⁷ Rebel en APE, Economische ontwikkelingen in de cultuursector 2009-2014 (2015).

Figuur 2.1 : Gemiddelde groei per jaar van aanbod in de filmsector en podiumkunsten 2009-2014

Bron: Rebel & APE, 2015

Film

Tussen 2012 en 2014 is het filmaanbod in Nederlandse bioscopen en filmtheaters gestabiliseerd. Over de gehele periode (2009-2014) is er jaarlijks nog een stijging van het aanbod met 1,6 procent per jaar. Het betreft alleen titels van leden aangesloten bij de NVF (Nederlandse Vereniging van Filmdistributeurs).

Podiumkunsten

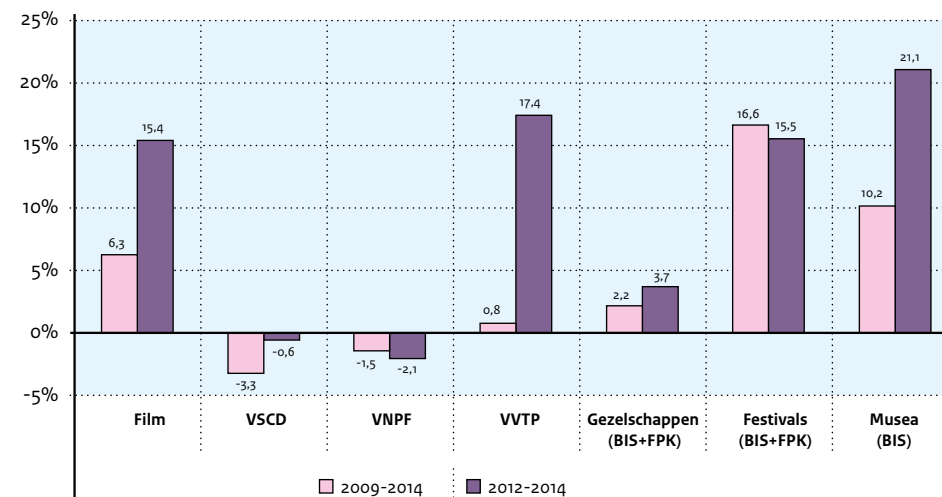
Tussen 2009 en 2014 neemt het aanbod van rijks gesubsidieerde gezelschappen en de rijks gesubsidieerde festivals toe, met respectievelijk 2,4 en 8,4 procent. Het gaat om het aantal uitvoeringen door gezelschappen en festivals die deel uitmaken van de BIS of een subsidie krijgen van het Fonds Podiumkunsten. Het aanbod op de podia (VSCD en VNPF) en van de vrije theaterproducenten²⁸ neemt in deze periode (2009-2014) licht af of blijft stabiel. Tussen 2012 en 2014 is er bij alle podiumkunsten sprake van een groei van het aanbod. De rijks gesubsidieerde podiumkunsten (gezelschappen en festivals) tonen de sterkste toename. De groei bij de gezelschappen is in 2014 minder sterk dan in het eerste jaar na de bezuinigingen (zie Cultuur in Beeld 2014).

²⁸ Ten opzichte van 2014 is de samenstelling van het panel van vrije theaterproducenten sterk veranderd. Hierdoor is geen goede vergelijking mogelijk.

Ontwikkeling bezoek 2009-2014

Figuur 2.2 laat de ontwikkeling van het bezoek zien in groeipercentages. Het roze staafje geeft de gemiddelde jaarlijkse groei weer tussen 2009 en 2014 om de trend in die jaren te duiden. Het paarse staafje zoomt in op de ontwikkeling tussen 2012 en 2014. Dit maakt de verandering in het eerste twee jaar na de bezuinigingen door de rijksoverheid inzichtelijk.

Figuur 2.2 : Gemiddelde groei per jaar van bezoek in de filmsector, musea (BIS) en podiumkunsten 2009-2014

Bron: Rebel & APE, 2015

Ontwikkeling bezoeken verschilt per sector

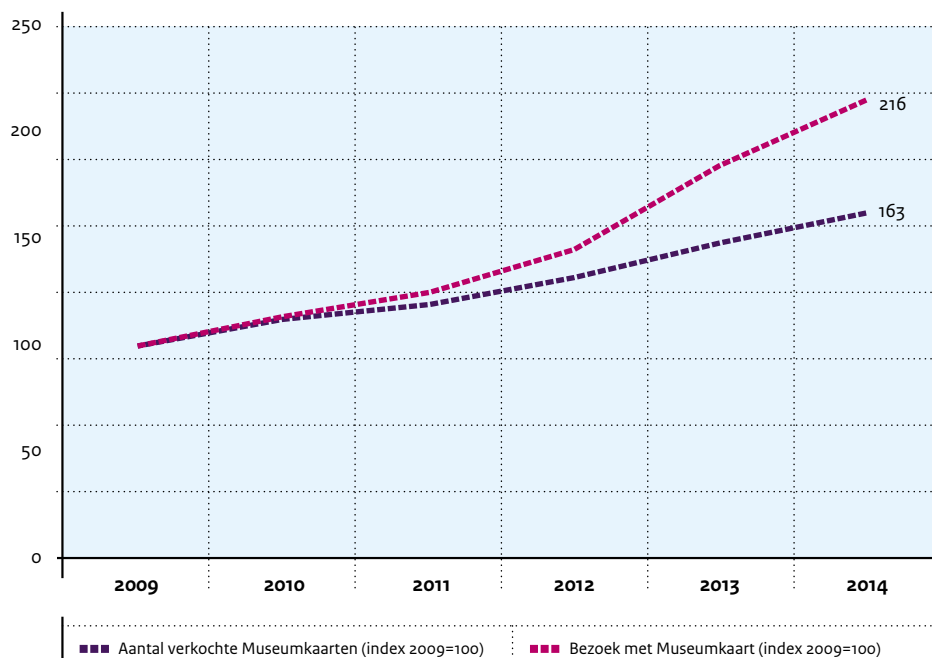
In de verschillende sectoren neemt het bezoek toe, alleen bij de podia voor pop en podiumkunst is er sprake van een afname. Het bezoek aan filmhuizen en bioscopen, uitvoeringen van vrije theaterproducenten en musea neemt tussen 2012 en 2014 sterker toe dan in de gehele periode 2009-2014. Vooral bij de rijks gesubsidieerde musea zit het aantal bezoeken in de lift. De toename tussen 2012 en 2014 (gemiddeld 21,1 procent per jaar) komt voor een groot deel op het conto van het Rijksmuseum, dat in 2013 is heropend. Ook andere rijks gesubsidieerde musea trekken gemiddeld meer bezoeken.

Het bezoek aan de rijks gesubsidieerde gezelschappen voor podiumkunst neemt tussen 2012 en 2014 gemiddeld met 3,7 procent toe. Ook hier geldt dat het aantal bezoeken de laatste twee jaar sterker groeit dan over de gehele periode. De toename in het bezoek blijft achter bij de toename in aanbod. Per uitvoering neemt het bezoek dus af. Vanaf 2009 trekken de VSCD-podia minder bezoeken. De laatste jaren lijkt de ontwikkeling te stabiliseren. Dit geldt niet voor bezoeken aan de poppodia. Tussen 2012 en 2014 neemt het bezoek aan poppodia sterker af dan in de jaren ervoor. Er is wel meer aanbod op de podia, maar het bezoek per concert of clubavond daalt.

Groei Museumkaart

De populariteit van musea vertaalt zich ook in het aantal verkochte Museumkaarten (zie figuur 2.3). Het bezoek aan musea via de Museumkaart is in de afgelopen jaren eerst gestaag en sinds 2012 sterk gegroeid. Worden er in 2009 nog zo'n 3,5 miljoen bezoeken afgelegd aan musea via de Museumkaart, in 2014 zijn het er 7,5 miljoen. De groei van het aantal bezoeken correspondeert met een stijging van het aantal verkochte Museumkaarten: van 675.000 in 2009 naar 1,1 miljoen in 2014. Het valt op dat het aantal afgelegde bezoeken sterker stijgt dan het aantal verkochte Museumkaarten. Anders gezegd: de gemiddelde eigenaar van een Museumkaart gaat vaker naar een museum. Deze trend wordt tussen 2009 en 2014 steeds sterker.

Figuur 2.3 : Aantal verkochte Museumkaarten en bezoek via de Museumkaart, 2009-2014 (index 2009=100)

Bron: Rebel & APE, 2015

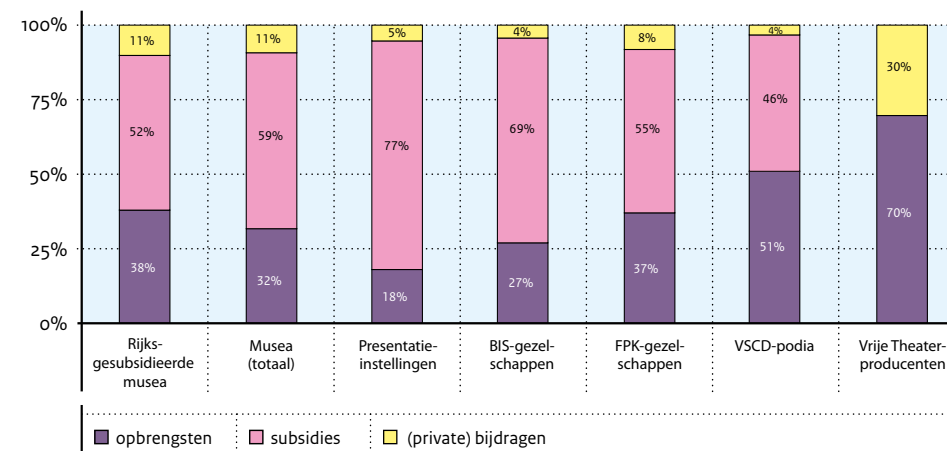
Ontwikkeling van bekostigingsmix

Culturele instellingen ontvangen inkomsten uit verschillende bronnen. De volgende figuur geeft de ontwikkeling van de volgende drie bekostigingsbronnen:

- Subsidies: subsidies van het rijk (ministerie, rijkscultuurfondsen), provincie, gemeenten of de Europese Unie. Hieronder vallen zowel exploitatie- als huursubsidies en zowel structurele als incidentele subsidies.
- Opbrengsten: bijdragen van private partijen waar een tegenprestatie tegenover staat. Voorbeelden zijn publieksinkomsten, sponsorinkomsten en inkomsten uit horeca en merchandising.
- Private middelen: bijdragen van private partijen (personen of bedrijven) waar geen (directe) tegenprestatie tegenover staat. Voorbeelden hiervan zijn private fondsen en giften van bedrijven of vriendenverenigingen.

Figuur 2.4 toont de bekostigingsmix voor verschillende sectoren. Het gaat om de verdeling van de verschillende type inkomsten. Het aandeel subsidies in de deelsectoren is grofweg tussen de helft tot drie kwart van de bekostiging. De vrije theaterproducenten krijgen geen subsidie. Opbrengsten vormen daarom het grootste deel van hun inkomsten (70 procent). Presentatie-instellingen voor beeldende kunst kennen het hoogste aandeel subsidie (77 procent), VSCD-podia het laagste aandeel (46 procent).

Figuur 2.4 : Bekostigingsmix van verschillende type instellingen, 2014

Bron: Rebel & APE, 2015

Hoe ontwikkelt de bekostigingsmix zich sinds 2012? Tabel 2.4 geeft deze ontwikkeling weer van een aantal sectoren.²⁹

Tabel 2.4 : Ontwikkeling bekostigingsmix in de verschillende sectoren

		2012	2013	2014
Nederlandse Filmproductie	opbrengsten	-	-	-
	subsidies	56%	49%	52%
	(private) bijdragen	27%	34%	25%
Rijksge subsidieerde musea	opbrengsten	29%	30%	38%
	subsidies	62%	58%	52%
	(private) bijdragen	9%	12%	11%
Musea (Museum Vereniging)	opbrengsten	24%	27%	32%
	subsidies	70%	62%	59%
	(private) bijdragen	5%	10%	11%
Presentatie-instellingen	opbrengsten	17%	20%	18%
	subsidies	78%	74%	77%
	(private) bijdragen	5%	6%	5%
BIS-instellingen voor podiumkunst	opbrengsten	23%	28%	27%
	subsidies	76%	70%	69%
	(private) bijdragen	1%	2%	4%
FPK-instellingen voor podiumkunst	opbrengsten	34%	36%	37%
	subsidies	63%	58%	55%
	(private) bijdragen	4%	6%	8%
VSCD-podia	opbrengsten	48%	50%	51%
	subsidies	44%	43%	46%
	(private) bijdragen	7%	7%	4%
Vrije Theaterproducenten	opbrengsten	88%	84%	70%
	subsidies	0%	0%	0%
	(private) bijdragen	12%	16%	30%

Bron: Rebel & APE, 2015

²⁹ Bij de Nederlandse filmproductie gaat het bij de bekostigingsmix om het aandeel van de drie bekostigingsbronnen in de totale bekostiging voor de productie van een film. Een filmproductie geeft pas opbrengsten als deze getoond wordt, dit kan veel later in de tijd zijn. Bij overige sectoren gaat het bij de bekostigingsmix om het aandeel van de drie bekostigingsbronnen in de totale baten.

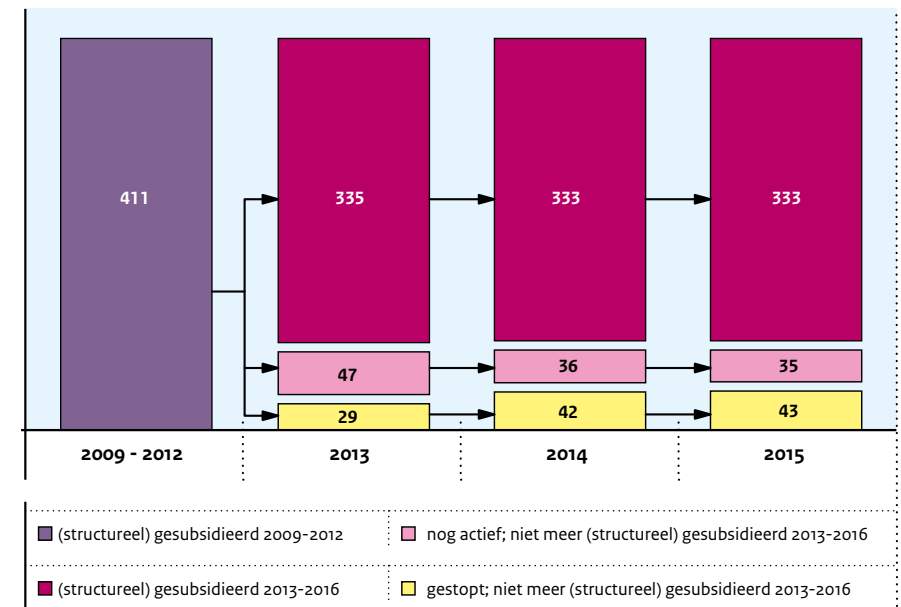
Tussen 2012 en 2014 neemt het aandeel subsidie in de verschillende sectoren af. Alleen bij de VSCD-podia is dit niet het geval. Het aandeel subsidie bij de musea neemt het sterkst af. Dit betekent niet dat deze musea het sterkst zijn gekort op hun subsidie, maar dat de subsidie een kleiner deel uitmaakt van de totale bekostiging. Dit is te zien aan het grotere aandeel van de opbrengsten. De podiumkunstgezelschappen tonen een soortgelijk effect, maar het aandeel van de opbrengsten neemt minder toe dan bij de musea.

2.3 : Effect bezuinigingen voor gesubsidieerde instellingen

Instellingen die hun structurele subsidie verloren

Wat is er gebeurd met de instellingen die met ingang van 2013 geen structurele subsidie meer ontvangen (van rijk, cultuurfonds of G4)? Zijn ze gestopt met hun activiteiten of zijn ze nog actief? In de *Quick Scan Verdieping voormalig gesubsidieerde instellingen* is middels een internetverkenning nagegaan of instellingen nog actief zijn.³⁰ Figuur 2.5 vat de bevindingen van de verkenning samen. Het laatste meetpunt is januari 2015. Instellingen die daarna gestopt zijn, zijn niet meegenomen in het onderzoek.

Figuur 2.5 : Aantal (voormalig) structureel gesubsidieerde instellingen

Bron: Rebel & APE, 2015

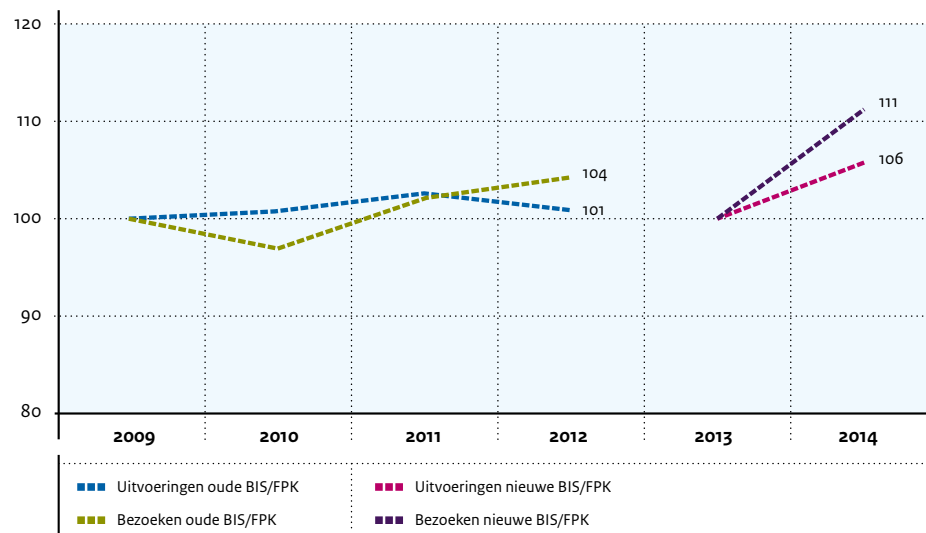
³⁰ Op de volgende punten is gelet: Staat de instelling nog ingeschreven bij de KvK? Heeft de instelling nog een website en zo ja, is deze nog actueel? Zijn voor de instelling activiteiten te identificeren die in 2014 zijn uitgevoerd? Zijn voor de instelling activiteiten te identificeren die in 2015 zijn c.q. nog worden uitgevoerd?

In de periode 2009-2011 ontvingen 411 instellingen een structurele subsidie; in de periode 2013-2016 zijn dit er 333. Iets meer dan de helft van de instellingen die sinds 2013 geen structurele subsidie meer ontvangt, is begin 2015 gestopt. Per januari 2015 zijn 43 van deze 76 instellingen (57 procent) gestopt en zijn 35 instellingen nog actief. De meeste instellingen staakten hun activiteiten kort nadat de structurele subsidie is beëindigd. Het gaat voor het overgrote deel om instellingen in de podiumkunsten. In 2014 stoppen bijna geen instellingen meer.

Vergelijking gezelschappen in oude en huidige subsidieperiode

Een manier om het effect van de bezuinigingen in kaart te brengen is een vergelijking tussen de oude en nieuwe subsidieperiode. Zo is er een vergelijking gemaakt van de ontwikkeling in het aanbod van en bezoek aan podiumkunstengezelschappen die subsidie ontvangen in de vorige subsidieperiode (2009-2012) en de huidige subsidieperiode (2013-2016). In de oude subsidieperiode krijgen in totaal 123 gezelschappen structureel subsidie vanuit de BIS of het Fonds Podiumkunsten (FPK). In de huidige subsidieperiode subsidieert het rijk nog honderd gezelschappen structureel.³¹ Figuur 2.6 vat bevindingen samen.

Figuur 2.6 : Ontwikkeling van het aantal uitvoeringen van bezoeken aan instellingen voor podiumkunsten die subsidie ontvingen van het rijk (index 2009=100 vorige periode en index 2013=100 huidige periode)

Bron: Rebel & APE, 2015

³¹ Maas theater en dans is een nieuw gezelschap. Maas krijgt vanuit de BIS subsidie voor theater en vanuit het FPK ontvangt de instelling subsidie voor dans. De instelling zit in het totaalbestand van zowel de BIS als het FPK en wordt daardoor dubbel geteld.

Minder subsidie, meer uitvoeringen en bezoek

In de huidige subsidieperiode is het aantal uitvoeringen en het aantal bezoeken in één jaar sterker toegenomen dan in de vorige periode. Het aantal uitvoeringen van de gezelschappen in de vorige periode stijgt jaarlijks gemiddeld met 4 procent en het bezoek blijft ongeveer gelijk. In de nieuwe subsidieperiode is het aantal uitvoeringen met 6 procent gestegen en stijgt het bezoek met 11 procent. Mogelijk hebben gezelschappen in de huidige periode een deel van de markt overgenomen van gezelschappen die geen structurele subsidie meer krijgen.

2.4 : Mattheüseffecten?

De WRR staat in zijn verkenning *Cultuur herwaarderden* stil bij een mogelijk Mattheüseffect: wie al veel heeft, krijgt steeds meer; wie arm is wordt steeds armer. Vertaald naar het cultuurbeleid: de grotere instellingen slagen er wel in om meer publiek en meer eigen inkomsten te verwerven, kleinere zijn hier minder goed toe in staat. Dit zou komen doordat grote instellingen door hun omvang, professionalisering en bekendheid beter zijn toegerust om te zorgen voor eigen inkomsten. De WRR schrijft: 'Sommige steden en instellingen zullen hun succes kunnen reproduceren en vergroten, terwijl anderen de kans lopen dat hun positie verder verslechtert'.³²

Grote musea doen het beter

Het CBS heeft in 2015 gekeken naar de situatie in 2011 en 2013 bij de 799 musea in Nederland. Daarbij is onderscheid gemaakt naar de grootte van het museum. Geconstateerd is dat de grote musea in die jaren de meeste subsidie hebben gekregen en het meeste hebben geprofiteerd van de groei van het aantal bezoekers. Voor een deel had dat te maken met de heropening van grote musea. Ook het groeiend aantal buitenlandse museumbezoekers gaat vooral naar de grote musea in Nederland. Ten slotte is geconstateerd dat de grote musea aan het eind van het jaar gemiddeld een positief bedrijfsresultaat laten zien. Geld dat weer in het museum kan worden geïnvesteerd. Dat geldt niet voor de middelgrote en kleine musea. Deze groepen laten over de bekeken jaren gemiddeld een negatief eindresultaat zien. Het CBS constateerde dat deze cijfers het Mattheüseffect lijken te ondersteunen. Om dit echter goed te kunnen onderbouwen erkent het CBS dat onderzoek nodig is over een langere periode.³³

Meer onderzoek nodig

Zijn er Mattheüseffecten zichtbaar bij de structureel gesubsidieerde instellingen? Op verzoek van OCW is een eerste verkennend onderzoek gedaan.³⁴ Het gaat om een aantal instellingen uit de gegevensbank OCW dat structureel subsidie heeft ontvangen van het rijk, cultuurfondsen en/of G9. In totaal zijn in die analyse 71 festivals, 168 podiumkunstge-

³² WRR, *Cultuur herwaarderden* (2015), p. 46.

³³ CBS, CBS: Grote musea winnen slag om bezoekers (2015).

³⁴ APE, Notitie Mattheüseffect, rapport nr. 1350 (2015).

zelschappen en 60 musea meegenomen. Binnen deze drie groepen is een vergelijking gemaakt tussen grote en kleinere instellingen in de periode 2012-2014. Uit deze analyse zijn nog geen duidelijke conclusies te trekken over Mattheüseffecten. Over de gehele periode doen zich geen significante verschillen voor tussen grote en kleine instellingen. Ontwikkelingen tussen 2012 en 2013 en tussen 2013 en 2014 laten wel significante verschillen zien. Maar deze verschillen zijn soms strijdig met het Mattheüseffect: kleine instellingen doen het in sommige gevallen beter dan grote instellingen. Voor het vaststellen van het mogelijke Mattheüseffect is een langere periode van onderzoek nodig. De vraag moet zijn of grote en kleine instellingen er in gelijke mate in slagen voor meer eigen inkomsten te zorgen en meer publiek te trekken. Onderzoekers moeten daarbij rekening houden met alle relevante factoren.

2.5 : Conclusies

- Het aanbod neemt tussen 2009 en 2014 in de verschillende sectoren toe. Alleen op de VSCD podia is er sprake van een lichte afname.
- De bezoeken nemen in de meeste sectoren eveneens toe. Met name bij musea is er sprake van een forse groei. De bezoeken aan de podia nemen tussen 2009 en 2014 af.
- In de podiumkunsten neemt het bezoek per uitvoering af, zowel bij de rijksgesubsidieerde gezelschappen als op de podia.
- Van de 76 instellingen die vanaf 2013 hun structurele subsidie verloren (van rijk, cultuurfonds of G4) zijn er in 2015 nog 35 actief.
- Binnen alle sectoren vormt subsidie een steeds kleiner aandeel van de bekostiging van activiteiten. Het aandeel subsidies in de deelsectoren is grofweg tussen de helft tot drie kwart van de bekostiging. De andere belangrijke bron zijn de opbrengsten. De private bijdragen spelen een beperkte rol in alle deelsectoren.
- Vooralsnog vertonen structureel gesubsidieerde festivals, musea en podiumkunstgezelschappen over de periode 2012-2014 geen duidelijk Mattheüseffect. Er is een langere periode van onderzoek nodig om vast te stellen of dit effect bestaat.

3 : Steun aan de cultuursector: overheid en particulieren

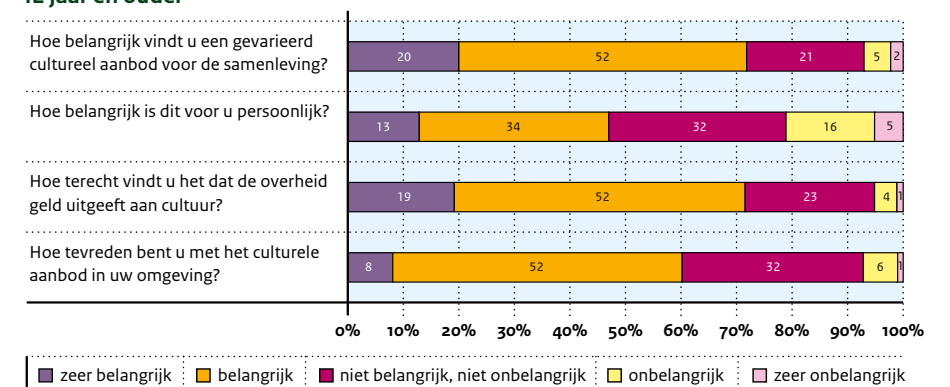
3.1 : Inleiding

De cultuursector ontvangt steun van de overheid, onder andere in de vorm van subsidies. Burgers steunen cultuur in de vorm van donateurschap, lidmaatschap van een vriendenvereniging of vrijwilligerswerk. Het cultuurbeleid is erop gericht de steun van burgers te vergroten. Dit hoofdstuk begint met de opvattingen van de bevolking over het belang van cultuur, culturele voorzieningen en de rol van de overheid (paragraaf 3.2). Daarna wordt dieper ingegaan op de verschillende vormen van financiële ondersteuning door overheid (paragraaf 3.3) en burgers (paragraaf 3.4) en de trends die zich daarin voordoen.

3.2 : Belang van cultuur, oordeel over voorzieningen en rol van de overheid

Het SCP stelt in zijn *Vrijtijdsomnibus* (VTO) van 2014 enkele opinie vragen die een indruk geven van het draagvlak van de bevolking voor cultuur, de rol van de overheid en de kwaliteit van het aanbod. Hieruit komt een redelijk positief beeld naar voren. Zeven van de tien Nederlanders vindt een gevarieerd cultuuraanbod (zeer) belangrijk voor de samenleving. Eenzelfde aandeel vindt het (zeer) terecht dat de overheid geld uit geeft aan cultuur. Er zijn maar weinig mensen die deze vragen beantwoorden met het antwoord '(zeer) onbelangrijk'. Bij dit type onderzoek heeft de vraagstelling grote invloed op de uitkomsten.³⁵ Wat hebben mensen precies in hun hoofd als ze vragen beantwoorden over 'cultuur'? In het onderzoek is bovendien niet gevraagd naar andere zaken die mensen eventueel belangrijker vinden dan cultuur. Het belang van deze vragen uit de VTO ligt dan ook vooral in de ontwikkeling in de tijd: is de tevredenheid met het culturele aanbod toe- of afgenomen, vinden meer of minder mensen het terecht dat de overheid geld uit geeft aan cultuur? Daartoe zal de VTO deze vragen periodiek herhalen.

Figuur 3.1 : Belang van / tevredenheid met cultuur, 2014, percentage van de bevolking van 12 jaar en ouder

Bron: SCP/CBS (VTO 2014)

³⁵ Cultuur in Beeld (2011), p. 32.

3.3 : Overheidsuitgaven aan cultuur

Rijksuitgaven aan cultuur

De rijksoverheid heeft vanaf 2013 200 miljoen euro bezuinigd op cultuur. Dat is ruim 21 procent van de cultuurbegroting. Daarvan is 125 miljoen euro bezuinigd op uitgaven aan de culturele basisinfrastructuur (BIS), inclusief het budget van de rijkscultuurfondsen.³⁶ In 2014 geeft de rijksoverheid in totaal 709 miljoen euro uit aan cultuur. Daarvan gaat 487 miljoen naar de culturele basisinfrastructuur. De vierjaarlijks gesubsidieerde instellingen die deel uitmaken van de BIS krijgen hiervan 333 miljoen, de overige 154 miljoen euro gaat naar de cultuurfondsen. Naast uitgaven aan de BIS gaat er in 2014 onder meer 80 miljoen naar monumentenzorg, 10 miljoen naar cultuureducatie, 61 miljoen naar het Nationaal Archief en de Regionale Historische Centra en 18 miljoen naar de bibliotheekvernieuwing.³⁷

Subsidies aan instellingen

In 2014 ontvangen 83 instellingen structureel subsidie in het kader van de BIS. Sinds 2013 zijn twee musea die deel uit maken van de BIS gefuseerd en is één museum gesloten.³⁸ De fondsen verstrekken gezamenlijk aan 140 instellingen een meerjarige subsidie. Dit zijn twee instellingen minder dan in 2013. Twee presentatie-instellingen die subsidie kregen van het Mondriaan Fonds bestaan inmiddels niet meer.³⁹ In totaal verstrekken de rijkscultuurfondsen voor 36,3 miljoen euro aan meerjarige subsidies. Daarnaast verstrekken zij incidentele subsidies.

Tabel 3.1 : Aantal meerjarig gesubsidieerde instellingen en subsidiebedrag OCW en fondsen 2014

Naam subsidieverstrekker	Aantal	Subsidie (x 1 mln.)
OCW	83	333,1
Cultuurfondsen	140	36,3
• Filmfonds	3	0,8
• Fonds Cultuurparticipatie	18	3,0
• Fonds Podiumkunsten	82	26,6
• Letterenfonds	8	1,2
• Mondriaan Fonds	19	2,1
• Stimuleringsfonds Creatieve Industrie	10	2,5

Bron: Gegevensbank OCW

³⁶ Zie Cultuur in Beeld 2013.

³⁷ http://www.rijksbegroting.nl/2014/verantwoording/jaarverslag.kst208257_15.html

³⁸ Het Geld- en Bankmuseum is gesloten. Het Museum voor Volkenkunde en het Afrikamuseum zijn met het Tropenmuseum gefuseerd tot het Nationaal Museum van Wereldculturen. Het Tropenmuseum maakt geen deel uit van de BIS 2013-2016.

³⁹ Voor een gedetailleerd overzicht van de BIS-instellingen zie de bijlage Cultuur in Cijfers.

Gemeentelijke uitgaven cultuur

Gemeenten hebben gezamenlijk in 2015 een cultuurbegroting van 1.733 miljoen euro. Onder de gemeentelijke uitgavenposten vallen onder andere vormings- en ontwikkelingswerk, kunst, openbaar bibliotheekwerk en oudheidkunde/musea.⁴⁰

Met ingang van dit jaar publiceert het CBS in de statistiek Gemeentebegrotingen alleen de totale uitgaven aan cultuur en geen uitsplitsing naar de verschillende culturele functies. Daarbij is sinds 2015 de indeling in culturele functies binnen gemeentebegrotingen aangepast. Hierdoor zijn de cultuurbegrotingen tussen 2014 en 2015 beperkt vergelijkbaar.⁴¹ Om toch inzage te geven in de gemeentelijke uitgaven op sectorniveau wordt gebruik gemaakt van de sectorstatistieken van het CBS voor musea, podiumkunsten en bibliotheken.

Ontwikkeling gemeentelijke uitgaven cultuur 2010-2015

Figuur 3.2 toont de ontwikkeling van de gemeentelijke uitgaven aan cultuur tussen 2010 en 2015 in indexcijfers. Met deze cijfers kunnen de uitgaven van verschillende groepen gemeenten met elkaar worden vergeleken. Uit de figuur blijkt dat de uitgaven van Nederlandse gemeenten aan cultuur tussen 2010 en 2014 met 3 procent toenemen. De uitgaven van de G4 volgen deze trend. De G35 (exclusief G4) toont een ander patroon: tussen 2010 en 2014 stijgen de uitgaven met 9 procent. Tussen gemeenten zijn er grote verschillen, zo zijn er gemeenten die investeren in cultuur en gemeenten die bezuinigen doorvoeren. De ontwikkeling tussen 2014 en 2015 is neerwaarts. Door de aanpassingen van de statistiek is echter niet vast te stellen of de uitgaven van gemeenten daadwerkelijk afnemen.⁴²

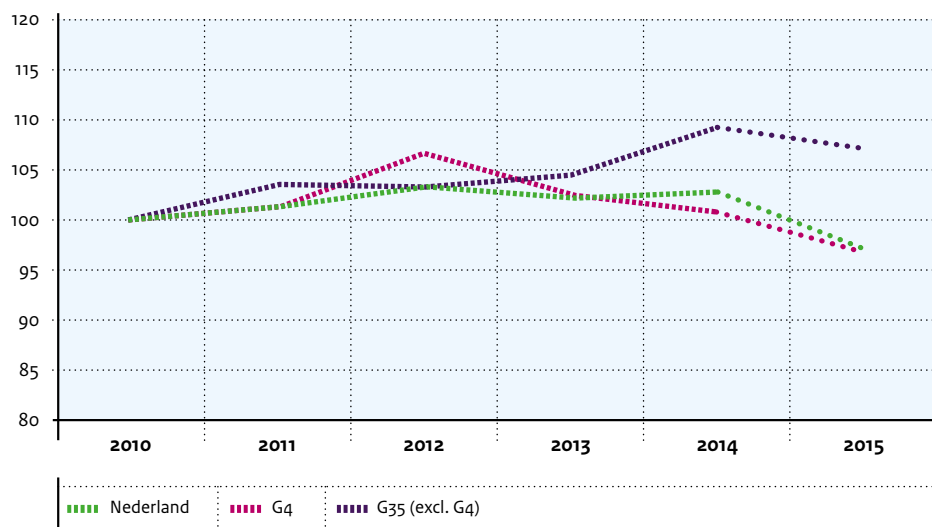
⁴⁰ Hiervoor wordt de Ministeriële Regeling Informatie voor derden als uitgangspunt gebruikt. Zie Regeling van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 6 februari 2003, FO2003/U53097 houdende nadere voorschriften met betrekking tot informatie voor derden.

⁴¹ De functie oudheidkunde en musea is met ingang van 2015 gewijzigd in musea. De onder de functie oudheidkunde vallende uitgaven worden niet meer onder cultuuruitgaven geboekt.

⁴² Uit een verkennende analyse van het CBS blijkt dat de uitgaven die onder de functie musea vallen sterker afnemen dan gemiddeld. Het ligt in de lijn der verwachting dat deze afname beïnvloed wordt door de herziening van de indeling van deze functie.

Figuur 3.2 : Gemeentebegrotingen: lasten kunst en cultuur 2010-2015 (indexcijfers 2010=100)⁴³

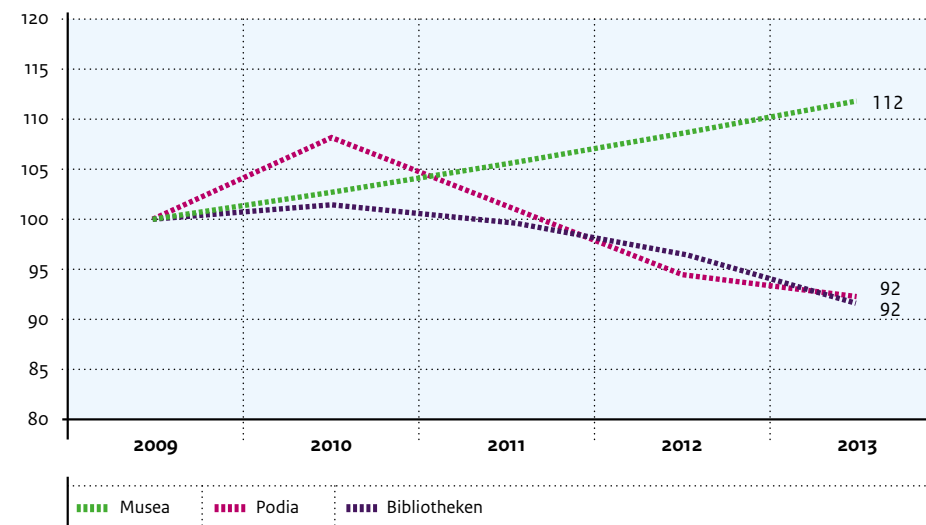

Bron: CBS Statline, bewerking OCW

Minder voor podia en bibliotheken, meer voor musea

De uitgaven van gemeenten op sectorniveau laten een gedifferentieerd beeld zien (zie figuur 3.3). In 2013 bedragen de gemeentelijke subsidies aan podia in totaal 278 miljoen euro. Het gaat om de totale subsidies inclusief loonkostensubsidies aan podia die zijn aangesloten bij de branchevereniging VSCD en podia uit het algemene bedrijvenregister van het CBS met meer dan tien werknemers. De subsidie van gemeenten aan podia neemt tussen 2009 en 2013 met 8 procent af. De daling is het sterkst tussen 2010 en 2012. Ook de bibliotheken krijgen in deze periode 8 procent minder gemeentelijke subsidie. In 2013 bedraagt de totale subsidie vanuit gemeenten aan bibliotheken 438,4 miljoen euro. De afname in de subsidie aan bibliotheken vindt tussen 2010 en 2013 plaats. De gemeentelijke subsidie aan musea vertoont een ander patroon. In 2013 bedraagt de subsidie die gemeenten gezamenlijk aan musea verstrekken 202 miljoen euro. Dit bedrag is 12 procent hoger dan in 2009.

Figuur 3.3 : Ontwikkeling gemeentelijke subsidie aan musea, podia en bibliotheken 2009 – 2013 (indexcijfers 2009=100)

Bron: CBS Statline

Gesubsidieerde instellingen G9

Tabel 3.2 toont het aantal culturele instellingen waaraan de G9 (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven, Arnhem, Enschede, Groningen en Maastricht) meerjarige subsidies verstrekken, evenals het totale subsidiebedrag. Deze informatie is afkomstig uit de gegevensbank van meerjarig gesubsidieerde instellingen.

> : Gegevensbank meerjarig gesubsidieerde instellingen

Het rijk heeft in samenwerking met de rijkscultuurfondsen en de G9 een gegevensbank ontwikkeld. De betrokken partijen vullen de gegevensbank met informatie uit de jaarverantwoordingen van de instellingen die zij meerjarig subsidiëren. De gegevensbank is nog in ontwikkeling. De bruikbaarheid is pas optimaal als de beschikbare informatie uniform is. De wens is om de gegevensbank in de toekomst verder te verbeteren en uit te breiden naar de G35.

De G9 verstrekken in 2014 gezamenlijk aan 528 culturele instellingen een meerjarige subsidie in het kader van hun cultuurplan. Het aantal instellingen dat een gemeente subsidieert, hangt af van een aantal factoren, zoals de grootte van de gemeente, de samenstelling van de bevolking en prioriteiten binnen het gemeentelijk beleid.

⁴³ CBS Statline, Gemeentebegrotingen; per gemeente, lasten vormings- en ontwikkelingswerk, kunst, openbaar bibliotheekwerk en oudheidkunde/musea, geraadpleegd op 1 september 2015. Cijfers 2015 zijn voorlopig. De cijfers zijn gecorrigeerd voor inflatie.

Het aantal meerjarig gesubsidieerde instellingen per gemeente ligt tussen de 141 (Amsterdam) en 32 (Enschede). Het totale subsidiebedrag per gemeente varieert van 85,4 miljoen euro (Rotterdam) tot 17,5 miljoen (Arnhem en Groningen). De bedragen in de onderstaande tabel omvatten niet de totale uitgaven van gemeenten aan cultuur, maar alleen de subsidie aan instellingen die meerjarig subsidie ontvangen in het kader van het cultuurplan van de gemeente.

Tabel 3.2 : Aantal meerjarig gesubsidieerde instellingen en bijbehorend subsidiebedrag 2014

	Aantal instellingen	Subsidie (in mln. euro's)
Amsterdam	141	82,1
Den Haag	65	51,6
Rotterdam	77	85,4
Utrecht	66	36,1
G4	349	255,1
Arnhem	41	17,5
Eindhoven	36	20,5
Enschede	32	18,2
Groningen	34	17,5
Maastricht	36	18,3
G9	528	347,7

Bron: Gegevensbank OCW

Verskil bijdrage rijksge subsidieerd aanbod

Het ministerie van OCW en de rijkscultuurfondsen verstrekken gezamenlijk 223 meerjarige subsidies. De G9 geven aan 528 instellingen een meerjarige subsidie. Tussen deze instellingen zit overlap, een deel krijgt zowel meerjarige subsidie van het rijk als van de gemeente. Tabel 3.3 laat zien hoeveel instellingen er per gemeente zowel subsidie van het rijk als de gemeente krijgen.

In totaal krijgen 116 instellingen uit de G9 zowel meerjarige subsidie van het rijk als van de gemeente. Gemiddeld wordt 23 procent van de meerjarig gesubsidieerde gemeentelijke instellingen ook door het rijk op structurele basis ondersteund. In Amsterdam ligt dit aandeel met 31 procent hoger. In Den Haag, Arnhem, Eindhoven en Maastricht lager.

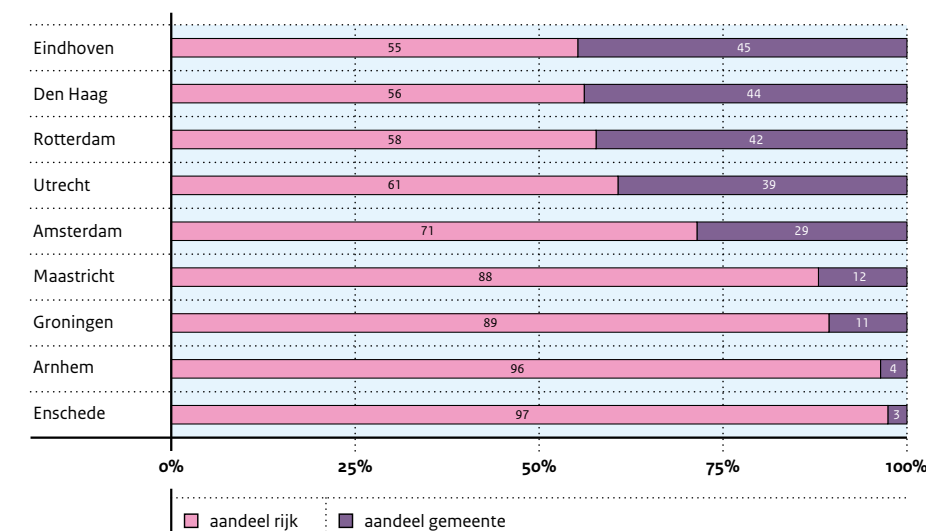
Tabel 3.3 : Instellingen die zowel meerjarige subsidie van het rijk als de gemeente krijgen

	Aantal gedeelde instellingen	Aandeel in totaal aantal instellingen gemeente
Amsterdam	44	31%
Den Haag	13	20%
Rotterdam	19	25%
Utrecht	16	24%
Arnhem	4	10%
Eindhoven	2	6%
Enschede	3	9%
Groningen	8	24%
Maastricht	7	19%
G9	116	23%

Bron: Gegevensbank OCW

Op basis van de gegevensbank is een analyse gemaakt van de verhouding tussen de subsidie die de 'gedeelde' instellingen van het rijk krijgen en de subsidie die ze van de gemeente krijgen.⁴⁴ De subsidie van de gemeente en het rijk zijn bij elkaar opgeteld, en vervolgens is gekeken welk aandeel van deze subsidie door het rijk en welk aandeel door de gemeente wordt betaald. Figuur 3.4 geeft de resultaten weer.

Figuur 3.4 : Aandeel rijks- en gemeentelijke subsidie gedeelde instellingen per gemeente, 2014

Bron: Gegevensbank OCW

⁴⁴ Het gaat steeds om instellingen die een meerjarige subsidie krijgen van zowel het rijk als de gemeente. De instellingen die van meerdere gemeenten subsidie krijgen zijn hier niet in meegenomen.

Het aandeel rijks subsidie bij de 'gedeelde' instellingen varieert sterk per gemeente. In de G4 en Eindhoven ligt het aandeel tussen de 55 procent (Eindhoven) en 71 procent (Amsterdam). In de overige gemeenten is het aandeel 88 procent of hoger. Een verklaring hiervoor kan liggen in de rolverdeling die de overheden in het verleden met elkaar hebben afgesproken. Maar ook het type instelling (orkest, productiehuis of presentatie-instelling) dat gezamenlijk wordt ondersteund is hier van invloed op.

3.4 : Steun aan cultuur door burgers: het hoofdbeeld in 2014

In de *Vrijtijdsomnibus* (VTO) van het SCP zijn in 2012 en 2014 vragen opgenomen over verschillende vormen van steun aan cultuur: vrijwilligerswerk in de cultuursector, lidmaatschap van een vriendenvereniging of donaties. Met de cultuursector doelt het SCP zowel op de professionele instellingen en festivals als op (amateur)verenigingen. Het hoofdbeeld is samengevat in tabel 3.4.

Tabel 3.4 : Steun aan cultuur, 2012-2014, percentage van de bevolking van 12 jaar en ouder

	2012	2014
Enigerlei vorm van steun	32	31
Vrijwilligerswerk	10	10
Vriend	9	8
Donateur	21	20

Bron: SCP/CBS (VTO 2012-2014)

Een derde van de bevolking van 12 jaar en ouder steunt cultuur op een of andere manier. De steun aan cultuur blijft tussen 2012 en 2014 nagenoeg gelijk. Volgens de *Vrijtijdsomnibus* doet 10 procent van de Nederlandse bevolking vrijwilligerswerk in de cultuursector. Daaronder zijn iets meer mannen dan vrouwen. Vrijwilligerswerk voor cultuur is opmerkelijk gelijk verdeeld over de leeftijdscategorieën (zie tabel 3.5). Van de Nederlanders boven de 12 jaar is 9 procent lid van een vriendenvereniging in de culturele sector. Dat aandeel stijgt met de leeftijd geleidelijk van 2 procent (12-19 jaar) tot 14 procent (65 jaar en ouder). Hoogopgeleiden zijn bijna twee keer zo vaak vrijwilliger of lid van een vriendenvereniging, en zijn vaker donateur. Leden van vriendenverenigingen doen ook vaak vrijwilligerswerk of zijn donateur.

Tabel 3.5 : Steun aan cultuur naar leeftijd en opleiding, 2012 en 2014, als percentage van de bevolking van 12 jaar en ouder

	vrijwilligerswerk		vriend		donateur	
	2012	2014	2012	2014	2012	2014
Bevolking 12 en ouder	10	10	9	8	21	20
Leeftijd						
• 12-19 jaar	10	10	3	2	9	8
• 20-34 jaar	9	11	5	3	13	11
• 35-49 jaar	10	9	7	8	24	23
• 50-64 jaar	9	10	13	10	27	25
• 65 jaar en ouder	10	10	14	14	29	26
Opleiding: niet studerend ouder dan 20 jaar						
• Lo, vmbo, mavo	8	8	8	7	22	19
• Mbo, Havo, vwo	8	12	7	8	20	21
• Hbo, universiteit	14	13	15	13	30	27

Bron SCP/CBS (VTO 2012-2014)

Verdringen vrijwilligers de werknemers?

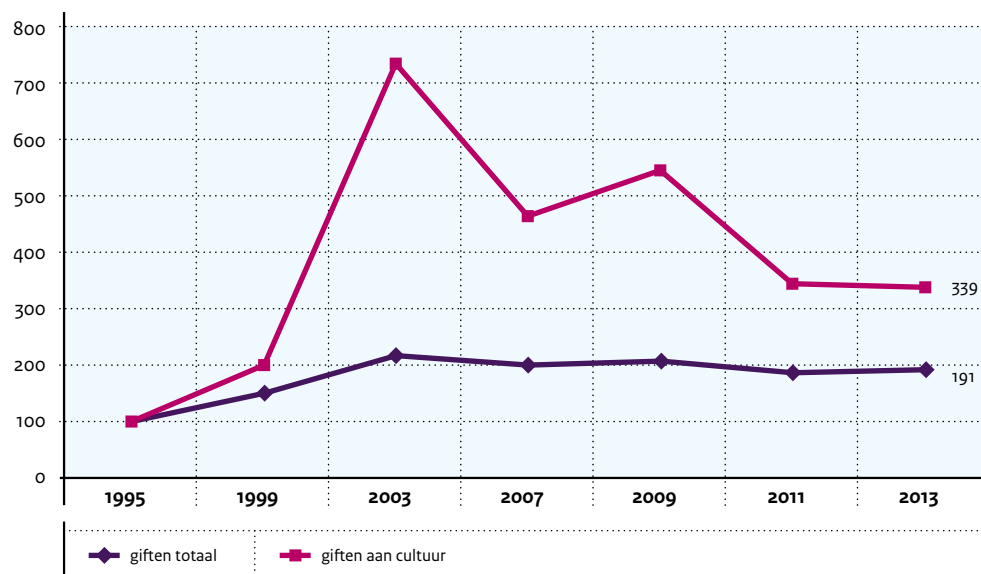
Vrijwilligers zijn al jaren van substantieel belang voor culturele instellingen. Is die rol gegroeid? En verdringen vrijwilligers betaalde krachten? Volgens Lahaut is sprake van verdringing als het aandeel loonkosten daalt terwijl tegelijkertijd de inzet van vrijwilligers stijgt.⁴⁵ Dat is zeker een indicatie, maar er kan ook meer aan de hand zijn. Lagere loonkosten kunnen ook duiden op efficiënter werken. Er kunnen meer vrijwilligers nodig zijn omdat er nieuwe werkzaamheden of diensten zijn geïntroduceerd. Daarbij zijn er verschillen tussen de sectoren. Bij onder andere de musea was er ook voor de bezuinigingen op cultuur al sprake van een toename van het aantal vrijwilligers. In de theaters en schouwburgen van de VSCD is het aandeel vrijwillige fte's juist afgenomen. Vooralsnog kan dus nog niet worden vastgesteld of vrijwilligers de professionals in de cultuursector verdringen.

⁴⁵ Lahaut, D., *Vrijwilligers in de culturele sector in opmars* (2015).

3.5 : Schenkingen aan cultuur

Het onderzoek *Geven in Nederland* geeft inzicht in de ontwikkelingen in de filantropie in Nederland sinds 1995. Figuur 3.5 geeft de ontwikkeling van de totale giften en de giften aan cultuur weer tussen 1995 en 2013. De onderzoekers geven aan dat de trendgegevens voorzichtig moeten worden geïnterpreteerd, omdat de informatie over nalatenschappen en vermogensfondsen onvolledig is.⁴⁶

Figuur 3.5 : Geven aan cultuur 1995 – 2013 (indexcijfers, 1995=100)

Bron: *Geven in Nederland 2015*, bewerking OCW

In 2013 geven particulieren, bedrijven, private fondsen en loterijen 4,4 miljard euro aan goede doelen, waarvan 281 miljoen aan cultuur. Dat is 6 procent van de totale giften aan goede doelen. Dit bedrag is opgebouwd uit schenkingen van huishoudens, nalatenschappen, vermogensfondsen, giften en sponsoring door bedrijven en kansspelen.

Absolute en relatieve ontwikkelingen

Het absolute bedrag aan giften is sinds 1995 met 91 procent gestegen (zie figuur 3.5). Dat geldt nog veel sterker voor giften aan cultuur: hier is sprake van een toename met 239 procent. Vanaf 2009 nemen de giften aan cultuur af: van 454 miljoen euro naar 281 miljoen euro in 2013. Wordt gekeken naar het aandeel giften in het bbp, dan is nauwelijks een verandering te zien. In 2013 ligt dit op 0,68 procent. Het aandeel van giften aan cultuur als aandeel van het bbp is 0,04 procent in 2013 (niet in de figuur).⁴⁷

⁴⁶ Bekkers, R., Schuyt, T. en Gouwenberg, B. (red.), *Geven in Nederland 2015*, Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk (2015).

⁴⁷ Zie *Cultuur in Cijfers*.

Minder giften door bedrijfsleven

In 2013 komt het grootste deel van giften en sponsoring aan cultuur van bedrijfsleven en vermogensfondsen (beide 28 procent). Het aandeel van het bedrijfsleven (giften en sponsoring samen) daalt vanaf 2009 sterk. Het is aannemelijk dat hierin de verslechterde economische situatie een rol speelt. Overigens fluctueert de omvang van de giften van bedrijven door de jaren heen enorm. De oorzaak is onbekend.⁴⁸ Private fondsen en particulieren geven in 2013 wel meer aan cultuur ten opzichte van 2011, respectievelijk 79 miljoen euro en 57 miljoen euro.

Huishoudens en cultuurdonaties

Van alle Nederlandse huishoudens geeft 11 procent geld aan culturele doelen. Hun gemiddelde donatie bedraagt 69 euro op jaarbasis. Bij vermogende Nederlanders⁴⁹ liggen deze cijfers aanzienlijk hoger: in 2013 schenkt 36 procent van de vermogende Nederlanders aan culturele doelen. Zij schenken gemiddeld een bedrag van 742 euro. De cijfers uit *Geven in Nederland* wijken af van die uit de *Vrijtijdsomnibus* van het SCP. Daarin geven veel meer mensen aan de cultuur financieel te steunen. Dit komt waarschijnlijk doordat in de VTO deze vraag gesteld is na een reeks andere vragen over cultuur en er een ruimere omschrijving van cultuur is gegeven.

Effect Geefwet nog onduidelijk

In 2012 is de Geefwet aangenomen. De regeling geeft tijdelijk extra fiscaal voordeel van 25 procent voor giften van particulieren aan Algemeen Nut Beogende Instellingen met een Cultuurkwalificatie (ANBI's-C). Bedrijven mogen in de vennootschapsbelasting de aftrek van hun gift met 50 procent verhogen. Hierdoor kunnen particulieren en bedrijven per saldo meer schenken voor hetzelfde bedrag.

Het effect van de nieuwe Geefwet op het geefgedrag is nog niet vast te stellen, zo blijkt uit een eerste tussentijdse evaluatie.⁵⁰ Tot 2014 werd er nauwelijks ruchtbaarheid gegeven aan het fiscale voordeel, omdat de goedkeuring van de Europese Commissie nog onzeker was. De tussentijdse evaluatie suggereert wel een verband tussen kennis van de fiscale regels en het geven aan cultuur: hoe beter iemand is geïnformeerd, hoe meer hij geeft.⁵¹ De Geefwet is van kracht tot en met 2017 en wordt geëvalueerd. Dan is meer bekend over de effecten van de regeling.

⁴⁸ Bekkers, R., Schuyt, T. en Gouwenberg, B. (red.), *Geven in Nederland 2015*, Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk (2015), p. 104.

⁴⁹ Vermogende particulieren zijn in het onderzoek *Geven in Nederland 2015*, huishoudens met een vrij besteedbaar vermogen van meer dan € 50.000 in 2013.

⁵⁰ Idem, hoofdstuk 15 Special: de multiplier in de Geefwet en het geven aan cultuur.

⁵¹ Idem, hoofdstuk 15 Special: de multiplier in de Geefwet en het geven aan cultuur, p. 231.

Crowdfunding in de lift

De belangstelling voor crowdfunding groeit. Crowdfunding is een manier om fondsen te werven en de betrokkenheid van het publiek te vergroten. Er zijn aanwijzingen dat vooral kleinere culturele instellingen en individuele kunstenaars steeds vaker gebruik maken van dit middel. Bij grotere instellingen is dit fenomeen nog geen belangrijk onderdeel van de fondsenwerving, zo lijkt het.⁵²

Adviesbureau Douw&Koren heeft onderzocht hoeveel geld er wordt opgehaald met crowdfunding. De onderzoekers hebben alle data van crowdfundingplatforms in Nederland meegenomen in dit onderzoek. In 2014 is in Nederland 63 miljoen euro via crowdfunding opgehaald door maatschappelijke en creatieve projecten en ondernemingen. Dat is een verdubbeling ten opzichte van 2013, toen 32 miljoen euro werd geworven. Voor de 752 creatieve projecten (films, muziek, theater) bedraagt het totaal opgehaalde bedrag 5,4 miljoen euro. Het gemiddelde bedrag per project was 7.200 euro.⁵³

Crowdfunding in de cultuursector loopt voor een belangrijk deel via de website www.voordekunst.nl. Tussen de oprichting in 2010 en eind 2014 heeft voordekunst 72.000 donaties ontvangen van 62.000 donateurs. De meeste donateurs doneren één keer. Zo'n 10 procent van de donateurs heeft opnieuw geld gegeven.⁵⁴

⁵² Bekkers, R. et.al., Crowdfunding. Een nieuwe inkomstenbron voor de culturele sector? (2015).

⁵³ Douw&Koren crowdfunding consultancy, Crowdfunding in Nederland 2015 (2015).

⁵⁴ Bekkers, R. et.al., Crowdfunding. Een nieuwe inkomstenbron voor de culturele sector? (2015).

3.6 : Conclusies

- Uit onderzoek naar het draagvlak voor cultuur, de rol van de overheid en de kwaliteit van het aanbod onder de Nederlandse bevolking, komt een vrij positief beeld naar voren. Bijna driekwart van de Nederlandse bevolking geeft aan een gevarieerd culturaanbod (zeer) belangrijk te vinden voor de samenleving en zegt het (zeer) terecht te vinden dat de overheid geld uitgeeft aan cultuur.
- In 2014 geeft het rijk in totaal 709 miljoen euro uit aan cultuur (artikel 14 van de rijksbegroting). Daarvan gaat 487 miljoen euro naar de culturele basisinfrastructuur: 333 miljoen euro voor de vierjaarlijks gesubsidieerde instellingen en 154 miljoen euro voor de cultuurfondsen.
- Gemeenten hebben in 2015 gezamenlijk een cultuurbegroting van 1.733 miljoen euro. Tussen 2010 en 2014 neemt de cultuurbegroting met gemiddeld 3 procent toe. Tussen 2014 en 2015 is er sprake van een afname. Of de uitgaven door gemeenten daadwerkelijk afnemen is moeilijk vast te stellen omdat de CBS-statistiek in 2015 is aangepast.
- De subsidie van gemeenten aan podia en bibliotheken neemt tussen 2009 en 2013 af met 8 procent. De gemeentelijke subsidie aan musea vertoont een ander patroon. Tussen 2009 en 2013 neemt de subsidie aan musea met 12 procent toe.
- Gemeenten verstrekken meerjarige subsidies aan culturele instellingen, als onderdeel van hun cultuuruitgaven. Een deel van deze instellingen krijgt ook meerjarige subsidie van het rijk. Het aandeel rijkssubsidie aan instellingen die ook een gemeentelijke subsidie krijgen, varieert sterk per gemeente. In de gemeenten Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven ligt het aandeel van het rijk tussen de 55 procent en 61 procent. Amsterdam volgt met een gemiddelde rijksbijdrage van 71 procent. Het aandeel van het rijk ligt een stuk hoger in de overige G9 gemeenten.
- Vrijwilligers spelen een grote rol in de cultuursector. In 2014 ondersteunt 31 procent van de bevolking van 12 jaar en ouder cultuur via vrijwilligerswerk, vriendenvereniging of donaties.
- Vanaf 1995 is het geven aan cultuur veel sterker toegenomen dan het geven aan goede doelen in het algemeen. Vanaf 2009 neemt het aandeel giften aan cultuur weer af, voornamelijk doordat het bedrijfsleven minder geeft. Financiering via crowdfunding neemt toe.
- Het effect van de nieuwe Geefwet op het geefgedrag is nog niet vast te stellen, zo blijkt uit een eerste tussentijdse evaluatie. De Geefwet is van kracht tot en met 2017 en wordt dan geëvalueerd. Dan is meer bekend over de effecten van de regeling.

[4 : Publieke interesse in cultuur]

4.1 : Inleiding

Dit hoofdstuk gaat over de ontwikkeling van de publieke interesse in cultuur. Daarbij is onder andere gekeken naar het bereik van cultuur en de manier waarop mensen cultuur tot zich nemen. Paragraaf 4.2 beschrijft de ontwikkeling van het bereik van culturele initiatieven via (live) uitvoeringen of tentoonstellingen. Vervolgens komt in paragraaf 4.3 de belangstelling voor Nederlandse kunst in het buitenland aan bod en in paragraaf 4.4 de verspreiding van cultuur via media en internet.

4.2 : Recente ontwikkelingen in het cultuurbereik

Er zijn twee bronnen met actuele cijfers over cultuurbereik: de SCP Leefsituatie Index (SLI) en de *Vrijetijdsomnibus* (VTO), beide van het Sociaal Cultureel Planbureau. In de SLI zijn trends over de laatste tien jaar te zien.⁵⁵ De VTO biedt meer diepgang in de vraagstelling, maar is pas in 2012 gestart. In 2014 is een tweede meting gedaan. De VTO is de opvolger van het AVO, waarmee het SCP een aantal decennia het cultuurbereik volgde.⁵⁶

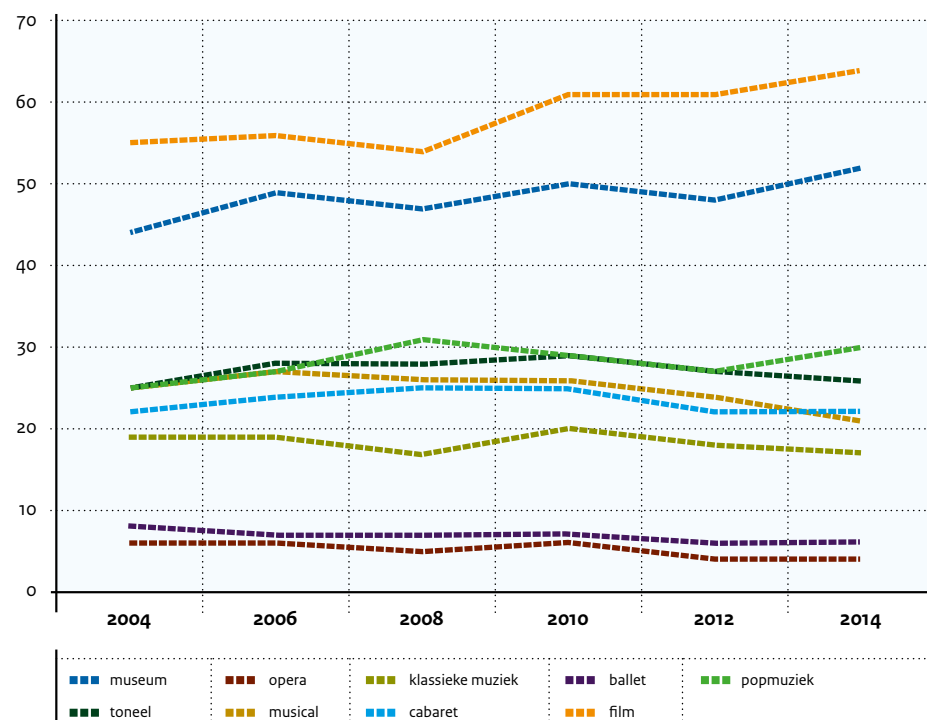
Figuur 4.1 toont de trend in cultuurbereik onder de bevolking van 18 jaar en ouder over de periode 2004-2014. Hieruit blijkt dat het museumbereik in de afgelopen acht jaar is gegroeid. Dit komt overeen met het beeld uit hoofdstuk 2 van deze publicatie. Er is bij de gecononiseerde voorstellingen (klassieke muziek, ballet, opera) een kleine teruggang te zien. Bij het populaire aanbod is het beeld gemengd: het bereik van musical en cabaret loopt wat terug, film en popmuziek krijgen een groter bereik. In de laatste decennia is te zien dat de publieke belangstelling voor populaire cultuurvormen toeneemt en die van gecononiseerde cultuuruitingen afneemt.⁵⁷

⁵⁵ Het SCP gebruikt de SLI-enquête voor de Leefsituatie-index. Hierin zijn ook items over cultuurbezoek opgenomen.

⁵⁶ SCP, VTO als nieuwe bron van informatie over sport- en cultuurparticipatie, een vergelijking met AVO (2014).

⁵⁷ Zie *Cultuur in Beeld 2014*, waarin trends in participatie en cultuurpatronen over de periode 1983-2007 zijn beschreven, p. 34-38.

Figuur 4.1 : Cultuurbereik onder de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder, 2004-2014, percentage dat in de laatste 12 maanden één maal of meer een bezoek bracht aan een voorstelling

Bron: SCP (SLI 2004 - 2014)

Meer of minder publiek voor podiumkunsten?

Uit hoofdstuk 2 van deel 2 blijkt dat het bezoek aan rijksgesubsidieerde podiumkunsten licht toeneemt tussen 2009 en 2014. Maar volgens het SCP neemt het bereik van gecanoniseerde voorstellingen juist licht af. Hoe zit dat? Oorzaak is een verschil in vraagstelling en onderzoekpopulatie. In hoofdstuk 2 is de ontwikkeling van het aantal bezoeken van instellingen die het rijk financiert beschreven. Het SCP kijkt naar de publieke belangstelling voor verschillende cultuurvormen op basis van publieksonderzoek. De uitkomsten kunnen verschillen, omdat gecanoniseerde voorstellingen niet uitsluitend bestaan uit het rijksgesubsidieerde aanbod. Zo treden op de Nederlandse podia ook commerciële uitvoerders van klassieke muziek op en is er aanbod uit het buitenland. Bovendien heeft de SCP-waarneming ('de belangstelling voor gecanoniseerde voorstellingen daalt') betrekking op een langere termijn (2004-2014).

Uitvoerder onderzoek VTO

De *Vrijtijdsomnibus* heeft twee metingen beschikbaar: 2012 en 2014. De VTO vraagt veel uitvoerder naar typen voorstellingen en musea dan het SLI. Zo worden de volgende

typen voorstellingen onderscheiden:

- *Gecanoniseerde voorstellingen*: klassiek concert, opera/operette, toneel, klassieke dans of modern ballet en literaire bijeenkomst/voorleesavond.
- *Populaire voorstellingen*: film, cabaret, pop, musical, levenslied, jazz, urban, dance, wereldmuziek, volksdans, feest met live muziek en feest met live theater.

De tekst beperkt zich hier tot de hoofdlijnen, eind 2015 verschijnt een verdiepende publicatie van het SCP.⁵⁸ Daar waar de typen voorstellingen zowel door SLI als door VTO uitgevraagd zijn, komen de uitkomsten voor de jaren 2012 en 2014 redelijk overeen. Dat geldt ook voor het bereik van musea.

Vaker naar een populaire voorstelling

De hoofdlijnen van het cultuurbereik in de jaren 2012 en 2014 zijn samengevat in tabel 4.2.

Tabel 4.2 : Cultuurbereik en bezoekfrequenties bezoekers, 2012-2014, 6 jaar en ouder⁵⁹

	2012		2014	
	% bereik min 1x/12 mnd	gemiddeld aantal bezoeken	% bereik min 1x/12 mnd	gemiddeld aantal bezoeken
Voorstellingen totaal	84	11,1	84	10,4
• waarvan populaire voorstellingen (incl. film)	81	9,6	82	8,8
• waarvan gecanoniseerde voorstellingen	38	1,6	38	1,6
Musea	49	1,9	53	2,2
Bibliotheken (bezoek)	42	4,6	39	4,3
Totaal voorstellingen, musea, bibliotheken	89	17,7	89	16,9

Bron: SCP/CBS (VTO 2012-2014)

Uit tabel 4.2 blijkt duidelijk een groter aandeel van de populaire voorstellingen (inclusief film). Populaire voorstellingen bereiken 82 procent van de bevolking, de gecanoniseerde voorstellingen 38 procent. Dat verschil wordt nog groter als bekeken wordt hoe vaak mensen een voorstelling bezoeken. De frequentie ligt bij de populaire voorstellingen zo'n vijf maal hoger. Het gaat hier slechts om twee meetmomenten (2012 en 2014). Dat is nog onvoldoende om een trend te zien. Daarvoor moeten we te rade gaan bij het onderzoek op basis van de SCP Leefsituatie-index (zie figuur 4.1).

⁵⁸ Broek, A. van den., Cultuur. In: A. Tiessen-Raaphorst en A. van den Broek (red.), Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening. SCP Den Haag (te verschijnen eind 2015).

⁵⁹ Door een technische fout is in 2012 het bereik van beeldende kunst en erfgoed niet goed uitgevraagd. Dit is in 2014 gecorrigeerd. Hierdoor kon het bereik beeldende kunst niet meegenomen in de vergelijking tussen de jaren 2012 - 2014.

Bereik van beeldende kunst

In de VTO zijn in 2014 vragen gesteld over het bereik van en de bezoekfrequentie aan beeldende kunst. Dit bereik overlapt gedeeltelijk het bereik van musea. Het resultaat is samengevat in tabel 4.3. De meeste mensen komen in aanraking met beeldende kunst in de openbare ruimte: 44 procent van de bevolking geeft aan ten minste één maal per jaar beeldende kunst te bekijken in de openbare ruimte. Ze doen dat gemiddeld 2,5 keer per jaar.

Tabel 4.3 : Bereik en bezoekfrequentie bezoekers beeldende kunst naar plek 2014, 6 jaar en ouder

	% bereik min. 1x per 12 mnd	gemid. aantal bezoeken
Museum of tentoonstelling voor oude kunst	29	0,8
Museum of tentoonstelling voor moderne kunst	23	0,6
Museum of tentoonstelling voor mediakunst, zoals fotografie, videokunst of film	18	0,4
Museum of tentoonstelling voor vormgeving, mode of architectuur	12	0,2
Op een openbare plek, zoals op een plein, in een park of in een openbaar gebouw	44	2,5

Bron: SCP/CBS (VTO 2014)

De VTO biedt ook meer inzicht in bereik en bezoekfrequentie van erfgoed, anders dan musea (zie tabel 4.4). Een kwart van de bevolking van 6 jaar en ouder bezoekt in 2014 een 'historisch festival of evenement waar tradities, gebruiken of ambachten worden beoefend'. Dit geeft een indicatie van de interesse voor het immaterieel erfgoed.

Tabel 4.4 : Bereik en bezoekfrequentie bezoekers erfgoed (anders dan musea) naar plek 2014, 6 jaar en ouder

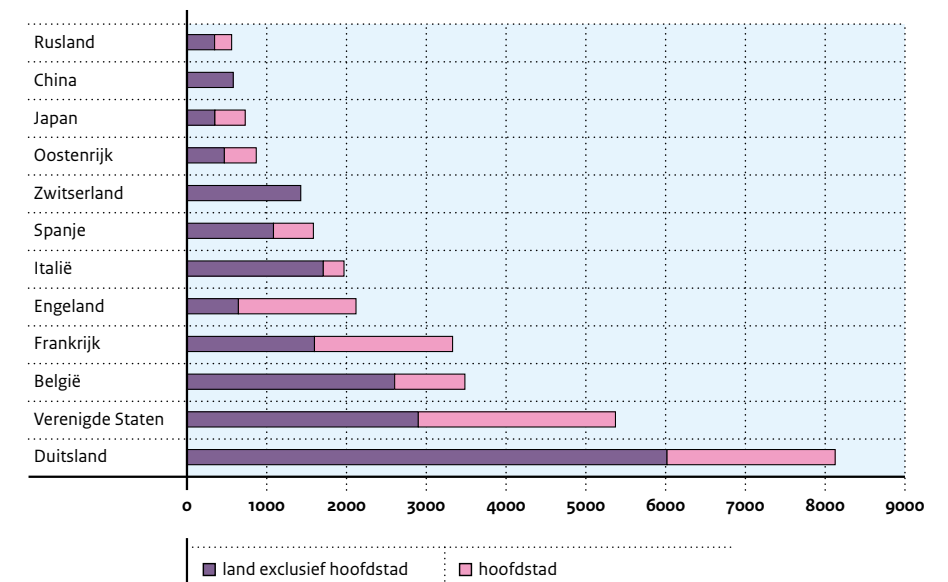
	% bereik min. 1x per 12 mnd	gemid. aantal bezoeken
Archief	5	1,2
Archeologische opgraving	12	2,1
Historische stad, dorp of gebouw zoals een kasteel, kerk, molen of oude fabriek	59	2,5
Historisch festival of evenement waar tradities, gebruiken of ambachten worden beoefend	25	0,5

Bron: SCP/CBS (VTO 2014)

4.3 : Belangstelling voor Nederlandse kunst in het buitenland

Nederlandse kunstenaars en culturele instellingen zijn actief in het buitenland om ook daar publiek en kopers te bereiken. Het internationaal cultuurbeleid stimuleert de uitwisseling tussen Nederland en andere landen. De studie *Nederlandse kunst in de wereld 1980-2013* analyseert de verspreiding van Nederlandse kunst in het buitenland in de afgelopen decennia. De studie richt zich op architectuur, beeldende kunst en literatuur.⁶⁰ Nederlandse kunst en cultuur is vooral zichtbaar in Europa (Duitsland, België, Frankrijk en Engeland) en in Noord-Amerika (de Verenigde Staten). Duitsland springt eruit: daar vindt 20-30 procent van alle buitenlandse representaties plaats in de vorm van vertalingen, gerealiseerde gebouwen of deelname aan expositie. Duitsland is niet alleen een belangrijk afzetgebied, maar fungeert ook als springplank voor de reputatievorming elders in de wereld. Bijgaande figuur geeft het beeld voor de beeldende kunst. De hier weergegeven landen en hun hoofdsteden zijn verantwoordelijk voor ruim 85 procent van het aantal representaties tussen 1980-2013.

Figuur 4.2 : Aantal representaties per land van Nederlandse beeldend kunstenaars 1980-2013 15 belangrijkste landen, land en hoofdstad⁶¹

⁶⁰ Bevers, T., Colenbrander, B., Heilbron J. en Wilterdink, N., *Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur architectuur en beeldende kunst 1980-2013* (2015).

⁶¹ Bevers, T., Colenbrander, B., Heilbron J. en Wilterdink, N., *Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur architectuur en beeldende kunst 1980-2013* (2015), p. 246.

De belangrijke rol van Duitsland en de Verenigde Staten blijkt ook uit Buitengaats, een database waarin DutchCulture sinds 1999 buitenlandse activiteiten van kunstenaars en culturele instellingen registreert.⁶² De sector met de meeste internationale optredens in 2014 was muziek, met een opmerkelijk stijging in het genre pop/dance. Mede dankzij de populariteit van Nederlandse dj's heeft de VS met 2.044 geregistreeerde activiteiten Duitsland (1.927 activiteiten) verdrongen als belangrijkste bestemmingsland (zie ook Cultuur in Cijfers, deel A).

Frankfurter Buchmesse

Presentaties op prestigieuze plekken helpen de internationale bekendheid te vergroten.⁶³ De Frankfurter Buchmesse is zo'n prestigieuze plek. De boekenbeurs vindt jaarlijks plaats in oktober en is met circa 7.300 deelnemers uit meer dan 100 landen, ruim 9.000 journalisten en circa 275.000 bezoekers de grootste en belangrijkste boekenbeurs ter wereld. Nederland en Vlaanderen presenteren zich in 2016 gezamenlijk als gastland onder het thema *Be moved*. Beide landen willen laten zien dat samenwerking tussen het boekenvak en andere disciplines interessante innovaties kan opleveren. Een gastland-schap op deze belangrijkste internationale vakboekenbeurs kan een grote impuls zijn voor de literatuur. Dat bleek in 1993 bij de eerste gezamenlijke presentatie van Nederland en Vlaanderen op de Buchmesse.⁶⁴

Podiumkunsten in het buitenland

Rijksgesubsidieerde gezelschappen spelen in een groot aantal landen over de wereld. De meeste voorstellingen vinden in België plaats (83), gevolgd door de Verenigde Staten (38) en Duitsland (36). Maar ook verder weg is Nederlands cultuuraanbod te zien. Toneelgroep Amsterdam bijvoorbeeld, speelde elf voorstellingen in Australië en het Nederlands Dans Theater vijf in China. In totaal trokken de gezelschappen ruim 200.000 bezoeken met hun voorstellingen in het buitenland.

⁶² <http://www.sica.nl/content/nl-over-buitengaats>

⁶³ Bevers, T., Colenbrander, B., Heilbron J. en Wilterdink, N., Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur, architectuur en beeldende kunst 1980-2013.

⁶⁴ Letterenfonds, Nederland en Vlaanderen gezamenlijk gastland Frankfurter Buchmesse 2016 (17 maart 2014). <http://www.letterenfonds.nl/nl/entry/651/nederland-en-vlaanderen-gezamenlijk-gastland-op-de-frankfurter>.

4.4 : Cultuur via media en internet

Nederland heeft een zeer goede digitale infrastructuur en kent een zeer wijdverbreid gebruik van (mobiel) internet.⁶⁵ Het gebruik van sociale media is in de periode 2010 tot en met 2015 toegenomen van 70 procent naar bijna 90 procent van de bevolking. Facebook is veruit dominant in het dagelijks gebruik. Het landschap van de sociale media is steeds in beweging. Facebook en Google+ groeien nog steeds, maar voor het eerst is er sprake van een daling in het gebruik bij Facebook onder jongeren van 15-19 jaar. Relatief nieuwe platforms zoals Instagram en Pinterest groeien.⁶⁶

Alle beschikbare gegevens wijzen erop dat niet alleen het gehele gebruik, maar ook het gebruik van internet en sociale media voor culturele doeleinden toeneemt. De Eurobarometer (2013) geeft voor het eerst een beeld van het gebruik van internet voor culturele doeleinden.⁶⁷ In Europa gebruikt in 2013 gemiddeld 56 procent van de bevolking van 15 jaar en ouder internet voor een variatie aan culturele activiteiten. In Nederland ligt dit met 73 procent beduidend hoger.

Cultureel mediagebruik

In de VTO van 2014 is een aantal vragen opgenomen over cultureel mediagebruik. Het gaat om lezen over cultuur in gedrukte media, luisteren of kijken naar cultuur via radio en tv of via internet en sociale media. Deze vier media zijn in de praktijk steeds moeilijker te onderscheiden: gedrukte media kennen steeds vaker ook een digitale verschijningsvorm, radio en tv gaan door de ether maar ook via internet en sociale media kun je op allerlei manieren bekijken.⁶⁸ Tabel 4.5 vat de resultaten samen.

Tabel 4.5 : Bereik van cultureel mediagebruik, bevolking 12 jaar en ouder, 2014
Tenminste één maal in de afgelopen 12 maanden, in procenten

	gedrukte media	radio/tv	internet	sociale media	media totaal
Populaire voorstellingen	51	68	48	38	77
Gecanoniseerde voorstellingen	34	42	21	18	54
Beeldende kunst	30	32	23	15	42
Erfgoed	34	38	24	15	49
Cultuur totaal	64	78	56	44	86

Bron: SCP/CBS (VTO 2014).

⁶⁵ OCW, Cultuur in Beeld 2014 (2014), p. 16-21.

⁶⁶ Newcom, Social Media Onderzoek 2015. Zie <http://www.newcom.com>

⁶⁷ Zie ook Cultuur in Beeld 2014, p 42.

⁶⁸ Broek, A. van den., Cultuur. In: A. Tiessen-Raaphorst en A. van den Broek (red.), Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening. SCP Den Haag (te verschijnen eind 2015).

Digitaal versus 'live' cultuurbereik

Het digitaal cultuurbereik is ongeveer van een vergelijkbare omvang als het niet-digitale ('live') cultuurbereik: 86 procent van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder komt ten minste één maal per jaar via een van de media in aanraking met cultuur. Er zijn duidelijke verschillen tussen de genres. Zo hebben populaire voorstellingen een mediaal bereik van 77 procent, gecanoniseerde voorstellingen 54 procent. Bovendien is er nog een versterkende factor. De mediale activiteit bij populaire voorstellingen is intensiever en er wordt vaker gebruik gemaakt van internet en sociale media.⁶⁹ Denk aan het gebruik van de smartphones bij popconcerten om foto's te maken en berichten te sturen. Tot slot valt op dat de 'oude media' (kranten en tijdschriften, radio en tv) nog steeds een grote rol spelen.

In de zomer van 2015 maakt ruim een derde van de Nederlandse bevolking van 15-70 jaar gebruik van een streaming muziekdienst. Slechts een deel van dit gebruik is betaald. De meeste gebruikers kiezen voor de gratis varianten met reclame.⁷⁰ Ook maken Nederlanders steeds vaker gebruik van video-on-demand diensten, zoals Netflix. In de zomer van 2015, een kleine twee jaar na zijn komst in Nederland, bereikt deze aanbieder één op de zeven huishoudens in Nederland.

Gebruik van internet door culturele instellingen

Er is vrijwel geen culturele instelling zonder website. Veel culturele instellingen in Nederland gebruiken daarbij ook digitale toepassingen, zoals sociale media en apps. Wie – ter illustratie – de appstore van Apple bekijkt treft daar op het trefwoord kunst ruim duizend apps aan. Is dit veel of weinig? Ter vergelijking: het trefwoord voetbal geeft ruim 1.700 apps en sport 2.150.

Digitale boeken

De Nederlandse openbare bibliotheek leent sinds januari 2014 ook e-books uit via bibliotheek.nl. Op het totaal van 75 miljoen uitgeleende boeken is het aantal uitgeleende e-books nog bescheiden, maar het aantal neemt sterk toe. In de eerste helft van 2015 worden ongeveer twee maal zoveel e-books uitgeleend als in de eerste helft van 2014, in juli 2015 is dat zelfs driemaal zo veel. Datzelfde geldt voor de verkoop van e-books in de markt (zie Cultuur in Cijfers, deel A). Daarnaast heeft de openbare bibliotheek een aantal apps ontwikkeld, zoals de VakantieBieb. Deze app omvat een selectie aan e-books speciaal voor de vakantiemaanden. Dit jaar zijn er via de VakantieBieb ruim 2,2 miljoen e-books gedownload, waarvan ongeveer een kwart is geopend.⁷¹ Ook de Nederlandse boekenmarkt verandert onder invloed van digitalisering. Elly's Choice is een initiatief van twee grote Nederlandse uitgeverij. Bij deze formule betaalt de consument een abonnementsbedrag voor een aantal gratis e-books per maand, naast een regulier aanbod van e-books.⁷²

⁶⁹ Broek, A. van den., Cultuur. In: A. Tiessen-Raaphorst en A. van den Broek (red.), Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening. SCP Den Haag (te verschijnen eind 2015).

⁷⁰ Telecompaper/Motivaction <http://www.telecompaper.com/nieuws/apple-music-al-grote-naamsbekendheid-spotify-meest-gebruikt--1100351>, geraadpleegd 6 september 2015.

⁷¹ KB, <https://www.kb.nl/ob/nieuws/2015/vakantiebieb-2015-groot-succes>, geraadpleegd 8 oktober 2015.

⁷² <http://www.consumentenbond.nl/e-reader/ellys-choice>, geraadpleegd 6 september 2015.

Nederlandse erfgoedinstellingen, zoals musea en archieven, en bibliotheken, zijn volop bezig hun collecties te digitaliseren en toegankelijk te maken voor publiek. Daarbij speelt ook vaak de overheid een rol als regisseur, financier en uitvoerder, zoals bij de Nationale strategie digitaal erfgoed.⁷³

> : Digitaal erfgoed in Nederland en Europa

In maart 2015 is Beelden voor de Toekomst afgerond. In het kader van dit project, dat zeven jaar duurde, zijn meer dan 90.000 uur video, 20.000 uur film, 100.000 uur audio en 2,5 miljoen foto's van het Nationaal Archief, Filmmuseum Eye en Beeld en Geluid geconserveerd, gedigitaliseerd en toegankelijk gemaakt. Veel belangrijke collecties zijn daarmee veiliggesteld voor de toekomst.⁷⁴

De Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren (DBNL) bevat een representatieve selectie literaire teksten en secundaire literatuur uit het hele Nederlandse taalgebied, van de vroegste tijden tot nu.⁷⁵ De DBNL is in 1999 ontstaan en vanaf 1 januari 2015 opgenomen in de dienstverlening van de Koninklijke Bibliotheek.

De Digitale Museale Collectie Nederland (DiMCoN) ontsluit rond de drie miljoen objecten afkomstig uit de gedigitaliseerde collecties van vijfenvijftig Nederlandse musea, archieven en andere organisaties. De collecties kunnen worden bekeken in een hoge beeldkwaliteit.⁷⁶ De DiMCoN is aangesloten op het Europese digitale platform Europeana.

Het digitale platform Europeana is in 2008 gelanceerd om het Europese culturele en wetenschappelijke erfgoed toegankelijk te maken voor het publiek. Het geeft online toegang tot meer dan veertig miljoen gedigitaliseerde boeken, kunstvoorwerpen, archiefstukken, films, foto's en geluidsopnamen. Europeana is een netwerk van 3.500 erfgoedorganisaties en individuen uit de landen van de Europese Unie, en is gevestigd in Nederland.⁷⁷ De toekomst van het Europeana-project komt in juni 2016 op de agenda tijdens een conferentie in het kader van het Nederlandse Voorzitterschap van de EU.

⁷³ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2015/03/09/nationale-strategie-digitaal-erfgoed>

⁷⁴ <http://beeldenvoortdetekomst.nl/>

⁷⁵ <http://www.dbnl.org/index.php>

⁷⁶ <http://www.digitalecollectienederland.nl/>

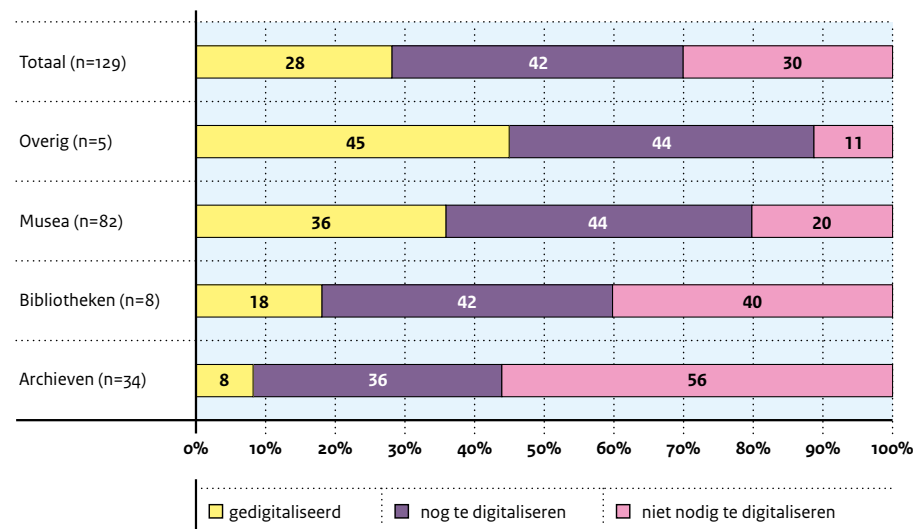
⁷⁷ <http://www.europeana.eu/portal/>

Het Europese project Enumerate is bedoeld om de voortgang van het proces van digitalisering en toegankelijkheid in Europa te volgen en in kaart te brengen.⁷⁸

Figuur 4.3 toont de stand van zaken van digitalisering bij Nederlandse instellingen. Het gaat hierbij om de digitalisering van de collecties, los van de vraag of en hoe deze collecties ook toegankelijk zijn voor het publiek.⁷⁹ De instellingen is gevraagd een schatting te geven. Het al gedigitaliseerde deel van de collectie is relatief hoog bij musea (36 procent) en relatief laag bij archieven (8 procent).

Belangrijke verklaring van dit verschil is de complexiteit. Archiefinstellingen beschikken doorgaans over meer objecten in een grotere variatie naar soort en materialen. Die diversiteit maakt de digitaliseringsopgave voor archieven groter.

Figuur 4.3 : Stand van digitalisering van erfgoed in Nederland 2013-2014

Bron: DEN & Enumerate, 2014

⁷⁸ <http://www.enumerate.eu/>

⁷⁹ DEN en Enumerate, De digitale feiten 2013-2014. Resultaten van de Nederlandse inbreng in Enumerate (2014).

Cultuurbereik via de Publieke Omroep

Het cultuurbereik via internet en media is ten minste even groot als via de zaal, zo blijkt uit onderzoek van het SCP (zie tabel 4.5).⁸⁰ De Nederlandse Publieke Omroep (NPO) speelt daarbij een belangrijke rol, mede vanwege zijn wettelijke culturele taak. De landelijke en regionale publieke omroepen hebben volgens de Mediawet de taak om media-aanbod op het terrein van cultuur aan te bieden. Dit media-aanbod moet een breed en divers publiek bereiken: 'De NPO wil het publiek kennis laten maken met bekende en minder bekende kunstvormen en zoveel mogelijk mensen in aanraking brengen met zowel populaire cultuur als highbrow-kunstuitingen.'⁸¹ De NPO vult deze taak op verschillende manieren in.

De omroep is een belangrijk podium voor muziek en kunstvormen. De NPO zendt festivals en concerten uit, organiseert evenementen en laat bekende en nieuwe kunstenaars en artiesten zien. De NPO maakt programma's waarin kunst en cultuur centraal staan. Ook andere programma's (zoals talkshows) besteden regelmatig aandacht aan cultuur, of het nu om literatuur, muziek, erfgoed, architectuur of beeldende kunst gaat. Daarnaast produceert de publieke omroep eigen films en series en zijn er registraties van theater en cabaret. De NPO heeft daarbij veel relaties met culturele organisaties. Zo werkt Radio 4 samen met verschillende zalen bij live concertseries zoals het AVROTROS Vrijdagconcert in het Utrechtse TivoliVredenburg, de NTR ZaterdagMatinee in het Amsterdamse Concertgebouw en met diverse festivals, zoals het Delft Chamber Music Festival. Via internet zijn concerten live en on demand te beluisteren.

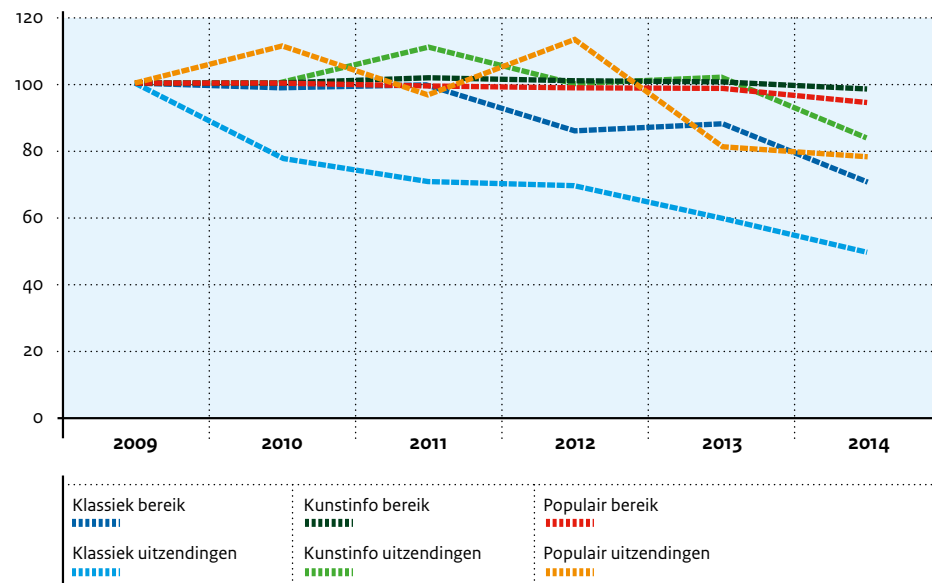
Kijkcijfers kunst en cultuur

De Stichting Kijkonderzoek (SKO) houdt de kijkcijfers bij van individuele programma's van zowel publieke als commerciële zenders en rapporteert daarover dagelijks. De cijfers laten onder andere zien hoeveel mensen de NPO bereikt met programma's over kunst en cultuur. Ter illustratie is gekeken naar het bereik van televisieprogramma's met klassieke muziek, populaire muziek en programma's met informatie over kunst. Figuur 4.4 geeft de trends weer in het aantal uitzendingen en het bereik ervan in genoemde categorieën voor de periode 2009-2014.

⁸⁰ Vergelijk ook: SCP, De virtuele kunstkar. Cultuurdeelname via oude en nieuwe media (2012); SCP, Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen (2013).

⁸¹ NPO, Concessiebeleidsplan 2016-2020 (2015).

Figuur 4.4 : Bereik en aantal uitzendingen klassieke en populaire muziek en kunstinformatie 2009 - 2014 NPO (index 2009=100)

Bron: SKO/NPO, 2015

Klassieke muziek

De publieke omroep bereikte in 2014 6,9 miljoen individuele personen met klassieke muziek op televisie, met 83 uitzendingen.⁸² Gemiddeld keken zij 2,5 keer per jaar naar een (deel van een) programma met klassieke muziek. Het bereik van programma's kan zeer uiteenlopen, van enkele duizenden tot miljoenen per uitzending. Zo trekken uitzendingen van André Rieu vaak meer dan een miljoen kijkers, en de uitzendingen van de Matthäus-Passion rond de 100.000 kijkers. In figuur 4.4 is te zien dat er ongeveer een halvering is van het aantal programma's gewijd aan klassieke muziek en een terugloop van het bereik met 30 procent.

Populaire muziek

Populaire muziek kent een groter bereik (13,4 miljoen in 2014) dan klassieke muziek, maar het aanbod is dan ook meer dan tien maal groter (840 uitzendingen in 2014). In dit genre is een afname te zien van het aantal uitzendingen met ongeveer een vijfde, maar slechts een geringe terugloop van het bereik. Bij de publieke omroep is dezelfde trend als bij 'live' voorstellingen te zien: de interesse voor klassieke muziek daalt, die voor populaire muziek groeit (relatief).

⁸² De definitie van bereik, die hier gebruikt is, is als volgt: het aantal mensen van zes jaar en ouder dat minimaal vijf minuten aaneengesloten naar een programma kijkt.

Programma's over kunst

Programma's met kunstinformatie, zoals Opium, Museumgasten, de Dode Dichters Almanak en Nick en Simon the American Dream bereiken in 2014 zo'n 13,9 miljoen personen. Hier kijkt dus vrijwel iedereen van 6 jaar en ouder wel een keer minstens vijf minuten naar. Een programma als Tussen Kunst en Kitsch bereikt regelmatig meer dan 2 miljoen kijkers, het Uur van de Wolf gemiddeld 200.000, met uitschieters tot bijna een miljoen. Het bereik van informatieve programma's over kunst is sinds 2009 ongeveer gelijk gebleven, het aantal programma's is afgenomen met een vijfde.

Miljoenen kijkers

Het meten van het bereik is uiteraard afhankelijk van de gebruikte meetmethode. De Stichting Kijkonderzoek (SKO) hanteert het tijdbestek van minimaal vijf minuten achtereenvolgend, om toevallige ongeïnteresseerde zappers uit te sluiten. Een veel kleiner aantal kijkers kijkt een uitzending helemaal uit. Maar ook als de lat hier hoger wordt gelegd, bereikt de NPO miljoenen kijkers met programma's over kunst en cultuur'.

4.5 : Conclusies

- Het bereik van populaire voorstellingen (inclusief film, 82 procent) is meer dan twee keer zo hoog als van gecanoniseerde voorstellingen (38 procent) (Bron: SCP/VTO). In de laatste decennia (1983-2007) is het bereik van gecanoniseerde voorstellingen afgenomen.
- Het bereik van musea stijgt. Bij het populaire aanbod is het beeld gemengd: het bereik van musical en cabaret loopt wat terug, film en popmuziek genieten een grotere belangstelling (Bron: SCP/SLI).
- Nederlandse beeldende kunst, literatuur en architectuur zijn vooral zichtbaar in Europa (Duitsland, België, Frankrijk en Engeland) en in Noord-Amerika (Verenigde Staten).
- Nederland heeft een zeer goede digitale infrastructuur en kent een zeer wijdverbreid gebruik van (mobiel) internet.
- Volgens het SCP neemt in 2014 86 procent van de bevolking cultuur tot zich via media (gedrukte media, radio/tv, internet en sociale media). Dit is ten minste net zo groot als het niet-digitale cultuurbereik.
- Via de publieke omroep worden miljoenen mensen bereikt met cultuur. Hier is dezelfde trend te zien als in het brede culturele leven: de interesse in klassieke muziek neemt af, de interesse voor populaire muziek neemt toe.

5 : Actieve cultuurbeoefening en cultuureducatie op school

5.1 : Inleiding

Ongeveer de helft van de Nederlanders is actief in de kunsten en bijna een derde in het erfgoed. Veel kinderen komen op school in aanraking met cultuur. Cultuuronderwijs is een belangrijke bouwsteen voor de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Zij maken kennis met schoonheid en kunnen hun talent verder ontwikkelen. Ook draagt cultuuronderwijs bij aan historisch besef. Actieve cultuurparticipatie en cultuureducatie⁸³ op school zijn belangrijke onderdelen van het culturele leven. Dit hoofdstuk beschrijft recente ontwikkelingen op het gebied van actieve cultuurbeoefening (paragraaf 5.2) en een aantal ontwikkelingen in de cultuureducatie op school (paragraaf 5.3).

5.2 : Trends in actieve cultuurbeoefening

Om de ontwikkelingen in de cultuurbeoefening te kunnen volgen zijn drie bronnen beschikbaar: de Nieuwe Monitor Amateurkunst (NMAK) van het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), de *Vrijtijdsomnibus* (VTO) van het SCP en het panel van de Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen (LISS-panel) van de Universiteit Tilburg. Onder andere de Cultuurindex Nederland, een initiatief van de Boekmanstichting en het SCP, gebruikt dit panel. De drie bronnen wijzen op een daling van het aantal actieve kunstbeoefenaars. Het LISS-panel is het duidelijkst. Bij de VTO zijn nog geen trends te signaleren, omdat er pas twee jaar is gemeten (2012 en 2014).

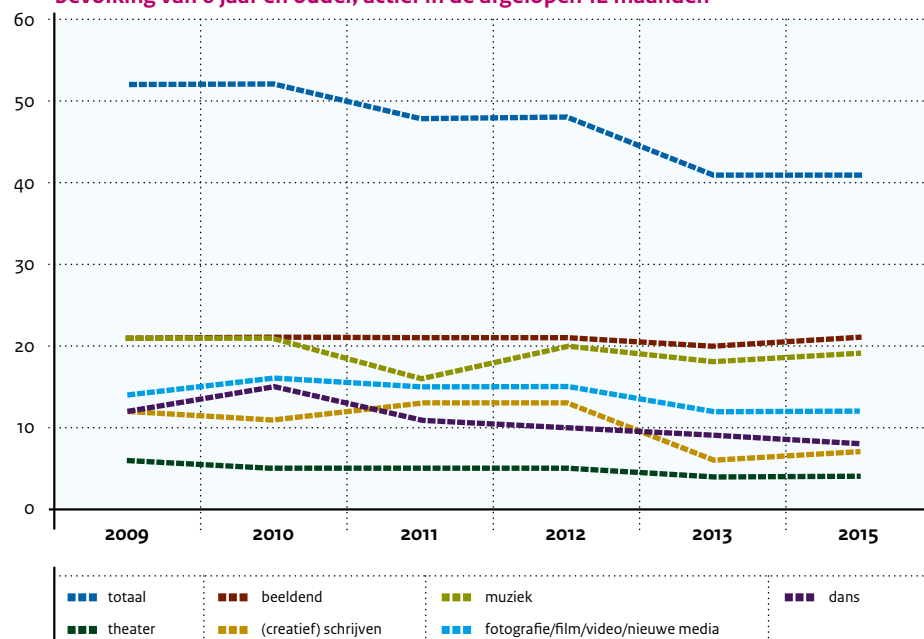
Monitor Amateurkunst (MAK)

De Monitor Amateurkunst (MAK) rapporteert een daling in de actieve kunstbeoefening van 52 procent in 2009 tot 41 procent in 2013 (zie figuur 5.1). In 2013 verandert de vraagstelling rond het onderwerp 'schrijven in de vrije tijd'. Dit verklaart waarschijnlijk mede de daling tussen 2012 en 2013.

⁸³ *Actieve cultuurparticipatie*: Verzamelterm voor alle vormen van het actief beoefenen, ontwikkelen of betrokken zijn bij cultuur in de vrije tijd.

Cultuureducatie: Verzamelterm voor al het schoolgebonden en niet-schoolgebonden leren over en aan de hand van kunst en cultureel erfgoed. Voor het schoolgebonden leren wordt verder de term cultuuronderwijs gebruikt.

Figuur 5.1 : Trends in actieve kunstbeoefening 2006-2015, percentage van de Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder, actief in de afgelopen 12 maanden

Bron: LKCA, Nieuwe Monitor Amateurkunst 2015

Het percentage Nederlanders dat een vorm van amateurkunst beoefent, is in 2015 net zo hoog als in 2013. Het aandeel onder meisjes en vrouwen is hoger (50 procent) dan onder jongens en mannen (32 procent). Er zijn relatief meer kinderen van 6 tot 11 (61 procent) en jongeren van 12 tot 19 (53 procent) dan volwassenen van 20 jaar en ouder (tussen de 39 en 36 procent) die aan amateurkunst doen. Beeldende activiteiten (21 procent van de bevolking) en muziek (19 procent) worden in 2015 het meest beoefend, theater het minst (4 procent). Het percentage beoefenaars van verschillende soorten activiteiten is nagenoeg hetzelfde als in 2013.

Leren via internet of app

Bijna 30 procent van de amateurs heeft les, doet een cursus of volgt wel eens een workshop. Om iets te leren gebruikt 28 procent digitale voorbeelden of instructies op internet of een app. Jongeren en volwassenen doen dit vaker (36 tot 29 procent) dan kinderen (12 procent) en 65-plussers (18 procent). Wie leert via internet of apps doet dat vooral met filmpjes en voorbeelden op media, zoals YouTube of Facebook (90 procent). Lesmateriaal downloaden (27 procent) is minder in trek, evenals deelname aan een online-community (26 procent) of gebruik van speciale apps (15 procent).

(On)voldoende voorzieningen

Media berichten geregeld over bezuinigingen van gemeenten op muziekscholen of andere culturele voorzieningen. Hoe oordelen de gebruikers over het voorzieningenniveau? In de MAK zijn hierover enkele vragen opgenomen. In 2015 zijn er evenveel beoefenaars als in 2013 die vinden dat er onvoldoende voorzieningen in hun buurt zijn (7-9 procent). De vraag of er voorzieningen zijn weggefallen waar men voorheen gebruik van maakte wordt door de grote meerderheid ontkennend beantwoord (96 procent), dit geldt voor beide jaren. Het percentage dat deze vraag met ja beantwoordt is ook in beide jaren hetzelfde: 4 procent. Muziekbeoefenaars zeggen dat minder vaak (93 procent) dan andere beoefenaars.⁸⁴

Kunst- en erfgoedbeoefening in 2012 en 2014

Sinds 2012 stelt het SCP in de VTO nieuwe vragen over de actieve cultuurbeoefening in de vrije tijd. Naast 'kunstbeoefening' (het oude amateurkunstbeoefening) is gevraagd naar 'erfgoedbeoefening' (zie tabel 5.1). Hiermee komen voor het eerst ook de activiteiten van niet-professionals in de erfgoedsector in beeld. Bijvoorbeeld mensen die in hun vrije tijd molens onderhouden en laten draaien of amateurarcheologen. Dit is een belangrijke toevoeging aan de kennis over de betrokkenheid van mensen bij het erfgoed.⁸⁵ Daaruit blijkt dat ruim 60 procent van de Nederlanders van 12 jaar en ouder zich in de vrije tijd actief bezighoudt met kunst- en/of erfgoedbeoefening.

Tabel 5.1 : Beoefening cultuur, erfgoed en kunsten, 2012-2014, 12 jaar en ouder

	2012	2014
Beoefent cultuur (erfgoed en/of kunsten)	64	61
Beoefent erfgoed	26	30
Beoefent kunsten	55	51
Beoefent beide	17	21

Bron: SCP/CBS (VTO 2012-2014)

Door de verschillende opzet en vraagstelling komt het SCP met een ander percentage voor de kunstbeoefening (VTO: 51 procent) dan de Monitor Amateurkunst (41 procent). Beide onderzoeken wijzen wel op dezelfde trend van een daling in de kunst en een toename van het aantal mensen dat erfgoed beoefent. Dit lijkt parallel te lopen met een stijgende belangstelling voor erfgoed in de vorm van museumbezoek. De komende jaren moet blijken of hier sprake is van een trend.

⁸⁴ LKCA, Kunstzinnig en creatief actief in de vrije tijd. Nieuwe Monitor Amateurkunst (2015).

⁸⁵ SCP, Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening (2015).

Gegevens uit het LISS-panel⁸⁶ laten wel een duidelijke trend zien in de ontwikkeling van de totale amateurkunstbeoefening: een daling van 24 procent in de periode 2007-2011. De verschillen tussen de onderzoeken komen voort uit verschillen in vraagstelling, meetperiode en steekproeftrekking. De bronnen wijzen wel in dezelfde richting: een afname van de amateurkunstbeoefening.

'De daling van het percentage mensen dat in de vrije tijd actief aan kunst en cultuur doet, is waarschijnlijk onderdeel van een veel bredere trend in de vrijetijdsbesteding. Hierin zijn media- en vooral internetgebruik aan de winnende hand en moeten meer actieve en traditionele vormen van vrijetijdsbesteding binnens- en buitenshuis terrein inleveren'.⁸⁷

5.3 : Cultuureducatie op school

Programma Cultuureducatie met Kwaliteit

In 2012 startte het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* voor kinderen in het primair onderwijs. Het programma zorgt ervoor dat cultuuronderwijs een vast onderdeel wordt van het curriculum van de basisschool. Zo komen kinderen gedurende hun hele basisschooltijd in aanraking met muziek, dans, theater en erfgoed. Het programma heeft geleid tot een leerplankader kunstzinnige oriëntatie. Dit ondersteunt leraren op scholen bij het geven van cultuuronderwijs. De PO-raad, de provinciale en gemeentelijke overheden en het rijk legden eind 2013 hun gezamenlijke ambities op gebied van cultuureducatie voor de komende tien jaar vast in het bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs.⁸⁸

Als onderdeel van het programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* zijn inmiddels 54 projecten gestart waarbij scholen samen met culturele instellingen werken aan goed cultuuronderwijs in de klas. Het programma bereikt momenteel 2.500 scholen.

Meer en beter muziekonderwijs

OCW werkt vanaf 2014 samen met private partijen om kinderen in het basisonderwijs meer en beter muziekonderwijs te geven. Het ministerie heeft hiervoor tot 2020 € 25 miljoen vrijgemaakt. Private partijen zetten ook € 25 miljoen in. Scholen kunnen samenwerken met alle partijen uit het muziekveld, zoals muziekscholen, harmonieën, brassbands, fanfares, orkesten en poppodia.

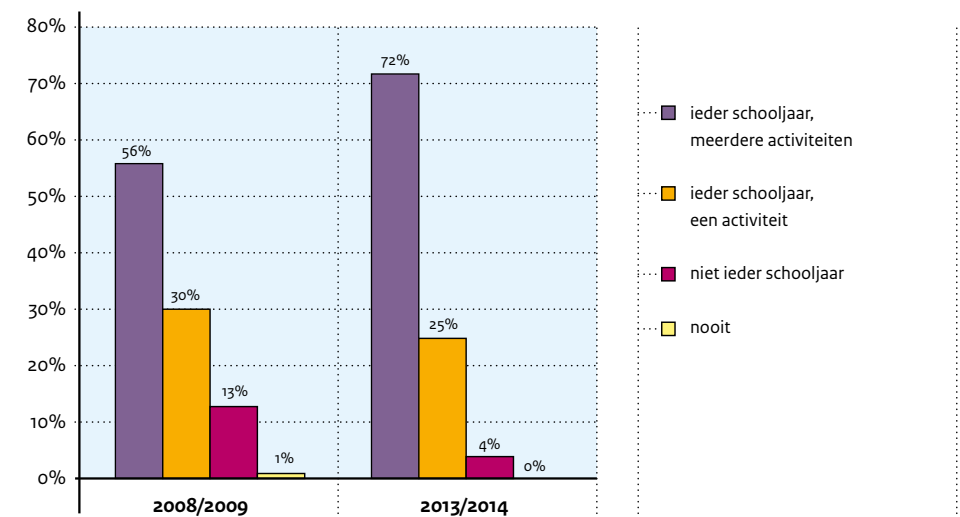
Voortgezet onderwijs en MBO

In 2013 is geld gereserveerd voor de Cultuurkaart in het voortgezet onderwijs (zie ook Cultuur in Cijfers, deel A). Om de culturele ontwikkeling van vmbo-leerlingen te stimuleren hebben het Fonds voor Cultuurparticipatie en het Prins Bernhard Cultuurfonds tot en met 2017 een subsidieregeling voor projecten in het vmbo. In 2015 is de MBO Card gelanceerd. Hiermee krijgen mbo-studenten tot en met 2018 korting op voorstellingen en tentoonstellingen.

Cultuuronderwijs op scholen

Vrijwel alle scholen in het primair⁸⁹ en voortgezet onderwijs⁹⁰ organiseren een of meer culturele activiteiten voor hun leerlingen. Figuur 5.2 laat zien dat het aantal scholen dat per jaar meerdere culturele activiteiten aanbiedt voor de leerlingen in het primair onderwijs is toegenomen. Het aantal is gestegen van 56 procent in 2008-2009 naar 72 procent in 2013-2014.

Figuur 5.2 : Organiseren van culturele activiteiten basisscholen 2008/2009 – 2013/2014

Bron: Sardes & Oberon (2014)⁹¹

⁸⁶ <http://www.lisspanel.nl/website/>

⁸⁷ IJdens, T. en Vinken, H., De slag om de vrije tijd. cultuurparticipatie en andere vormen van vrijetijdsbesteding. In: IJdens, T. en Knol, J.J. Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijken beleid 2014 (2014).

⁸⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2013/12/16/bestuurlijk-kader-cultuur-en-onderwijs>

⁸⁹ Sardes en Oberon, Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit 2013-2014 (2014), p. 6.

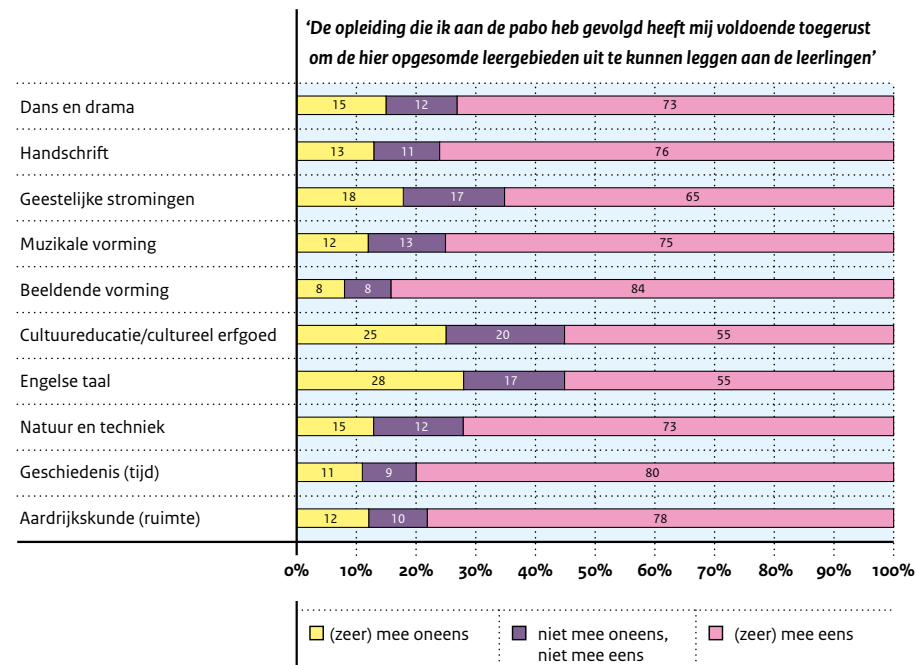
⁹⁰ Sardes en Oberon, Monitor cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs (2015), p. 28.

⁹¹ Sardes en Oberon, Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit 2013-2014 (2014), p. 39.

Deskundigheid van leraren

De houding, kennis en vaardigheden van de man of vrouw voor de klas bepalen voor een groot deel het succes van cultuuronderwijs. Deskundige leraren zijn dan ook een voorwaarde om op langere termijn de aandacht voor cultuur in het onderwijs te (waar) borgen.⁹² Veel pas afgestudeerden voelen zich na hun opleiding niet goed toegerust in het vakgebied ‘cultuureducatie en cultureel erfgoed’, zo blijkt uit onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs (zie figuur 5.3). De tevredenheid voor de meeste vakgebieden ligt rond de 70 procent. Bij rekenen/wiskunde is dit gemiddeld 68 procent en bij Nederlandse taal is dit gemiddeld 73 procent (niet in tabel). De vakken cultuureducatie/cultureel erfgoed en Engelse taal vormen een opvallende uitzondering. Van deze vakken geeft slechts 55 procent aan het vak voldoende te beheersen en over te kunnen dragen.⁹³ Vergeleken daarmee is het met de vakken beeldende vorming, muzikale vorming en dans en drama beter gesteld.

Figuur 5.3 : Oordelen van afgestudeerden van de pabo over de instructie in verschillen vakken

Bron: Inspectie van het Onderwijs (2015)⁹⁴

⁹² LKCA, Cultuur in de Kanteling. Strategische verkenning cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie 2017-2020 (2015), p. 28. FCP, Cultuur als Basis. Tussentijdse evaluatie van de deelregeling cultuureducatie met kwaliteit in het primair onderwijs (2015), p.15.
⁹³ Inspectie van het Onderwijs, Beginnende Leraren kijken terug. Onderzoek onder afgestudeerden. Deel 1. De Pabo (2015), p. 16-22
⁹⁴ Inspectie van het Onderwijs, Beginnende Leraren kijken terug. Onderzoek onder afgestudeerden. Deel 1. De Pabo (2015), p. 21.

Doorlopende leerlijnen en samenhang tussen vakken

Doorlopende leerlijnen en samenhangende lesprogramma’s moeten van cultuuronderwijs een integraal onderdeel van het onderwijscurriculum maken. In het primair onderwijs is er nog weinig samenhang, zo blijkt uit onderzoek van Sardes en Oberon. Veel scholen (41 procent) geven aan dat cultuuronderwijs bestaat uit incidentele, losstaande vakken. Op bijna de helft van de scholen zijn sommige vakken op elkaar afgestemd. Slechts 6 procent van de scholen zegt met een samenhangend structureel programma te werken.⁹⁵

Tabel 5.2 : Samenhang binnen cultuureducatie in het primair onderwijs

	percentage
Er is sprake van incidentele, losstaande vakken	41
Sommige vakken zijn op elkaar afgestemd	47
Er is sprake van één samenhangend, structureel programma	6
Anders, namelijk:....	5

Bron: Sardes & Oberon (2014)⁹⁶

Afstemming primair en voortgezet onderwijs

Het is belangrijk dat de kennis en vaardigheden die kinderen leren op de basisschool aansluiten op de lessen van de middelbare school. Uit onderzoek blijkt echter dat respectievelijk 73 procent (2009) en 71 procent van de schoolleiders geen aandacht heeft voor een doorlopende leerlijn in het cultuuronderwijs. Slechts 3 procent van de schoolleiders van het voortgezet onderwijs heeft in 2015 het cultuuronderwijs afgestemd met het basisonderwijs. Zij noemen drie redenen voor de geringe afstemming: er zijn te veel basisscholen om mee af te stemmen, andere vakken hebben prioriteit en cultuuronderwijs is op de school zelf nog in ontwikkeling.⁹⁷

Samenhangend programma

In het voortgezet onderwijs is meer samenhang in het cultuuronderwijs dan in het primair onderwijs. Er is wel verschil tussen de onderbouw en de bovenbouw. 18 procent van de docenten in de onderbouw en 35 procent van de docenten in de bovenbouw noemt cultuuronderwijs een samenhangend programma. Het cultuuronderwijs tussen de onderbouw en bovenbouw van het voortgezet onderwijs is in 17 procent van de gevallen goed op elkaar afgestemd. In bijna de helft van de gevallen worden sommige activiteiten op elkaar afgestemd.⁹⁸

⁹⁵ Sardes en Oberon, Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit 2013-2014 (2014), p. 6.
⁹⁶ Idem, p. 34.
⁹⁷ Idem, p. 41-42
⁹⁸ Vergelijking met 2009 is niet goed mogelijk, omdat in dat jaar geen onderscheid is gemaakt tussen onderbouw en bovenbouw. Het lijkt er wel op dat er meer samenhang is in het cultuuronderwijs en minder incidentele, losstaande activiteiten.

Samenwerking tussen culturele instellingen en scholen

Scholen werken vaak samen met culturele instellingen in hun cultuuronderwijsprogramma. Een culturele instelling die aanspraak wil maken op subsidie uit de basisinfrastructuur is sinds 2013 verplicht met educatief aanbod een bijdrage te leveren aan het cultuuronderwijs. De meeste culturele instellingen slagen er goed in om met hun educatieve aanbod hun beoogde doelgroep(en) te bereiken. Het bereik in 2013 is voor alle leeftijdsgroepen toegenomen ten opzichte van 2010 (zie tabel 5.3).

Tabel 5.3 : Bereik educatieve aanbod van culturele instellingen

	percentage 2013	percentage 2010
Kinderen van 0 tot 4 jaar	68	*
Kinderen tussen 4 en 8 jaar	81	*
Kinderen tussen 8 en 12 jaar	83	*
jongeren tussen 12 en 19 jaar	75	65
volwassenen tussen 20 en 34 jaar	72	54
volwassenen tussen 35 en 65 jaar	92	52
volwassenen vanaf 65 jaar	87	38

*in 2010 werd gevraagd naar het bereik van kinderen tot 12 jaar. Het percentage was toen 45 procent.

Bron: Sardes & Oberon (2015)⁹⁹

Sardes en Oberon hebben ook onderzocht hoe de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen er in de praktijk uit ziet en of hun activiteiten goed op elkaar aansluiten. Tweederde van de scholen in het primair onderwijs maakt gebruik van het aanbod van een instelling. Het kan gaan om een gezamenlijke ontwikkeling en uitvoering van activiteiten of om een vraag van de school waar de instelling op inspeelt.¹⁰⁰ De koppeling met lesprogramma's is vaak lastig. Dit komt doordat scholen werken vanuit een discipline (muziek, tekenen, theater) en vanuit thema's of tijdvakken en culturele instellingen vaak vanuit hun eigen meerjarige programmering.¹⁰¹

⁹⁹ Sardes en Oberon (2015). Cultuureducatie in rijks- en fondsgefinancierde instellingen, p. 34.

¹⁰⁰ Sardes en Oberon (2015). Cultuureducatie in rijks- en fondsgefinancierde instellingen, p. 47.

¹⁰¹ Verslag verkenning Cultuur en Onderwijs, ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Verslag verkenning Cultuur en Onderwijs, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 18 december 2014. <http://www.lkca.nl/~media/downloads/portals/beleid/edoc707544v3definitiefverslagverkenningcultuurenonderwijs.pdf>

5.4 : Conclusies

- In 2014 beoefent volgens het SCP 61 procent van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder een vorm van actieve cultuurbeoefening (in de kunsten of in het erfgoed). 51 procent beoefent een van de kunsten (zoals beeldende kunst, theater of muziek) en 30 procent een vorm van erfgoed, zoals archeologie of het beheer van monumenten.
- De actieve cultuurbeoefening neemt af. Dit hangt waarschijnlijk samen met een bredere trend in de vrijetijdsbesteding. Mensen besteden meer tijd aan media en internet, ten koste van andere vormen van vrijetijdsbesteding.
- De houding, kennis en vaardigheden van de docent zijn bepalend voor het niveau van het cultuuronderwijs. 55 procent van de pas afgestudeerden voelt zich voldoende toegerust voor het vak 'cultuureducatie en cultureel erfgoed'. Bij muzikale vorming en beeldende vorming gaat het om respectievelijk 75 en 84 procent.
- Vrijwel alle scholen in het primair en voortgezet onderwijs organiseren een of meer culturele activiteiten voor hun leerlingen. Het aantal scholen dat per jaar meerdere culturele activiteiten aanbiedt voor leerlingen is in het primair onderwijs toegenomen. Dit was 56 procent in 2008-2009 en 72 procent in 2013-2014.
- Cultuuronderwijs is nog onvoldoende integraal onderdeel van het onderwijs. Zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs is er nog onvoldoende aandacht voor doorlopende leerlijnen.
- Het bereik van educatief aanbod van instellingen in de basisinfrastructuur in 2013 is voor alle leeftijdsgroepen toegenomen ten opzichte van 2010. Tweederde van de scholen in het primair onderwijs maakt gebruik van het aanbod van een culturele instelling. Het koppelen van dit aanbod aan lesprogramma's is nog een aandachtspunt.

Bijlage

[> : Cultuur in Cijfers]

Deze bijlage bij Cultuur in Beeld geeft een verdiepend kwantitatief beeld van de culturele en creatieve sector.

Cultuur in Cijfers valt uiteen in twee delen

Deel A : Het eerste deel geeft een breed beeld van de culturele en creatieve sector, op basis van sector- en branchegegevens.

Deel B : Het tweede deel van Cultuur in Cijfers geeft een overzicht van financiële en prestatiegegevens van instellingen die onderdeel uitmaken van de culturele basisinfrastructuur 2013-2016 (BIS). Deze instellingen worden direct gesubsidieerd door het ministerie van OCW. De gepresenteerde gegevens zijn gebaseerd op de cijfers uit de jaarrekeningen en de prestatieverantwoordingen, zoals die zijn aangeleverd door de instellingen zelf. Voor iedere sector worden gegevens van individuele instellingen gepresenteerd en zijn voor het jaar 2014 samenvattende figuren te zien die een beeld geven over het functioneren van de sectoren uit de BIS.

Podiumkunsten

Onderstaande tabellen geven een aantal kerncijfers van Nederlandse podiumkunsten. Er worden twee bronnen gebruikt. De statistiek Podiumkunsten van het CBS geeft een beschrijving van het aantal voorstellingen en bezoeken van alle organisaties waar professionele podiumkunsten worden vertoond, voor een algemeen publiek. Het CBS maakt gebruik van gegevens van de VSCD en de VNPF (poppodia en -festivals). Deze worden aangevuld op basis van een CBS-enquête, die wordt gestuurd naar de overige uitvoeringszalen (die geen lid zijn van de VSCD of VNPF, maar wel professionele podiumkunsten programmeren). Daarnaast worden er cijfers van de VSCD getoond. De VSCD publiceert alleen over haar leden, zowel de podia als de festivals. Festivals zijn niet in de CBS-statistiek vertegenwoordigd. De cijfers van en het CBS geven een vollediger beeld van de podiumkunsten in Nederland. Een voordeel van de cijfers van de VSCD is dat ze actueler zijn.

Publiekscapaciteit professionele podiumkunsten (CBS)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
• Aantal bedrijven/organisaties	341	340	339	343	350	345	336
• Aantal theaterzalen	533	511	522	528	537	530	522
• Aantal stadions en evenementenhallen *	164	120	134	104	101	99	112
• Aantal zitplaatsen theaterzalen	262.301	267.869	249.374	255.544	237.792	259.093	251.785
• Aantal zitplaatsen stadions en evenementenhallen **	298.054	312.276	212.183	217.195	175.606	188.868	198.418

Bron: CBS Statline

* Geschikt en gebruikt voor professionele podiumkunsten

** Zitplaatsen of maximaal toegestane capaciteit

Publiekscapaciteit VSCD podia

	2007	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal leden	160	152	158	151	150	147	136
Aantal zalen	279	257	266	270	267	257	252
Aantal zitplaatsen	132.240	126.220	129.350	127.200	126.593	129.982	127.037

Bron: VSCD Podia

Aantal voorstellingen professionele podiumkunsten (CBS)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Theatervoorstellingen	15.912	16.855	16.092	17.264	18.654	17.371	14.115
Muziekvoorstellingen	18.250	18.888	21.399	18.218	18.684	17.755	18.041
Dans- en bewegingsvoorstellingen	3.476	2.787	3.384	2.461	2.777	2.225	2.295
Muziektheatervoorstellingen	6.007	6.881	5.842	5.638	5.731	5.057	4.460
Cabaret- en kleinkunstvoorstellingen	8.806	8.470	7.501	7.317	8.261	7.525	7.847
Overige voorstellingen	4.940	4.297	4.146	5.035	4.897	4.947	3.934
TOTAAL	57.391	58.179	58.364	55.933	59.004	54.880	50.692

Bron: CBS Statline

Aantal voorstellingen podiumkunsten (VSCD)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toneel	8.807	7.740	7.931	8.265	7.612	8.082	5.691
Klassieke muziek	3.599	3.134	3.201	2.992	3.120	3.095	2.992
Populaire muziek	5.624	5.088	5.237	4.858	4.795	4.938	4.668
Dans	2.104	1.854	1.959	1.900	1.666	1.666	1.592
Musical en operette	3.322	3.180	2.980	3.068	2.532	2.415	2.382
Opera en Muziektheater	2.002	1.735	1.965	1.528	1.347	1.307	1.207
Cabaret en Kleinkunst	5.294	5.723	5.568	5.711	5.347	5.413	5.338
Overig professioneel	3.355	3.063	3.337	2.905	3.320	3.016	2.756
Amateur	3.737	3.565	3.901	3.949	3.486	3.450	3.175
TOTAAL	37.844	35.082	36.079	35.176	33.225	33.382	29.801

Bron: VSCD Podia

Aantal bezoeken aan voorstellingen professionele podiumkunsten (x1000; CBS)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Theatervoorstellingen	2.220	2.247	2.503	2.593	2.584	2.435	2.554
Muziekvoorstellingen	8.424	8.216	8.623	7.896	7.928	7.588	8.257
Dans- en bewegingsvoorstellingen	788	778	663	757	700	573	702
Muziektheatervoorstellingen	3.815	4.570	3.810	3.572	3.447	2.853	2.398
Cabaret- en kleinkunstvoorstellingen	2.697	2.725	2.474	2.386	2.483	2.121	2.281
Bezoeken aan overige voorstellingen	1.373	1.756	1.509	1.944	2.062	1.493	1.493
TOTAAL	19.317	20.291	19.581	19.149	19.204	17.064	17.685

Bron: CBS Statline

Aantal bezoeken voorstellingen podiumkunsten (x 1.000; VSCD)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toneel	1.432	1.360	1.360	1.505	1.419	1.641	1.190
Klassieke muziek	1.723	1.483	1.524	1.487	1.457	1.467	1.440
Populaire muziek	1.981	1.701	1.835	1.667	1.523	1.531	1.469
Dans	629	553	565	576	535	548	512
Musical en operette	2.974	2.537	2.160	2.086	1.677	1.607	1.673
Opera en Muziektheater	767	619	626	566	483	458	425
Cabaret en Kleinkunst	2.221	2.901	1.911	1.865	1.725	1.785	1.749
Overig professioneel	1.043	922	1.081	1.020	954	1.033	863
Amateur	1.190	1.079	1.072	1.218	1.143	1.140	1.099
TOTAAL	13.960	13.155	12.134	11.990	10.916	11.210	10.420

Bron: VSCD Podia

Beeldende kunst

Kenmerken beeldende kunst musea (2013)

Aantal beeldende kunst musea

Beeldende kunst musea	66
-----------------------	----

Beeldende kunst musea, naar aantal bezoeken

Tot 2.500 bezoeken	13,6%
2.500 tot 10.000 bezoeken	15,2%
10.000 tot 25.000 bezoeken	16,7%
25.000 tot 50.000 bezoeken	9,1%
50.000 tot 100.000 bezoeken	15,2%
100.000 en meer bezoeken	30,3%

Aantal bezoeken beeldende kunst musea (x 1000)

Betaalde bezoeken (vol tarief)	3.671	37%
Betaalde bezoeken (reductie)	1.527	15%
Bezoeken met museumkaart	2.828	28%
Gratis bezoeken	1.950	20%
TOTAAL	9.976	
waarvan buitenlandse bezoeken	36,6%	

Inkomsten (x mln. €)

Publieksinkomsten	77	19,4%
Sponsorinkomsten	14	3,6%
Overige directe inkomsten	50	12,5%
Subsidies rijksoverheid	79	19,9%
Subsidies provincie	11	2,8%
Subsidies gemeente	109	27,4%
Overige subsidies/bijdragen	58	14,5%
TOTAAL	397	

Beeldende kunst musea aangesloten bij:

Museumkaart	83%
Museumvereniging	73%
Museumregister Nederland	67%

Openstelling beeldende kunst musea

Hele jaar open	78%
Gedeelte van het jaar open	22%

Aantal tentoonstellingen in beeldende kunst musea

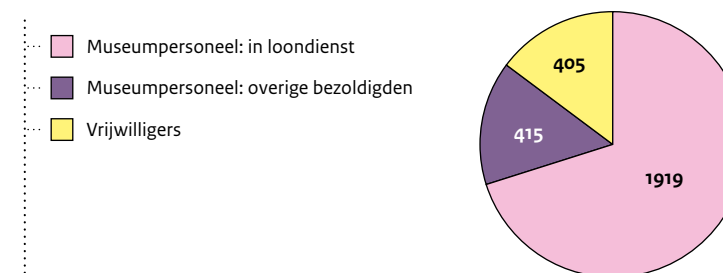
In eigen museum	452	82,9%
In andere ruimten in Nederland	47	8,6%
In het buitenland	46	8,4%
TOTAAL	545	

Kosten (x mln. €)

Arbeidskosten	142	36,9%
Huisvestingskosten	81	21,2%
Afschrijvingen	15	3,9%
Aankoop museumstukken	32	8,4%
Totaal andere kosten	114	29,7%
TOTAAL	385	

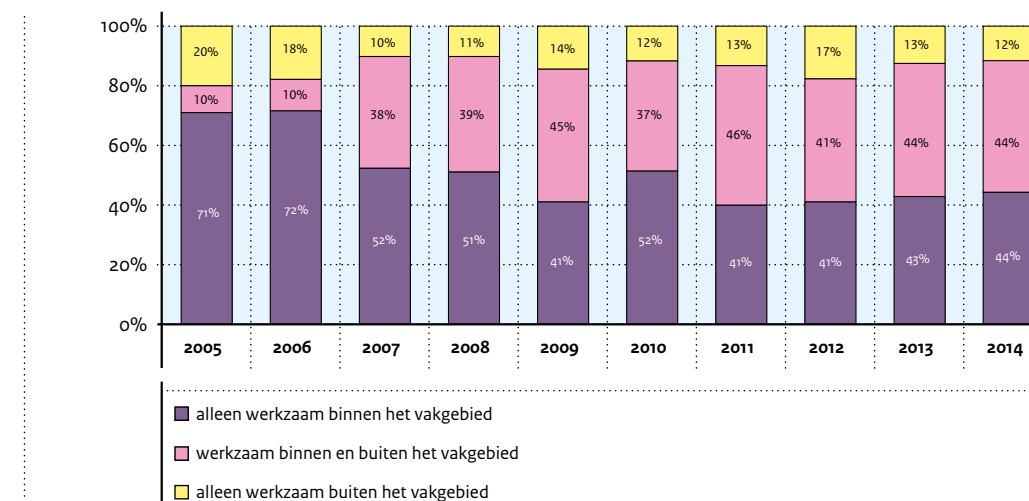
Bron bovenstaande tabellen: CBS maatwerk, 2015. Gegevens hebben betrekking op kalenderjaar 2013.

Museum personeel beeldende kunst musea (in mensjaren)

Bron: CBS maatwerk, 2015

Afgestudeerden beeldende kunst naar vakgebied werk*

*meting 1,5 jaar na afstuderen

Bron: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Maastricht University

Monumentenzorg

Aantal rijksmonumenten naar type

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
• Openbare gebouwen	1.875	1.887	1.938	1.948	2.015	2.051	2.053
• Verdedigingswerken	1.239	1.239	1.289	1.417	1.558	1.709	1.721
• Kerkelijke gebouwen	4.146	4.148	4.165	4.170	4.170	4.172	4.184
• Objecten in/delen van kerkelijke gebouwen	192	192	192	192	192	192	190
• Gebouwen, woonhuizen	36.032	36.053	36.149	36.193	36.217	36.224	36.155
• Delen van gebouwen, woonhuizen	185	187	187	187	187	187	187
• Liefdadige instellingen	453	453	455	455	455	455	459
• Agrarische gebouwen	7.499	7.504	7.522	7.525	7.528	7.529	7.526
• Molens	1.270	1.273	1.274	1.274	1.274	1.275	1.275
• Weg- en Waterwerken	1.055	1.067	1.074	1.075	1.086	1.087	1.078
• Horeca-instellingen	210	210	210	210	210	210	210
• Kastelen	993	997	1.007	1.015	1.016	1.017	1.018
• Losse objecten, niet eerder genoemd	5.464	5.501	5.560	5.600	5.613	5.622	5.712
TOTAAL	60.613	60.711	61.022	61.261	61.521	61.730	61.768

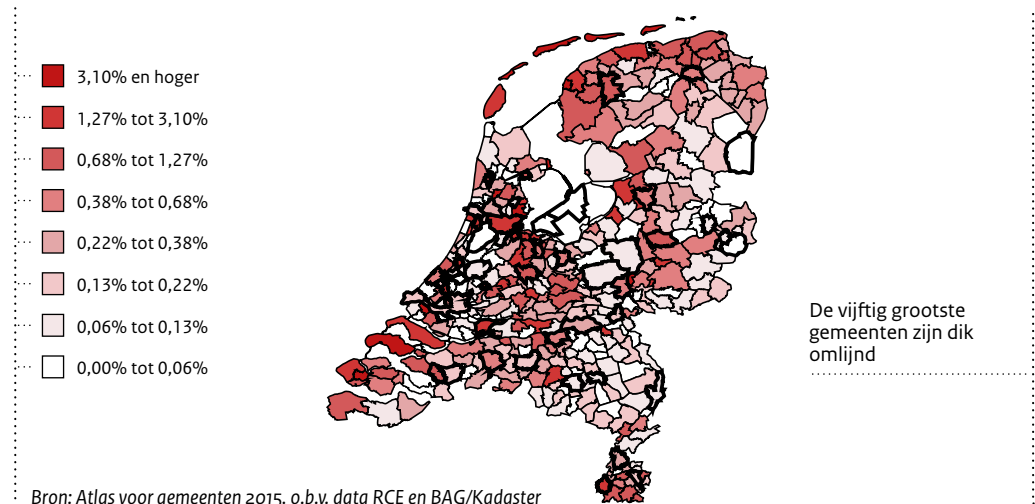
Bron: RCE Erfgoedmonitor o.b.v. monumentenregister

Beschermde stads- en dorpsgezichten en archeologische rijksmonumenten

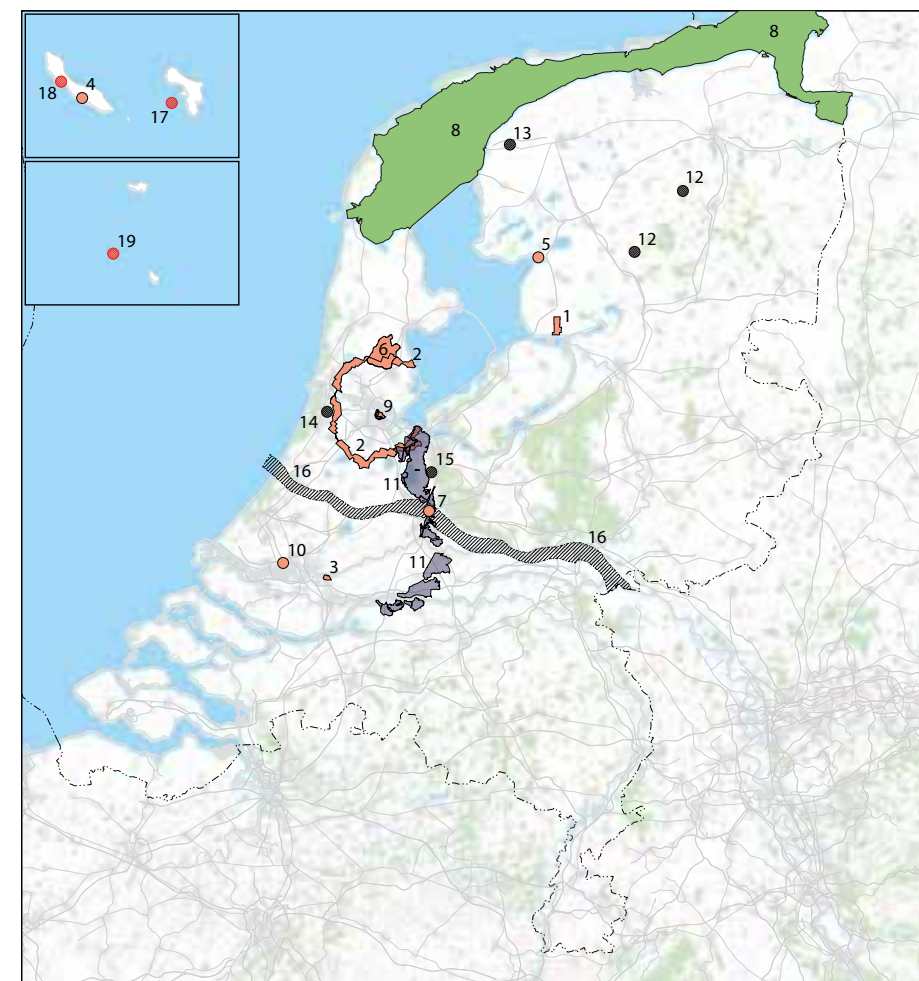
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
• Beschermde stads- en dorpsgezichten	411	418	419	439	445	458	466
• Archeologische rijksmonumenten	1.404	1.405	1.410	1.418	1.433	1.436	1.436

Bron: RCE Erfgoedmonitor

Het aantal monumentale woningen als percentage van de totale woningvoorraad in gemeenten (2013)

UNESCO Werelderfgoederen Nederland

Werelderfgoed objecten

- cultureel werelderfgoed; ingeschreven
- cultureel werelderfgoed; op voorlopige lijst

Werelderfgoed gebieden

- natuurlijk werelderfgoed
- cultureel werelderfgoed; ingeschreven
- cultureel werelderfgoed; op voorlopige lijst
- cultureel werelderfgoed; op voorlopige lijst, indicatief gebied
- werelderfgoed; op voorlopige lijst, grenzen nog niet bepaald

ingeschreven:

- Schokland (1995)
- Stelling van Amsterdam (1996)
- Molencomplex Kinderdijk-Elshout (1997)
- Willemstad (1997)
- Ir. D.F. Woudagemaal (1998)
- Droogmakerij De Beemster (1999)
- Rietveld-Schröderhuis (2000)
- Waddenzee (2009 / 2014)
- Grachtengordel van Amsterdam (2010)
- Van Nellefabriek (2014)

voorlopige lijst:

- Nieuwe Hollandse Waterlinie
- Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid
- Eise Eisinga Planetarium
- Teylers Museum
- Sanatorium Zonnestraal
- Limes / Frontiers of the Roman Empire (extension)
- Bonaire Marine Park
- Plantagesysteem West Curaçao
- Eiland Saba

Bron: Unesco

Musea

Onderstaande tabellen geven een aantal kerncijfers van Nederlandse musea.

Op dit moment is er geen eenduidig beeld te schetsen van het aantal musea in Nederland. Diverse organisaties houden het aantal musea in Nederland bij. Zij gebruiken verschillende criteria voor het begrip 'museum', waardoor de aantallen verschillen. Zo gaat het CBS uit van de ICOM-definitie en telt de Museumvereniging zijn eigen leden. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), het CBS, de Museumvereniging en OCW zijn bezig om de afstemming op dit punt te verbeteren. Zie voor een uitgebreidere toelichting de Erfgoedmonitor van de RCE:

<http://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/musea-aantal-en-definitie>.

De gegevens van het CBS geven inzicht in gegevens van bijna 800 musea in Nederland, tot en met 2013.

Museumcijfers schetst een beeld tot en met 2014 van de 415 leden van de Museumvereniging. Omdat deze instanties gebruik maken van verschillende methoden om de non-respons bij te schatten, zijn deze cijfers niet zonder meer met elkaar te vergelijken.

Aantal musea naar soort (Museumcijfers)

	2011	2012	2013	2014
Musea voor kunst	75	75	71	93
Musea voor geschiedenis	264	264	265	257
Musea voor natuurlijke historie	32	30	30	26
Musea voor bedrijf, wetenschap en techniek	45	47	42	32
Musea voor volkenkunde	6	5	5	7
TOTAAL	422	421	413	415

Bron: Museumcijfers

Aantal Musea naar soort (CBS)

	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Musea voor beeldende kunst	105	118	107	118	114	62	66
Musea voor geschiedenis	448	423	391	383	400	472	463
Musea voor natuurlijke historie	49	44	51	54	55	34	28
Musea voor volkenkunde	245	217	196	190	195	196	217
Musea voor bedrijf en techniek	17	17	18	17	21	24	25
Musea met gemengde collectie	9	9	12	11	25	0	0
TOTAAL	873	828	775	773	810	788	799

Bron: CBS Statline

Aantal museumbezoeken (x 1.000; Museumcijfers)

	2011	2012	2013	2014
Lokaal bezoek	4.426	4.490	5.544	6.254
Binnenlands bezoek	10.067	10.535	11.238	12.327
Internationaal bezoek	5.331	5.536	6.490	7.305
TOTAAL	19.824	20.561	23.272	25.886
Volwassenen	15.286	16.044	18.523	20.818
Jeugd	4.537	4.517	4.749	5.068
waarvan in schoolverband	38%	36%	34%	35%

Bron: Museumcijfers

Aantal museumbezoeken (x1000; CBS)

	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Betaalde bezoeken (vol tarief)	10.929	10.233	9.624	10.162	9.490	10.836	10.718
Betaalde bezoeken (reductie)	3.470	3.359	3.903	4.043	3.949	4.105	4.483
Bezoeken met museumkaart	2.445	2.438	2.320	2.643	3.333	4.187	6.132
Gratis bezoeken	3.643	3.527	3.801	3.692	5.265	4.010	5.151
TOTAAL	20.488	19.558	19.648	20.540	22.037	23.138	26.484

Bron: CBS Statline

Museumjaarkaart

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Museumjaarkaarten (x 1.000)	675	754	805	895	1.000	1.100
Museumkaartbezoeken (x 1.000)	3.478	3.950	4.350	5.050	6.420	7.500

Bron: Museumvereniging

Letteren

Voor het bepalen van de omvang van de boekenmarkt wordt gekeken naar de verkoopcijfers van het algemene boek (of a-boek). Hieronder vallen boeken als romans, spannende boeken, poëzie, kinderboeken en non-fictie boeken (informatieve boeken). Studie- en wetenschappelijke boeken vallen hier niet onder.

Om een beeld te krijgen van het aantal boekhandels in Nederland wordt gekeken naar het ledenbestand van de Koninklijke Boekverkoopersbond (KbB), de brancheorganisatie voor boekhandels. Bijna alle boekhandels in Nederland zijn aangesloten bij de KbB. Het gaat hier zowel om gespecialiseerde boekhandels als om winkels die naast boeken kranten, tijdschriften, kantoorartikelen en andere mediaproducten verkopen. Ook webwinkels die boeken verkopen tellen mee. Het CBS hanteert een andere, meer strikte definitie van boekhandels en komt daarom op een lager aantal uit.

Omzet boekenmarkt (x mln. €)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Omzet a-boeken, fysiek	627,8	640,6	641,7	619	587,5	544,8	508,7	466,7
Omzet a-boeken, digitaal				3,6	7,2	12,2	16,6	18,4
Omzet a-boeken, totaal	627,8	640,6	641,7	622,6	594,7	557,0	525,3	485,1
Jaarlijkse omzontwikkeling totale algemene boekenmarkt	5,3%	2,0%	0,2%	-3,0%	-4,5%	-6,3%	-5,7%	-7,7%

Bron KVB / SMB (o.b.v. GfK Boekenpanel - gëxtrapoleerde omzet)

Afzet boekenmarkt (x mln. stuks)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Afzet a-boek, fysiek	48,6	50,6	49,4	49,2	46,1	43,5	39,3	35,3
Afzet a-boek, digitaal			0,1	0,3	0,6	1,2	1,7	2
Afzet a-boek, totaal	48,6	50,6	49,5	49,5	46,7	44,7	41,0	35,3
Jaarlijkse afzetontwikkeling totale algemene boekenmarkt	2,2%	4,1%	-2,2%	0,0%	-5,8%	-4,2%	-8,3%	-13,9%

Bron KVB / SMB (o.b.v. GfK Boekenpanel - gëxtrapoleerde omzet)

Aantal verkooppunten fysieke boekhandel (leden van de Koninklijke Boekverkoopers Bond)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
• Aantal verkooppunten leden KbB	1.481	1.523	1.514	1.502	1.524	1.502	1.469	1.471
• Aantal leden KbB	1.159	1.150	1.151	1.150	1.123	1.100	1.102	1.037

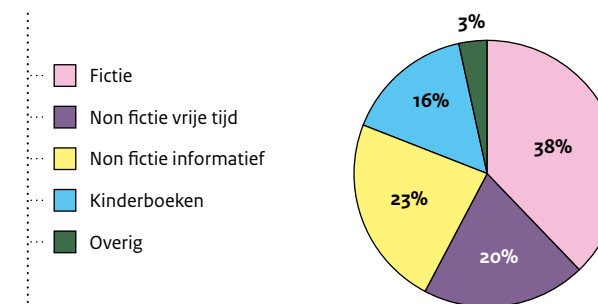
Bron Jaarverslag KbB

Aantal beschikbare titels

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
• Nieuwe titels leverbaar bij het Centraal Boekhuis	13.019	14.435	14.695	14.978	15.157	14.249	14.053	14.808
• Totaal aantal individuele beschikbare digitale titels (e-boeken)						19.000	28.000	35.633

Bron: Centraal Boekhuis

Verkopen algemene boeken naar genre (2014)

Bron: KbB

Vertalingen Nederlandstalige literatuur in een buitenlandse taal

	2010	waarvan gesub.	2011	waarvan gesub.	2012	waarvan gesub.	2013	waarvan gesub.	2014*	waarvan gesub.
Engels	84	36%	68	38%	67	30%	53	43%	79	39%
Frans	48	33%	55	18%	36	25%	47	32%	40	33%
Duits	119	23%	135	20%	103	31%	93	23%	90	27%
Spaans	47	30%	31	29%	27	63%	36	39%	22	36%
Italiaans	27	26%	28	29%	27	48%	18	56%	21	57%
Chinees	23	43%	54	74%	71	44%	41	39%	32	28%
Overig	238	45%	234	41%	245	37%	203	54%	215	50%
TOTAAL	586	36%	605	36%	576	37%	491	42%	499	41%

Subsidies verstrekt door het Nederlands Letterenfonds

* De cijfers over 2014 zijn voorlopig. Nog niet alle boeken die zonder subsidie tot stand zijn gekomen, zijn aangemeld bij het Letterenfonds. Hierdoor is het aandeel gesubsidieerden in 2014 positief vertekend.

Openbare bibliotheken

Voorzieningen openbare bibliotheken

	2013	2014	2015
Basisbibliotheken	160	160	159
Provinciale ondersteuningsinstelling	10	9	9
Vestigingen en hoofdvestigingen	843	810	802
Servicepunten	220	225	209
Miniservicepunten	106	87	59
Afhaalpunten		14	31
Zelfbedieningsbibliotheken	6	4	4
Bibliobussen	26	20	16
Bibliobushaltes	499	262	212

Peildatum op 1 januari van het kalenderjaar

Bron: Koninklijke Bibliotheek, o.b.v. GIDS Basisbestand bibliotheken

Collectie openbare bibliotheken (x 1.000)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Boeken voor volwassenen	18.791	18.764	18.382	16.781	16.194	15.552	14.775	13.627
• waarvan fictie	9.404	9.454	9.524	8.999	8.791	8.677	8.205	7.614
• waarvan non-fictie	9.145	9.104	8.858	7.783	7.403	6.875	6.570	6.013
Jeugdboeken	12.367	12.447	12.665	12.517	12.338	12.370	11.712	11.210
• waarvan fictie	8.762	8.895	9.052	8.954	8.982	9.082	8.663	8.394
• waarvan non-fictie	3.590	3.540	3.613	3.563	3.356	3.288	3.049	2.816
Bladmuziek	553	544	532	476	494	482	444	419
Audiovisuele materialen	2.172	2.166	2.132	2.313	2.297	2.263	2.189	2.155
Totaal collectie	33.883	33.921	33.711	32.087	31.323	30.667	29.120	27.411

Bron: CBS Statline

Lidmaatschappen openbare bibliotheken (x 1.000)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Jeugdleden (t/m 17 jaar)	2.003	2.053	2.052	2.079	2.113	2.189	2.230	2.238
Volwassen leden (vanaf 18 jaar)	1.998	1.958	1.917	1.948	1.883	1.820	1.740	1.620
Totaal (incl. busleden)	4.001	4.011	3.969	4.027	3.996	4.009	3.970	3.858

Bron: CBS Statline

Uitleningen openbare bibliotheken (x 1.000)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Boeken voor volwassenen	65.768	63.884	57.731	52.251	49.961	48.832	44.397	39.674
• waarvan fictie	47.212	46.715	42.554	39.737	38.258	37.391	34.014	30.593
• waarvan non-fictie	18.547	17.163	15.177	12.514	11.703	11.441	10.383	9.081
Jeugdboeken	54.752	54.788	49.058	46.091	43.437	44.196	40.796	38.027
• waarvan fictie	45.366	45.587	40.676	38.344	36.269	37.064	34.535	32.157
• waarvan non-fictie	9.383	9.200	8.382	7.747	7.168	7.132	6.261	5.870
Bladmuziek	428	409	370	298	255	230	197	160
Audiovisuele materialen	5.644	5.599	5.433	6.211	6.450	6.768	6.942	6.536
Totaal (inclusief in bus)	126.592	124.680	112.592	104.851	100.103	100.026	92.332	84.397

Bron: CBS Statline

Baten openbare bibliotheken (x mln. €)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Inkomsten gebruikers	71,3	71,4	71,1	72,3	73,3	72,7	70,9	68,6
Gemeentelijke subsidies	388,5	401,9	422,9	445,7	457,8	456,8	452,1	438,4
Provinciale subsidies	14,1	16,4	15,7	14,2	13	10,9	9	8,5
Overige subsidies	6,4	6,5	7,2	3,7	2,7	3,6	3,5	2,6
Overige baten	23,6	22,4	27,7	32,7	27,3	32,3	35,1	32,6
Totaal	503,9	518,6	544,6	568,6	574,1	576,3	570,6	550,7

Bron: CBS Statline

Film

Bioscopen in Nederland naar soort

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal commerciële bioscopen	130	132	135	138	139	141	144
Filmtheaters	31	32	32	34	34	34	36
Filmhuizen, kleine filmtheaters*	74	61	70	67	79	82	81
Openluchtbioscopen	0	0	0	0	4	4	4
Totaal aantal bioscopen	235	225	237	239	256	261	265
Totaal aantal bioscoopdoeken	717	751	777	789	806	828	859
Totaal aantal zitplekken (x1000)	119,1	122,7	126,3	130,6	133,7	136,9	129,9

*zonder weekprogramma

Bron: Nederlands Filmfonds

Aantal vertoonde films in Nederland naar herkomst

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Nederland	30	37	52	48	63	48	57
EU (excl. Nederland)	92	111	101	116	121	112	105
Verenigde Staten	149	153	137	153	154	166	154
Overig	25	67	35	72	68	27	46
Totaal	296	368	325	389	406	353	362

Bron: Nederlands Filmfonds

Bezoek en bruto recette

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal bezoeken (x € 1 mln)	23,5	27,2	28,2	30,5	30,6	30,8	30,8
• waarvan aan Nederlandse films in roulatie	17,6%	17,4%	15,9%	22,3%	15,8%	20,6%	20,9%
Bruto recette (x € 1 mln)	164,6	200,4	219,3	239,9	244,6	249,5	250,1
• waarvan aan Nederlandse films in roulatie	17,7%	16,3%	14,8%	21,9%	14,7%	19,0%	19,7%

Bron: Nederlands Filmfonds

Prijswontwikkeling toegangkaartje film

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Gemiddelde prijs per kaartje	€ 7,02	€ 7,36	€ 7,80	€ 7,90	€ 8,00	€ 8,10	8,11

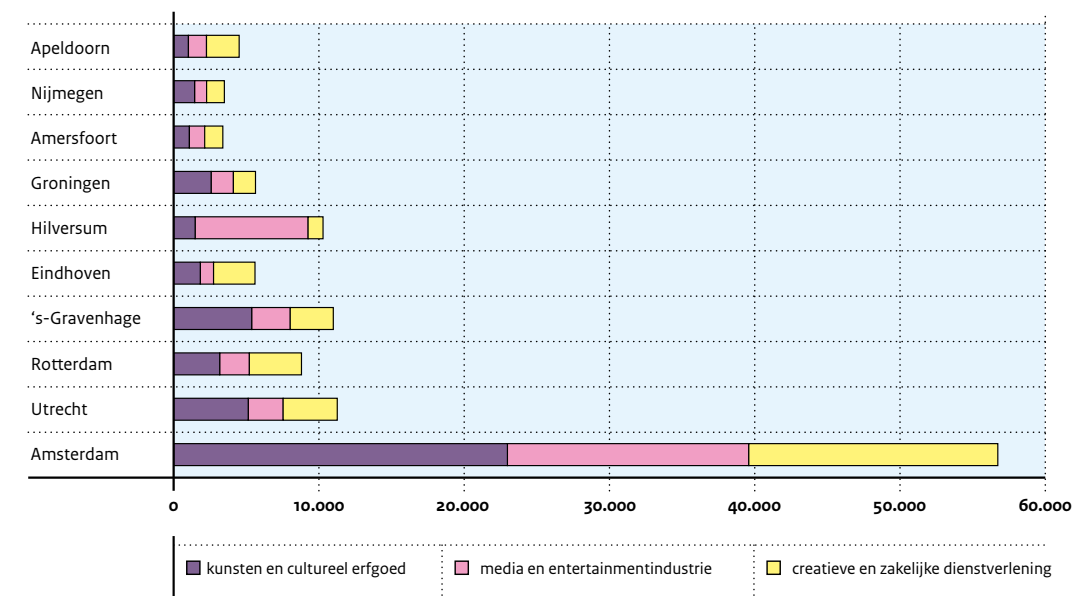
Bron: Nederlands Filmfonds

Creatieve industrie

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) stelt dat voor de creatieve industrie een brede en een smalle definitie bestaat. De smalle definitie wordt standaard gebruikt voor CBS-publicaties zoals de CBS-Monitor Topsectoren. Hierin worden bepaalde actoren uitgesloten, zoals bijvoorbeeld schouwburgen, kunstgaleries en radio- en televisieomroepen. Deze worden in andere studies, waaronder het maatwerk dat OCW door het CBS laat uitvoeren, wel meegeteld.

Ook de Monitor Creatieve Industrie van iMMovator gebruikt een bredere definitie, waardoor er meer sectoren tot de creatieve industrie worden gerekend.¹ Bovendien gebruikt deze monitor een andere basis dan het CBS voor de cijfers over werkgelegenheid en het aantal vestigingen, namelijk de LISA database. Dit is een database met gegevens over alle bedrijfsvestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht. Bij het aantal banen gaat het zowel om fulltime als parttime banen. Per vestiging zijn zowel het adres, het aantal banen en het soort economische activiteit bekend. Het uitgangspunt is de fysieke vestiging en niet de juridische entiteit. Deze ruimtelijke component maakt het mogelijk om de regionale spreiding van creatieve industrie gedetailleerd in kaart te brengen.

Aantal banen in de creatieve industrie, per stad

Aandeel banen in de creatieve industrie, per stad

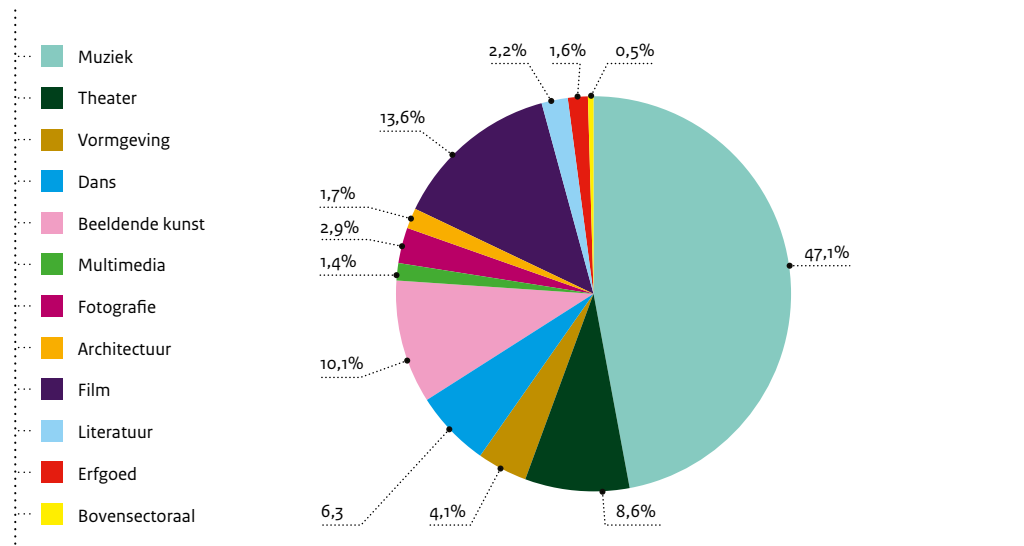
	Amsterdam	Utrecht	Rotterdam	s-Gravenhage	Eindhoven	Hilversum	Groningen	Amersfoort	Nijmegen	Apeldoorn
Kunsten en cultureel erfgoed	40,5%	45,8%	35,5%	49,1%	31,7%	13,6%	44,2%	32,8%	40,2%	20,6%
Media en entertainment-industrie	29,5%	21,2%	24,5%	24,3%	17,3%	77,6%	30,2%	31,4%	27,7%	30,8%
Creatieve zakelijke dienstverlening	30,0%	33,0%	40,0%	26,6%	51,1%	8,8%	25,6%	35,9%	32,1%	48,6%

Bron: iMMovator, Monitor Creatieve Industrie 2014

¹ Zie de monitor creatieve industrie 2014 (iMMovator) voor een precieze vergelijking tussen de definities van iMMovator en het CBS.

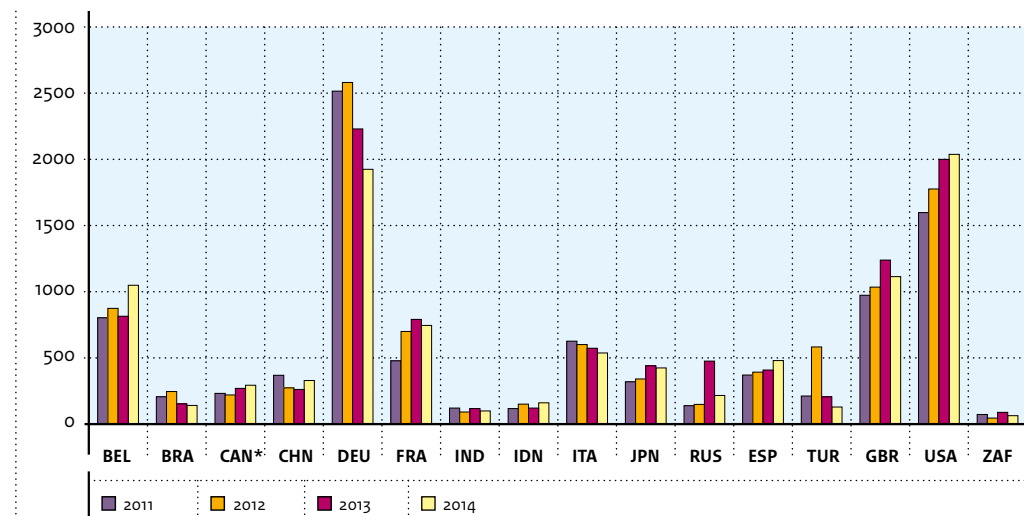
Internationaal

Nederlandse culturele activiteiten in het buitenland naar sector (2014)

Bron: Buitengaats, DutchCulture

Aantal Nederlandse culturele activiteiten in het buitenland, naar land

België (BEL), Brazilië (BRA), China (CHN), Duitsland (DEU), Frankrijk (FRA), India (IND), Indonesië (IDN), Italië (ITA), Japan (JPN), Rusland (RUS), Spanje (ESP), Turkije (TUR), Verenigd Koninkrijk (GBR), Verenigde Staten (USA), en Zuid Afrika (ZAF) zijn prioriteitslanden voor het internationaal cultuurbeleid (periode 2013-2016). *Canada (CAN) is niet als prioriteitsland aangewezen, maar is wel een van de landen waar relatief veel culturele activiteiten plaatsvinden.

Bron: Buitengaats, DutchCulture

Podiumkunsten: aantal voorstellingen en bezoeken uit het buitenland

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Aantal voorstellingen uit het buitenland	3.187	3.171	3.690	4020	3.830	3.873	3.490	3.259	3.180	2.692
Aandeel t.o.v. het totaal aantal voorstellingen	10,4%	9,6%	10,4%	11,8%	12,2%	12,0%	11,2%	11,0%	10,6%	10,1%
Aantal bezoeken uit het buitenland (x 1.000)	1.228	1.318	1.549	1.530	1.371	1.260	1.197	1.198	1.198	1.087
Aandeel t.o.v. het totaal aantal bezoeken	10,8%	11,3%	12,9%	12,0%	11,4%	11,4%	11,1%	12,3%	11,9%	11,7%

Bron: VSCD Podia

Musea: aantal bezoeken uit het buitenland

	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Aantal bezoeken uit het buitenland (x 1.000)	4.603	4.223	4.711	5.437	3.304	5.160	6.994
Aandeel t.o.v. het totaal aantal bezoeken	22,5%	21,6%	24,0%	26,5%	15,0%	22,3%	26,4%

Bron: CBS statline

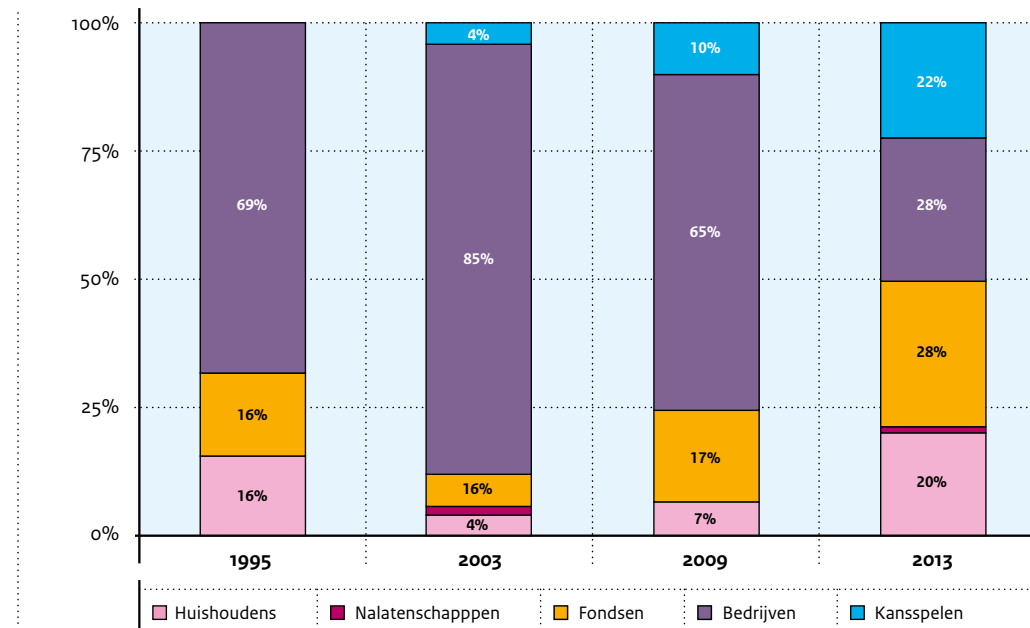
Giften in Nederland

Giften in Nederland

	1995	1999	2003	2007	2009	2011	2013	ontwikkeling	
								'95-'13	'11-'13
Giften totaal (x mln. €)	2.279	3.422	4.924	4.559	4.707	4.252	4.356	91%	2%
Giften aan cultuur (x mln. €)	83	165	610	386	454	287	281	239%	-1%
Aandeel giften cultuur	4%	5%	12%	8%	10%	7%	6%		
Rangorde cultuur	7	7	3	6	6	7	8		
Giften totaal als aandeel bbp	0,70%	0,60%	0,97%	0,76%	0,76%	0,81%	0,68%		
Giften cultuur als aandeel bbp	0,03%	0,02%	0,12%	0,07%	0,07%	0,06%	0,04%		

Bron: Bekkers et al, Geven in Nederland 2015

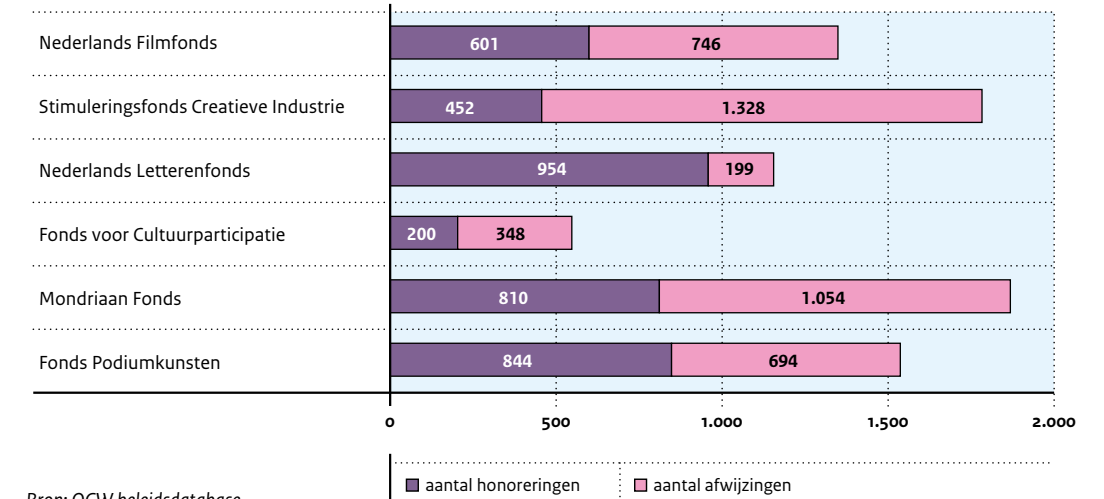
Giften aan cultuur naar herkomst

Bron: Bekkers et al, Geven in Nederland 2015

Cultuurfondsen rijksoverheid

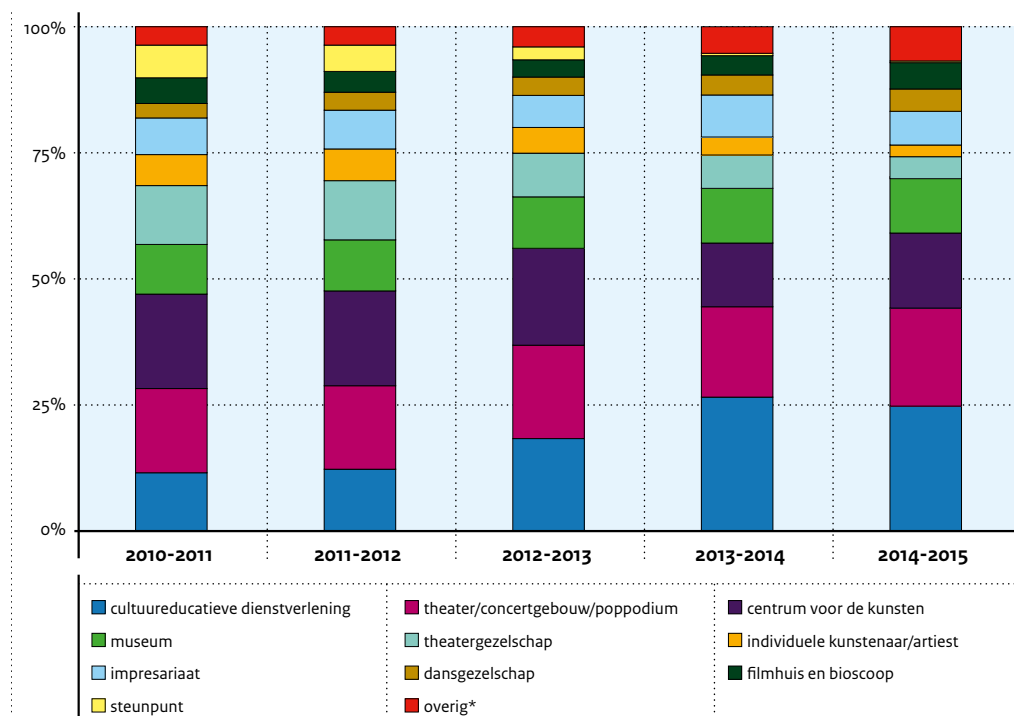
Aantal subsidieaanvragen, naar honorering

Bron: OCW beleidsdatabase

Cultuureducatie

Verdeling uitgaven cultuurkaart naar sector

* circus, kunstuitleen, bibliotheek, orkest/ koor, festival, natuurpark, overig

Bron: CJP

Aantal deelnemende leerlingen en scholen Cultuurkaart

	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Totaal aantal leerlingen*	969.637	980.449	985.793
Totaal aantal deelnemende leerlingen**	553.489	672.145	707.789
Percentage deelnemende leerlingen	57,1%	68,6%	71,8%
Scholen totaal*	1.364	1.404	1.415
Totaal aantal deelnemende scholen**	726	872	896
Percentage deelnemende scholen	53,2%	62,1%	63,3%

* Bron: DUO (peildatum 1 oktober)

**Bron: CJP (peildatum 1 januari)

Bewegredenen en doelen cultuurinstellingen voor cultuureducatie*

De belangrijkste bewegredenen van de instellingen om cultuureducatieve activiteiten uit te voeren (door respondenten geplaatst in volgorde van belangrijkheid, 1 is de belangrijkste en 5 de minst belangrijke bewegredenen) (N = 116).

	Gemiddelde score	Standaard Deviatie	Aantal
• Het hoort bij onze visie	1,7	(1,2)	94
• Het is onze kerntaak	1,8	(1,3)	45
• Kinderen en jongeren laten kennismaken met kunst en cultuur	2,8	(1,3)	78
• Deelnemers kennis laten verwerven over en waardering krijgen voor aspecten van kunst	2,9	(1,3)	52
• Deelnemers kennis laten verwerven over en waardering krijgen voor aspecten van cultureel erfgoed	3,1	(1,2)	31
• Maatschappelijke verantwoordelijkheid van de instelling	3,4	(1,1)	59
• Verdieping van de kunstbeleving	3,5	(1,1)	50
• Volwassenen laten kennismaken met kunst en cultuur	3,6	(1,3)	26
• Bijdragen aan de doelstellingen van het onderwijs; een brede/rijke ontwikkeling van kinderen en jongeren	3,7	(1,0)	60
• Deelnemers leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren	3,7	(1,1)	20
• Deelnemers leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren	3,9	(0,9)	24
• Het is een subsidievoorwaarde	3,9	(1,3)	18
• Bekendheid van onze instelling verbeteren	4,0	(1,2)	21
• Verhogen aantal reguliere bezoeken	4,0	(1,2)	16

* De resultaten gaan over cultuurinstellingen die meerjarige subsidie van het rijk ontvangen en waarvan verwacht wordt dat zij aandacht hebben voor cultuureducatie.

Bron: Sardes en Oberon, 2015

Gemiddeld aantal deelnemers/bezoekers bij de activiteiten in 2013

	aantal scholen	aantal individuele deelnemers	aantal keer plaatsgevonden	deelname en aantal keer onbekend
• rondleidingen/excursies/wandelingen/speurtochten	1.804	8.942	210	31
• games	107	9.153	54	14
• lesprojecten/lespakketten	102	21.127	165	54
• ontwikkelen educatief materiaal of leerlijnen	77	3.910	82	61
• lezingen/inleidingen	54	4.386	82	43
• voorstellingen	51	11.189	79	25
• (digitale) informatievoorziening	40	127.894	43	66
• festivals	35	23.607	19	19
• workshops	31	2.840	105	33
• publicaties	30	16.827	15	31
• filmvertoningen	28	4.331	434	20
• uitleen en collectie	18	1.047	22	16
• nabesprekingen/meet en greet/ openbare repetities	16	1.344	31	36
• tentoonstellingen	14	75.061	24	23
• voorstelling spelen of ontwikkelen met deelnemers	12	1.061	230	19
• debatten	10	247	3	19
• masterclasses	8	229	16	28
• congressen	0	213	4	12
• anders, namelijk (1)*	175	14.207	335	10
• anders, namelijk (2)*	717	35.391	872	5

* antwoorden hier niet weergegeven

Bron: Sardes en Oberon, 2015

Cultuureducatie (vervolg)

Beweegredenen scholen voor cultuuronderwijs

“Wat zijn beweegredenen voor uw school om aandacht aan kunst en cultuur te geven?”

(N = 374 schoolleiders voortgezet onderwijs; meerdere antwoorden mogelijk)

	percentage
Omdat de docenten dat belangrijk vinden	74%
Om ons als school te profileren	53%
Omdat dat in de vijf kerndoelen voor het leergebied kunst en cultuur staat	49%
Omdat dat in de examenprogramma's staat	47%
Omdat de leerlingen dat belangrijk vinden	47%
Voor betere samenwerking met de culturele omgeving	41%
Omdat de ouders dat belangrijk vinden	37%
Omdat het bestuur dat belangrijk vindt	33%
Voor een betere aansluiting op vervolgonderwijs	30%
Anders	20%

Bron: Sardes en Oberon, 2015

Doorgaande lijn cultuuronderwijs

“Is er sprake van een doorgaande lijn in cultuuronderwijs van het basis- naar het voortgezet onderwijs?”

(N = 374 schoolleiders voortgezet onderwijs)

	2009	2014
Nee, dat is geen aandachtspunt op onze school	73%	71%
Nee, maar dat zijn we wel van plan	18%	22%
Ja, hier hebben we contact over gelegd met de toeleverende basisscholen	3%	4%
Ja, er vindt afstemming plaats met het basisonderwijs	5%	3%

Bron: Sardes en Oberon, 2015

Afbakening culturele en creatieve sector

De cijfers voor de culturele en creatieve sector zoals gepresenteerd in hoofdstuk 2 van deel 2, zijn gebaseerd op de gegevens voor de volgende categorieën van de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008):

> : Kunsten en erfgoed

- Reisinformatie- en reserveerbureaus
- Beoefening van podiumkunst
- Producenten van podiumkunst
- Dienstverlening voor uitvoerende kunst
- Schrijven en overige scheppende kunst
- Theaters en schouwburgen
- Openbare bibliotheken
- Kunstuitleencentra
- Overige culturele uitleencentra en openbare archieven
- Musea
- Kunstgalerieën en -expositieruimten
- Monumentenzorg
- Vriendenkringen op het gebied van cultuur

> : Media en entertainment

- Winkels in boeken
- Winkels in audio- en video-opnamen
- Uitgeverijen van boeken
- Uitgeverijen van kranten
- Uitgeverijen van tijdschriften
- Overige uitgeverijen (niet van software)
- Uitgeverijen van computerspellen
- Overige uitgeverijen van software
- Productie van films (geen televisiefilms)
- Productie van televisieprogramma's
- Facilitaire activiteiten voor film- en televisieproductie
- Distributie van films en televisieproducties
- Bioscopen
- Maken en uitgeven van geluidsopnamen
- Radio-omroepen
- Televisie-omroepen
- Persagentschappen
- Overige informatievoorziening
- Fotografie
- Circus en variété

> : Creatieve zakelijke dienstverlening

- Public relationsbureaus
- Architectenbureaus
- Reclamebureaus
- Industrieel design
- Organiseren van congressen en beurzen

> : Deel B: financiële- en prestatiegegevens

> : Toelichting op de financiële gegevens:

- De overzichten tonen een aantal bedragen uit de exploitatierekening. Het zijn geen uitputtende exploitatieoverzichten.
- Publieksinkomsten zijn inkomsten uit voorstellingsgerelateerde activiteiten, zoals kaartverkoop en voorstellingsgerelateerde horeca.
- Overige eigen inkomsten zijn inkomsten uit commerciële activiteiten, sponsoring, private fondsen of schenkingen.
- Het eigen inkomstenpercentage is het totaal aan eigen inkomsten (de som van publieksinkomsten en overige eigen inkomsten) ten opzichte van het totaal aan structurele subsidies. Het is mogelijk dat de eigen inkomsten het totaal aan structurele subsidies overtreffen. Percentages hoger dan 100 komen dus voor. De weergegeven eigen inkomstenpercentages per instelling voor 2013 en 2014 zijn voorlopig.
- Voor de berekening van het eigen inkomstenpercentage wordt een aantal posten buiten beschouwing gelaten, namelijk de kapitalisatie van vrijwilligers, sponsoring in natura en de waardering van vrijkaarten. Hierdoor kan het zo zijn dat de deelsom van de eigen inkomsten en de structurele subsidie afwijkt van het percentage dat is opgenomen in de tabel.
- Begeleidingstaak van de orkesten: voor de berekening van het eigen inkomstenpercentage bij orkesten wordt een correctie doorgevoerd. Het deel van de subsidie dat voor deze begeleidingstaak wordt gebruikt telt in de berekening niet mee bij de structurele subsidies. Hierdoor kan het zo zijn dat de deelsom van de eigen inkomsten en de structurele subsidie afwijkt van het eigen inkomstenpercentage dat is opgenomen in de tabel.

> : Toelichting op de prestatiegegevens:

- Het aantal uitvoeringen en tentoonstellingen is het totaal aantal uitvoeringen, inclusief schooluitvoeringen.
- Overige activiteiten, zoals workshops, lezingen, educatieve activiteiten of, in het specifieke geval van de orkesten, de begeleiding van opera- en dansvoorstellingen, zijn niet meegenomen in de berekening van het totaal aantal uitvoeringen.
- Het totaal bezoeken betreft het aantal bezoeken per uitvoering of bij tentoonstellingen, inclusief schoolbezoeken. Het aantal is exclusief bezoeken aan andere activiteiten.
- Per sector wordt de verdeling van het aantal gratis en betaalde bezoeken gegeven. In gratis bezoeken zijn alle bezoeken meegeteld waarvoor geen toegang betaald hoeft te worden.
- Ten opzichte van Cultuur in Cijfers 2014 zijn de bezoekcijfers van de musea aangepast. In de cijfers over 2013 waren per abuis alleen de reguliere bezoeken meegenomen. Dit is in deze uitgave aangepast naar de totale bezoeken, inclusief schoolbezoeken.

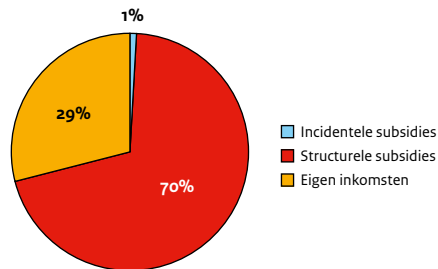
Dans : financiële gegevens

* Stichting Opera & Ballet: het eigen inkomstenpercentage is een totaal percentage voor de opera en het ballet samen

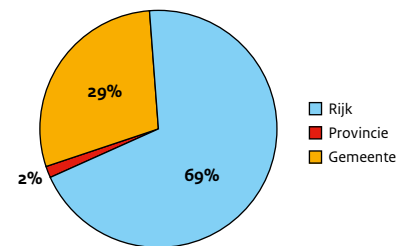
** voorlopige cijfers 2013 en 2014

	jaar	1 Totale baten (2+3+8)	2 Incidentele subsidies	3 Totale structurele subsidie (4+5+6+7)	4 Subsidie OCW	5 Subsidie gemeente	6 Subsidie provincie	7 Subsidie andere bestuursorganen	8 Totaal eigen inkomsten (9+10)	9 Publieksinkomsten	10 Overige eigen inkomsten	11 Eigen inkomsten %** (8/3)
Stichting Introdans	2012	€ 4.891.430	€ 30.000	€ 3.546.064	€ 2.936.796	€ 103.129	€ 506.139	€ 0	€ 1.315.366	€ 985.043	€ 330.323	37,1%
	2013	€ 4.538.022	€ 15.000	€ 3.288.328	€ 2.742.408	€ 103.727	€ 442.193	€ 0	€ 1.234.694	€ 860.770	€ 373.924	37,6%
	2014	€ 4.537.250	€ 188.305	€ 3.298.362	€ 2.751.239	€ 104.930	€ 442.193	€ 0	€ 1.050.583	€ 712.426	€ 338.157	31,9%
Stichting Opera & Ballet (deel ballet)*	2012	€ 18.286.000	€ 0	€ 11.702.000	€ 6.939.000	€ 4.763.000	€ 0	€ 0	€ 6.584.000	€ 3.683.000	€ 2.901.000	56,3%
	2013	€ 15.533.000	€ 250.000	€ 11.441.000	€ 6.909.000	€ 4.282.000	€ 0	€ 0	€ 4.092.000	€ 3.204.000	€ 888.000	39,4%
	2014	€ 15.984.000	€ 50.000	€ 11.238.000	€ 6.956.000	€ 4.282.000	€ 0	€ 0	€ 4.696.000	€ 3.750.000	€ 946.000	40,8%
Stichting Nederlands Dans Theater	2012	€ 10.924.615	€ 0	€ 8.493.371	€ 6.505.735	€ 1.987.636	€ 0	€ 0	€ 2.431.244	€ 1.775.003	€ 656.241	28,6%
	2013	€ 12.204.023	€ 57.250	€ 8.525.733	€ 6.494.369	€ 2.031.364	€ 0	€ 0	€ 3.621.040	€ 2.625.550	€ 995.490	28,5%
	2014	€ 12.387.061	€ 0	€ 8.583.210	€ 6.515.281	€ 2.067.929	€ 0	€ 0	€ 3.803.851	€ 2.419.630	€ 1.384.221	44,4%
Stichting Scapino Ballet Rotterdam	2012	€ 4.796.043	€ 34.780	€ 3.689.370	€ 2.681.370	€ 1.008.000	€ 0	€ 0	€ 1.071.893	€ 938.811	€ 133.082	29,1%
	2013	€ 4.125.233	€ 347.476	€ 2.760.245	€ 1.645.245	€ 1.115.000	€ 0	€ 0	€ 1.017.512	€ 874.233	€ 143.279	36,9%
	2014	€ 3.855.798	€ 0	€ 2.774.043	€ 1.650.543	€ 1.123.500	€ 0	€ 0	€ 1.081.755	€ 959.565	€ 122.190	39,0%
TOTAAL 2014		€ 36.764.109	€ 238.305	€ 25.893.615	€ 17.873.063	€ 7.578.359	€ 442.193	€ 0	€ 10.632.189	€ 7.841.621	€ 2.790.568	41,1%

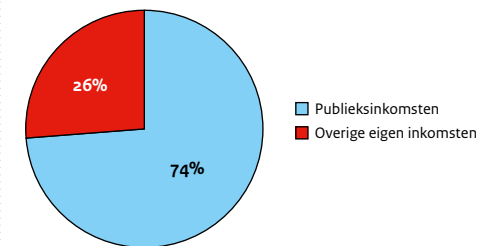
Verdeling totale baten 2014

Verdeling structurele subsidies 2014

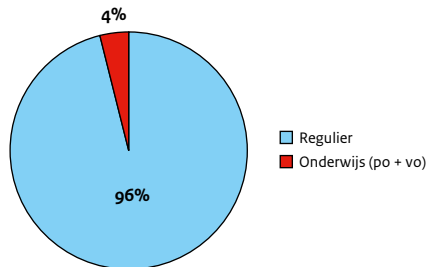
Verdeling eigen inkomsten 2014

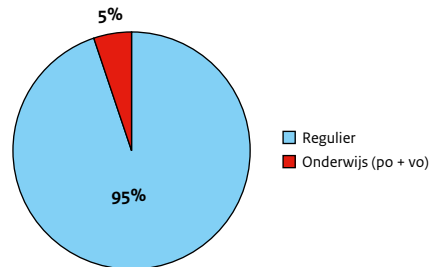
Dans : prestatiegegevens

	jaar	12 Totaal uitvoeringen	13 Uitvoeringen NL	14 Totaal bezoeken	15 Bezoeken NL	16 Bezoeken per uit- voering NL (15/13)	17. Schoolvoor- stellingen	18. School- bezoeken	19. Totaal subsidie per bezoek (3/14)
Stichting Introdans	2012	174	144	66.818	52.821	367	25	8.794	€ 53
	2013	180	180	76.546	76.546	425	0	5.503	€ 43
	2014	159	144	93.979	86.995	604	17	6.703	€ 35
Stichting Opera & Ballet (deel ballet)*	2012	115	105	116.912	106.149	1.011	13	3.564	€ 100
	2013	95	84	107.326	98.246	1.170	2	2.503	€ 107
	2014	132	119	133.457	116.575	980	9	3.215	€ 84
Stichting Nederlands Dans Theater	2012	164	107	178.854	98.769	923	4	1.858	€ 47
	2013	174	174	112.219	112.219	645	0	2.670	€ 76
	2014	168	126	105.256	61.863	491	4	2.305	€ 82
Stichting Scapino Ballet Rotterdam	2012	93	87	49.561	46.147	530	1	900	€ 74
	2013	91	91	46.092	46.092	507	0	0	€ 60
	2014	104	101	45.093	43.513	431	0	0	€ 62
TOTAAL 2014		563	490	377.785	308.946	631	30	12.223	€ 69

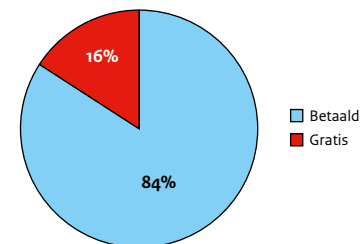
Bezoeken naar type 2014

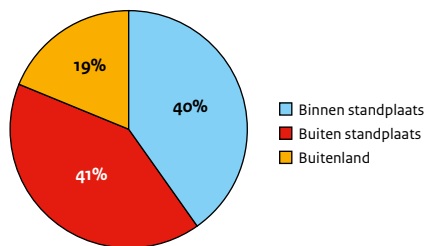
Uitvoeringen naar type 2014

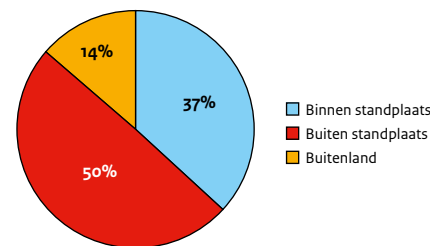
Bezoeken: betaald en gratis 2014

Bezoeken naar plaats 2014

Uitvoering naar plaats 2014

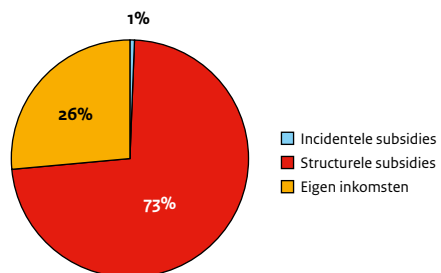
Theater : financiële gegevens

* Het Nationale Toneel: het eigen inkomstenpercentage is een totaal percentage voor de Nationale Toneel "theater groot" en NT Jong samen

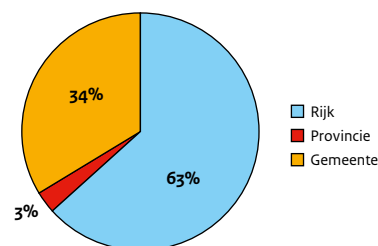
** voorlopige cijfers 2013 en 2014

	jaar	1 Totale baten (2+3+8)	2 Incidentele subsidies	3 Totale structurele subsidie (4+5+6+7)	4 Subsidie OCW	5 Subsidie gemeente	6 Subsidie provincie	7 Subsidie andere bestuurs-organen	8 Totaal eigen inkomsten (9+10)	9 Publieks-inkomsten	10 Overige eigen inkomsten	11 Eigen inkomsten %** (8/3)
Fryske Toaniel Stifting Tryater	2012	€ 2.815.652	€ 77.750	€ 2.153.928	€ 1.837.239	€ 0	€ 316.689	€ 0	€ 583.974	€ 234.748	€ 349.226	27,2%
	2013	€ 2.789.337	€ 246.574	€ 1.857.583	€ 1.597.114	€ 0	€ 260.469	€ 0	€ 685.180	€ 170.517	€ 514.663	34,9%
	2014	€ 2.744.815	€ 38.000	€ 1.962.726	€ 1.602.257	€ 50.000	€ 310.469	€ 0	€ 744.089	€ 293.486	€ 450.603	37,3%
Stichting Het Nationale Toneel (deel theater groot)*	2012	€ 7.073.206	€ 0	€ 5.719.421	€ 2.437.014	€ 328.407	€ 0	€ 0	€ 1.353.785	€ 1.207.884	€ 145.901	23,7%
	2013	€ 7.292.154	€ 1.829	€ 5.816.504	€ 2.662.190	€ 3.154.314	€ 0	€ 0	€ 1.473.821	€ 1.169.079	€ 304.742	24,9%
	2014	€ 7.884.710	€ 10.500	€ 5.882.592	€ 2.670.762	€ 3.211.830	€ 0	€ 0	€ 1.991.618	€ 1.689.496	€ 302.122	31,4%
Stichting Noord Nederlands Toneel	2012	€ 3.333.237	€ 2.500	€ 2.689.453	€ 2.689.453	€ 0	€ 0	€ 0	€ 641.284	€ 547.777	€ 93.507	23,9%
	2013	€ 3.714.324	€ 115.500	€ 2.862.190	€ 2.662.190	€ 200.000	€ 0	€ 0	€ 736.634	€ 648.075	€ 88.559	25,8%
	2014	€ 4.072.966	€ 0	€ 2.850.762	€ 2.670.762	€ 180.000	€ 0	€ 0	€ 1.222.204	€ 898.788	€ 323.416	42,9%
Stichting Theaterproductie Rotterdam	2012	€ 6.242.179	€ 51.400	€ 4.806.585	€ 2.124.085	€ 2.682.500	€ 0	€ 45.000	€ 1.384.194	€ 1.080.595	€ 303.599	28,8%
	2013	€ 5.473.977	€ 186.506	€ 3.997.114	€ 1.597.114	€ 2.400.000	€ 0	€ 0	€ 1.290.357	€ 1.100.978	€ 189.379	31,9%
	2014	€ 5.471.818	€ 65.443	€ 4.020.257	€ 1.602.257	€ 2.418.000	€ 0	€ 0	€ 1.386.118	€ 1.130.859	€ 255.259	34,5%
Stichting Toneelgroep Amsterdam	2012	€ 9.380.656	€ 130.959	€ 6.683.013	€ 3.088.203	€ 3.594.810	€ 0	€ 0	€ 2.566.684	€ 1.946.001	€ 620.683	38,5%
	2013	€ 9.190.858	€ 195.560	€ 6.181.248	€ 2.928.208	€ 3.253.040	€ 0	€ 0	€ 2.814.050	€ 2.072.661	€ 741.389	45,6%
	2014	€ 9.234.600	€ 101.356	€ 6.190.677	€ 2.937.637	€ 3.253.040	€ 0	€ 0	€ 2.942.567	€ 1.859.326	€ 1.083.241	47,6%
Stichting Toneelgroep Oostpool	2012	€ 3.796.085	€ 150.000	€ 2.799.829	€ 2.374.079	€ 60.000	€ 365.750	€ 0	€ 846.256	€ 598.318	€ 247.938	30,3%
	2013	€ 3.948.925	€ 15.000	€ 3.055.383	€ 2.662.190	€ 60.348	€ 332.845	€ 0	€ 878.542	€ 604.081	€ 274.461	28,8%
	2014	€ 4.085.448	€ 0	€ 3.069.728	€ 2.670.762	€ 60.696	€ 338.270	€ 0	€ 1.015.720	€ 597.182	€ 418.538	33,1%
Stichting De Utrechtse Spelen	2012	€ 6.763.377	€ 458.435	€ 2.408.806	€ 1.507.143	€ 446.663	€ 455.000	€ 0	€ 3.896.136	€ 3.700.067	€ 196.069	161,7%
	2013	€ 2.454.375	€ 7.732	€ 2.097.114	€ 1.597.114	€ 500.000	€ 0	€ 0	€ 349.529	€ 250.540	€ 98.989	16,7%
	2014	€ 2.599.055	€ 72.000	€ 2.102.257	€ 1.602.257	€ 500.000	€ 0	€ 0	€ 424.798	€ 298.421	€ 126.377	20,3%
Stichting Het Zuidelijk Toneel	2012	€ 4.192.758	€ 0	€ 3.413.695	€ 2.599.589	€ 487.740	€ 326.366	€ 0	€ 779.063	€ 712.164	€ 66.899	22,9%
	2013	€ 3.570.337	€ 352.743	€ 2.264.067	€ 1.597.114	€ 466.953	€ 200.000	€ 0	€ 953.527	€ 724.156	€ 229.371	42,2%
	2014	€ 2.967.785	€ 5.000	€ 2.276.494	€ 1.602.257	€ 474.237	€ 200.000	€ 0	€ 686.291	€ 273.798	€ 412.493	30,2%
Stichting Toneelgroep Maastricht	2012	€ 2.603.766	€ 53.122	€ 2.162.836	€ 1.916.106	€ 101.000	€ 145.730	€ 0	€ 387.808	€ 238.794	€ 149.014	18,0%
	2013	€ 2.352.923	€ 13.901	€ 1.883.114	€ 1.597.114	€ 151.000	€ 135.000	€ 0	€ 455.908	€ 304.869	€ 151.039	23,4%
	2014	€ 2.456.410	€ 29.122	€ 1.890.720	€ 1.602.257	€ 153.463	€ 135.000	€ 0	€ 536.568	€ 330.479	€ 206.089	26,9%
TOTAAL 2014		€ 41.517.607	€ 321.421	€ 30.246.213	€ 18.961.208	€ 10.301.266	€ 983.739	€ 0	€ 10.949.973	€ 7.371.835	€ 3.578.138	36,2%

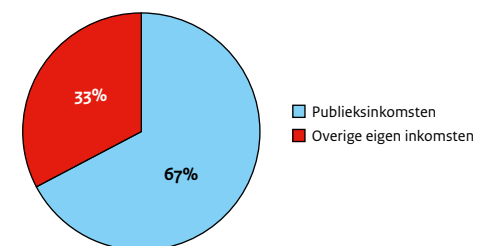
Verdeling totale baten 2014

Verdeling structurele subsidies 2014

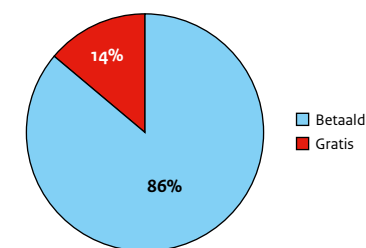
Verdeling eigen inkomsten 2014

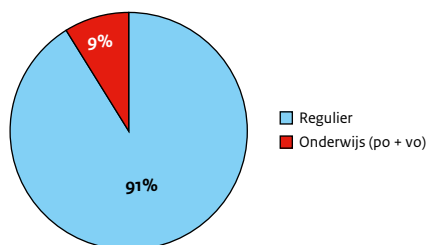
Theater : prestatiegegevens

	jaar	12 Totaal uitvoeringen	13 Uitvoeringen NL	14 Totaal bezoeken	15 Bezoeken NL	16 Bezoeken per uit- voering NL (15/13)	17. Schoolvoor- stellingen	18. School- bezoeken	19. Totaal subsidie per bezoek (3/14)
Fryske Toaniel Stifting Tryater	2012	309	309	57.233	57.233	185	218	16.534	€ 38
	2013	290	287	59.510	59.060	206	141	20.369	€ 33
	2014	243	241	54.462	54.317	225	114	7.924	€ 36
Stichting Het Nationale Toneel (deel theater groot)*	2012	249	237	74.908	71.719	303	0	0	€ 76
	2013	297	245	74.776	60.156	246	0	0	€ 78
	2014	288	270	87.566	82.938	307	0	0	€ 67
Stichting Noord Nederlands Toneel	2012	236	225	41.019	39.665	176	3	383	€ 66
	2013	274	234	45.172	42.128	180	0	2.000	€ 63
	2014	224	219	53.938	52.205	238	0	7.488	€ 53
Stichting Theaterproductie Rotterdam	2012	740	720	75.848	72.160	100	429	10.266	€ 63
	2013	683	669	75.548	73.533	110	435	10.364	€ 53
	2014	765	756	71.444	70.641	93	503	10.956	€ 56
Stichting Toneelgroep Amsterdam	2012	372	295	114.548	78.866	267	0	0	€ 58
	2013	429	371	107.424	85.746	231	0	0	€ 58
	2014	328	254	114.758	71.792	283	0	0	€ 54
Stichting Toneelgroep Oostpool	2012	394	389	40.356	39.552	102	132	7.810	€ 69
	2013	383	382	40.436	39.838	104	120	7.200	€ 76
	2014	426	426	46.948	46.948	110	167	10.020	€ 65
Stichting De Utrechtse Spelen	2012	110	110	71.795	71.795	653	0	0	€ 34
	2013	148	144	14.008	13.250	92	93	2.325	€ 150
	2014	266	265	16.169	16.050	61	172	4.387	€ 130
Stichting Het Zuidelijk Toneel	2012	123	119	36.120	35.644	300	0	0	€ 95
	2013	186	157	38.421	35.119	224	0	0	€ 59
	2014	202	186	26.610	22.895	123	0	0	€ 86
Stichting Toneelgroep Maastricht	2012	206	185	21.093	16.901	91	58	1.725	€ 103
	2013	233	229	20.003	19.660	86	71	2.048	€ 94
	2014	350	342	24.759	23.257	68	185	5.810	€ 76
TOTAAL 2014		3.092	2.959	496.654	441.043	149	1.141	46.585	€ 61

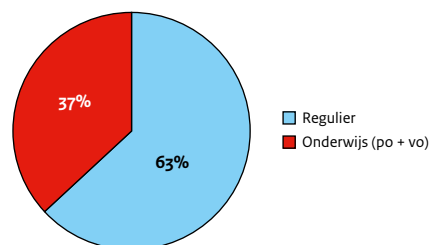
Bezoeken: betaald en gratis 2014

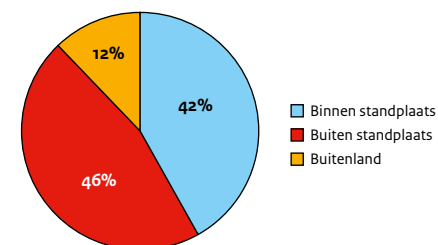
Bezoeken naar type 2014

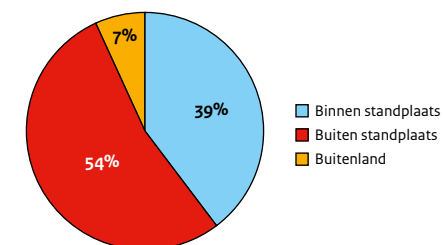
Uitvoeringen naar type 2014

Bezoeken naar plaats 2014

Uitvoering naar plaats 2014

Jeugdtheater : financiële gegevens

* Maas is een fusie-instelling en krijgt voor het deel jeugdtheater subsidie van OCW. De gefuseerde instelling maakt sinds 2013 onderdeel uit van de BIS

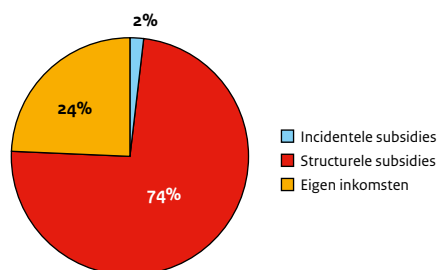
*** Het Houten Huis maakt in 2013 voor het eerst onderdeel uit van de BIS

** NT Jong is een fusie-instelling met het Nationale toneel en maakt sinds 2013 onderdeel uit van de BIS. Het eigen inkomstenpercentage is een totaal percentage voor de Nationale Toneel "theater groot" en NT Jong samen

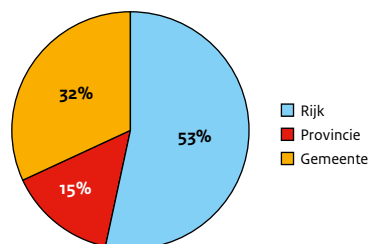
**** voorlopige cijfers 2013 en 2014

	jaar	1 Totale baten (2+3+8)	2 Incidentele subsidiës	3 Totale structurele subsidie (4+5+6+7)	4 Subsidie OCW	5 Subsidie gemeente	6 Subsidie provincie	7 Subsidie andere bestuurs- organen	8 Totaal eigen inkomsten (9+10)	9 Publieks- inkomsten	10 Overige eigen inkomsten	11 Eigen inkomsten %**** (8/3)
Stichting Het Filiaal	2012	€ 1.313.630	€ 27.000	€ 1.025.403	€ 388.839	€ 345.964	€ 290.600	€ 0	€ 261.227	€ 183.733	€ 77.494	25,5%
	2013	€ 1.458.586	€ 102.507	€ 928.002	€ 532.038	€ 395.964	€ 0	€ 0	€ 428.077	€ 287.101	€ 140.976	45,6%
	2014	€ 1.279.284	€ 107.000	€ 929.715	€ 533.751	€ 395.964	€ 0	€ 0	€ 224.199	€ 185.204	€ 38.995	24,2%
Stichting Jeugdtheater Sonnevank	2012	€ 873.155	€ 0	€ 669.453	€ 290.045	€ 34.601	€ 344.807	€ 0	€ 203.702	€ 78.493	€ 125.209	30,5%
	2013	€ 1.179.071	€ 0	€ 867.124	€ 532.038	€ 34.601	€ 300.485	€ 0	€ 311.947	€ 194.920	€ 117.027	36,0%
	2014	€ 1.275.312	€ 14.444	€ 869.356	€ 533.751	€ 35.120	€ 300.485	€ 0	€ 391.512	€ 215.055	€ 176.457	45,1%
Stichting Het Laagland	2012	€ 1.134.310	€ 8.500	€ 898.660	€ 553.226	€ 0	€ 345.434	€ 0	€ 227.150	€ 138.609	€ 88.541	25,3%
	2013	€ 1.298.225	€ 61.563	€ 877.038	€ 532.038	€ 0	€ 345.000	€ 0	€ 359.624	€ 222.801	€ 136.823	37,9%
	2014	€ 1.426.085	€ 0	€ 878.751	€ 533.751	€ 0	€ 345.000	€ 0	€ 547.334	€ 390.485	€ 156.849	62,0%
Stichting Theater Artemis	2012	€ 1.398.459	€ 26.580	€ 1.077.132	€ 915.747	€ 75.720	€ 85.665	€ 0	€ 294.747	€ 182.195	€ 112.552	27,4%
	2013	€ 1.212.465	€ 101.308	€ 909.648	€ 532.038	€ 77.610	€ 300.000	€ 0	€ 201.509	€ 130.227	€ 71.282	22,2%
	2014	€ 1.124.705	€ 0	€ 911.361	€ 533.751	€ 77.610	€ 300.000	€ 0	€ 213.344	€ 199.461	€ 13.883	23,5%
Stichting De Toneelmakerij	2012	€ 3.366.871	€ 0	€ 2.722.118	€ 1.579.028	€ 623.090	€ 520.000	€ 0	€ 644.753	€ 425.545	€ 219.208	23,7%
	2013	€ 2.692.661	€ 366.386	€ 1.556.168	€ 532.038	€ 764.130	€ 260.000	€ 0	€ 770.107	€ 379.014	€ 391.093	49,5%
	2014	€ 1.978.519	€ 10.762	€ 1.557.881	€ 533.751	€ 764.130	€ 260.000	€ 0	€ 409.876	€ 282.782	€ 127.094	26,4%
Stichting Maas*	2013	€ 1.691.308	€ 0	€ 1.342.038	€ 532.038	€ 810.000	€ 0	€ 0	€ 349.270	€ 261.520	€ 87.750	26,1%
	2014	€ 1.808.760	€ 0	€ 1.353.425	€ 533.751	€ 819.674	€ 0	€ 0	€ 455.335	€ 392.842	€ 62.493	33,7%
Stichting Het Nationale Toneel (NT Jong)**	2013	€ 1.174.179	€ 0	€ 953.890	€ 532.038	€ 421.852	€ 0	€ 0	€ 220.289	€ 79.072	€ 141.217	24,9%
	2014	€ 1.137.488	€ 16.569	€ 963.196	€ 533.751	€ 429.445	€ 0	€ 0	€ 157.723	€ 119.714	€ 38.009	31,4%
Stichting het Houten Huis***	2013	€ 760.532	€ 40.000	€ 572.038	€ 532.038	€ 40.000	€ 0	€ 0	€ 148.494	€ 122.873	€ 25.621	25,5%
	2014	€ 832.504	€ 55.000	€ 569.751	€ 533.751	€ 36.000	€ 0	€ 0	€ 207.753	€ 181.660	€ 26.093	36,0%
TOTAAL 2014		€ 10.862.657	€ 203.775	€ 8.033.436	€ 4.270.008	€ 2.557.943	€ 1.205.485	€ 0	€ 2.607.076	€ 1.967.203	€ 639.873	32,5%

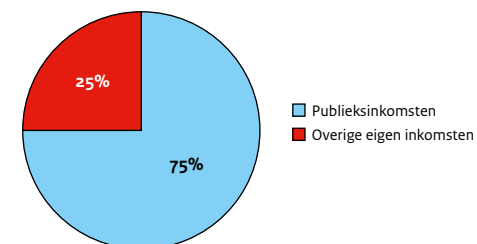
Verdeling totale baten 2014

Verdeling structurele subsidiës 2014

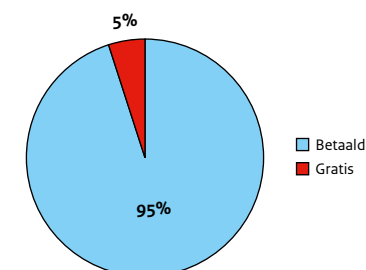
Verdeling eigen inkomsten 2014

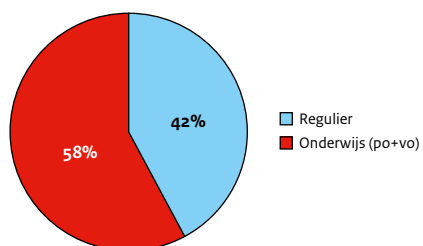
Jeugdtheater : prestatiegegevens

	jaar	12 Totaal uitvoeringen	13 Uitvoeringen NL	14 Totaal bezoeken	15 Bezoeken NL	16 Bezoeken per uit- voering NL (15/13)	17. Schoolvoor- stellingen	18. School- bezoeken	19. Totaal subsidie per bezoek (3/14)
Stichting Het Filiaal	2012	229	152	24.304	22.457	148	143	14.200	€ 42
	2013	317	227	33.883	27.208	120	196	21.973	€ 27
	2014	266	241	22.375	21.190	88	179	14.211	€ 42
Stichting Jeugdtheater Sonnevance	2012	133	132	10.726	10.626	81	98	7.724	€ 62
	2013	297	296	21.917	21.649	73	241	16.846	€ 40
	2014	374	330	27.308	26.249	80	228	15.826	€ 32
Stichting Het Laagland	2012	161	159	20.783	20.530	129	81	12.058	€ 43
	2013	253	227	34.445	28.040	124	157	24.066	€ 25
	2014	290	256	34.265	29.901	117	205	23.483	€ 26
Stichting Theater Artemis	2012	83	159	18.636	12.654	80	72	3.931	€ 58
	2013	146	142	10.742	9.979	70	104	5.421	€ 85
	2014	260	235	31.289	27.380	117	145	16.032	€ 29
Stichting De Toneelmakerij	2012	230	220	31.942	30.540	139	118	16.120	€ 85
	2013	235	205	26.528	22.695	111	87	10.442	€ 59
	2014	249	236	27.238	24.165	102	127	13.669	€ 57
Stichting Maas*	2013	283	252	31.273	29.747	118	128	15.602	€ 43
	2014	479	431	58.171	53.766	125	258	32.438	€ 23
Stichting Het Nationale Toneel (NT Jong)**	2013	102	100	9.402	8.983	90	36	1.638	€ 101
	2014	206	197	11.801	11.377	58	107	5.699	€ 82
Stichting het Houten Huis***	2013	123	101	15.391	11.869	118	35	5.396	€ 37
	2014	201	192	24.572	23.469	122	96	12.915	€ 23
TOTAAL 2014		2.325	2.118	237.019	217.497	103	1.345	134.273	€ 34

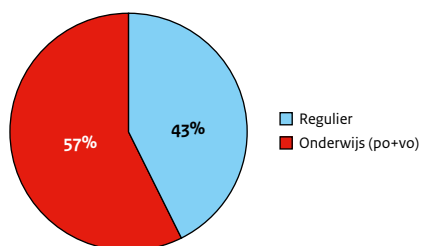
Bezoeken: betaald en gratis 2014

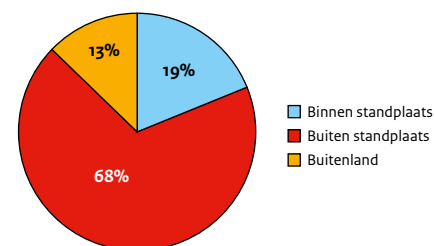
Bezoeken naar type 2014

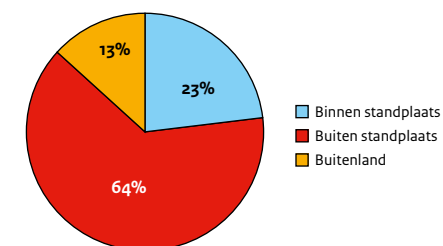
Uitvoeringen naar type 2014

Bezoeken naar plaats 2014

Uitvoering naar plaats 2014

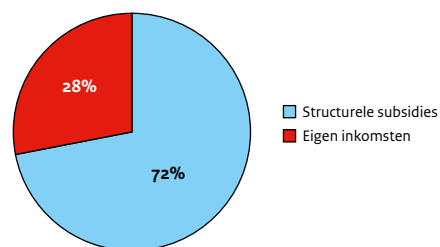
Opera : financiële gegevens

* Opera & Ballet: het eigen inkomstenpercentage is een totaal percentage voor de opera en het ballet samen

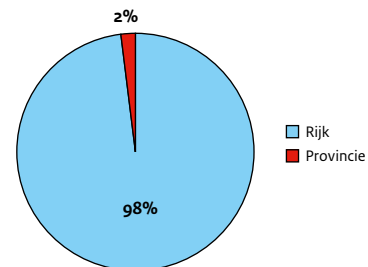
** voorlopige cijfers 2013 en 2014

	jaar	1 Totale baten (2+3+8)	2 Incidentele subsidies	3 Totale structurele subsidie (4+5+6+7)	4 Subsidie OCW	5 Subsidie gemeente	6 Subsidie provincie	7 Subsidie andere bestuurs-organen	8 Totaal eigen inkomsten (9+10)	9 Publieks-inkomsten	10 Overige eigen inkomsten	
Stichting Opera & Ballet (deel opera)*	2012	€ 34.644.000	€ 0	€ 24.950.000	€ 24.950.000	€ 0	€ 0	€ 0	€ 9.694.000	€ 8.228.000	€ 1.466.000	38,9%
	2013	€ 33.718.000	€ 0	€ 24.520.000	€ 24.520.000	€ 0	€ 0	€ 0	€ 9.198.000	€ 6.937.000	€ 2.261.000	39,4%
	2014	€ 34.491.000	€ 151.000	€ 24.289.000	€ 24.289.000	€ 0	€ 0	€ 0	€ 10.051.000	€ 8.520.000	€ 1.531.000	40,8%
Stichting Nationale Reisopera	2012	€ 10.262.762	€ 500.000	€ 8.456.928	€ 8.456.928	€ 0	€ 0	€ 0	€ 1.305.834	€ 1.169.406	€ 136.428	15,5%
	2013	€ 4.417.121	€ 139.608	€ 3.546.197	€ 3.546.197	€ 0	€ 0	€ 0	€ 731.316	€ 591.572	€ 139.744	20,7%
	2014	€ 4.270.234	€ 0	€ 3.555.636	€ 3.555.636	€ 0	€ 0	€ 0	€ 714.598	€ 586.407	€ 128.191	20,1%
Stichting Opera Zuid	2012	€ 3.093.993	€ 23.889	€ 2.143.003	€ 1.383.703	€ 75.750	€ 683.550	€ 0	€ 927.101	€ 673.155	€ 253.946	43,3%
	2013	€ 2.796.178	€ 2.500	€ 1.968.490	€ 1.293.490	€ 75.000	€ 600.000	€ 0	€ 825.188	€ 602.135	€ 223.053	42,0%
	2014	€ 2.462.176	€ 0	€ 1.700.314	€ 1.023.238	€ 77.076	€ 600.000	€ 0	€ 761.862	€ 602.907	€ 158.955	44,9%
TOTAAL 2014		€ 41.223.410	€ 151.000	€ 29.544.950	€ 28.867.874	€ 77.076	€ 600.000	€ 0	€ 11.527.460	€ 9.709.314	€ 1.818.146	39,0%

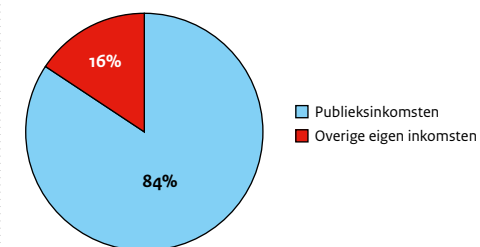
Verdeling totale baten 2014

Verdeling structurele subsidies 2014

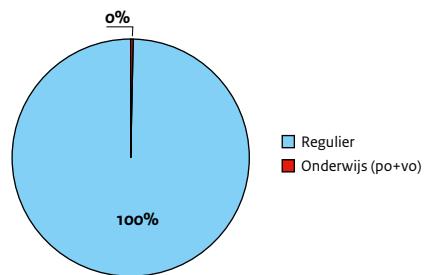
Verdeling eigen inkomsten 2014

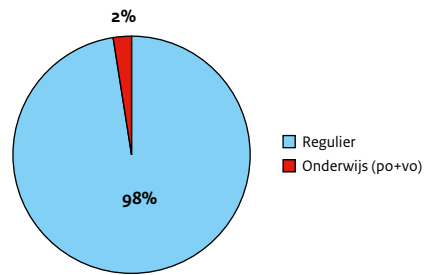
Opera : prestatiegegevens

	jaar	12 Totaal uitvoeringen	13 Uitvoeringen NL	14 Totaal bezoeken	15 Bezoeken NL	16 Bezoeken per uit- voering NL (15/13)	17. Schoolvoor- stellingen	18. School- bezoeken	19. Totaal subsidie per bezoek (3/14)
Stichting Opera & Ballet (deel opera)*	2012	95	95	120.201	120.201	1.265	0	0	€ 208
	2013	79	77	111.510	109.283	1.419	2	1.182	€ 220
	2014	85	85	115.046	115.046	1.353	0	0	€ 211
Stichting Nationale Reisopera	2012	66	66	43.413	43.413	658	0	0	€ 195
	2013	95	94	27.373	27.079	288	6	996	€ 130
	2014	77	73	28.730	27.607	378	5	468	€ 124
Stichting Opera Zuid	2012	40	38	21.085	19.925	524	0	0	€ 102
	2013	40	38	29.714	29.093	766	0	0	€ 66
	2014	48	46	28.795	27.820	605	0	0	€ 59
TOTAAL 2014		210	204	172.571	170.473	836	5	468	€ 171

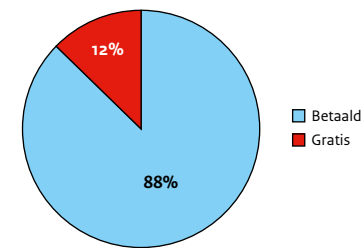
Bezoeken naar type 2014

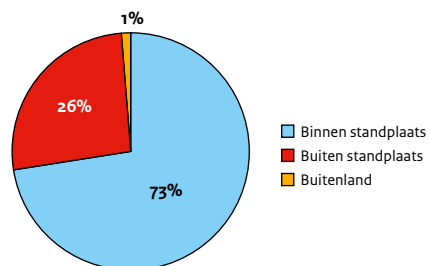
Uitvoeringen naar type 2014

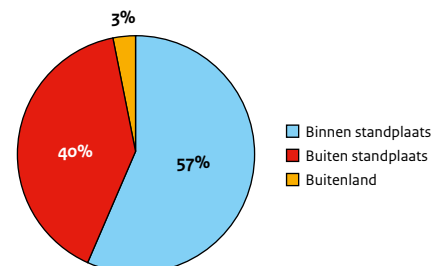
Bezoeken: betaald en gratis 2014

Bezoeken naar plaats 2014

Uitvoering naar plaats 2014

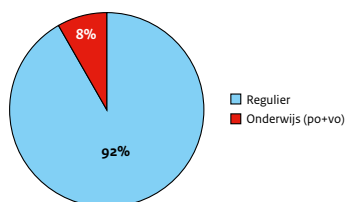

Orkesten : prestatiegegevens

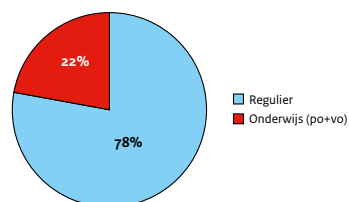
** Philharmonie Zuid Nederland is een fusie-instelling

	jaar	12 Totaal uitvoeringen	13 Uitvoeringen NL	14 Totaal bezoeken	15 Bezoeken NL	16 Bezoeken per uit- voering NL (15/13)	17. Schoolvoor- stellingen	18. School- bezoeken	19. Totaal subsidie per bezoek (3/14)	20. Bege- leidingen
Stichting Het Gelders Orkest	2012	94	94	75.963	75.963	808	20	6.435	€ 85	21
	2013	138	138	114.938	114.938	833	24	7.806	€ 32	11
	2014	193	190	142.041	139.070	732	42	15.350	€ 26	24
Stichting Koninklijk Concertgebouworkest	2012	84	62	148.746	104.746	1.689	0	0	€ 87	9
	2013	121	69	236.698	131.280	1.903	0	0	€ 54	0
	2014	114	89	205.734	157.917	1.774	2	1.611	€ 62	8
Stichting Het Nederlands Ballet- en Symfonieorkest Holland Symfonia	2012	85	85	46.503	46.503	547	38	13.309	€ 210	90
	2013	28	26	21.526	20.236	778	0	0	€ 165	96
	2014	20	20	8.585	8.585	429	20	8.585	€ 414	106
Stichting Nederlands Philharmonisch Orkest	2012	77	69	85.439	81.439	1.180	4	2.906	€ 127	54
	2013	132	126	109.817	101.309	804	41	8.295	€ 93	42
	2014	97	97	82.609	82.609	852	15	5.710	€ 124	48
Stichting Noord Nederlands Orkest	2012	112	112	83.588	83.588	746	24	12.478	€ 82	13
	2013	121	120	72.375	71.940	600	27	14.187	€ 86	12
	2014	140	140	74.799	74.799	534	22	8.855	€ 84	0
Stichting HET Symfonieorkest	2012	260	259	99.543	93.343	360	186	22.946	€ 60	18
	2013	231	206	138.359	124.075	602	9	5.136	€ 26	0
	2014	256	243	169.165	164.090	675	71	22.862	€ 21	11
Stichting Het Residentie Orkest	2012	112	110	86.166	84.879	772	18	12.081	€ 107	8
	2013	110	107	80.987	78.630	735	23	6.801	€ 80	20
	2014	133	133	91.999	91.999	692	30	11.100	€ 71	8
Stichting Rotterdams Philharmonisch Orkest	2012	94	81	130.586	111.196	1.373	5	5.702	€ 79	10
	2013	122	85	160.089	112.801	1.327	4	4.235	€ 68	3
	2014	106	97	151.235	120.959	1.247	5	5.082	€ 71	8
Stichting Philharmonie Zuid Nederland *	2013	204	202	100.524	99.632	493	60	12.158	€ 111	35
	2014	242	242	116.071	116.071	480	103	16.398	€ 94	30
TOTAAL 2014		1.301	1.251	1.042.238	956.099	764	310	95.553	€ 65	243

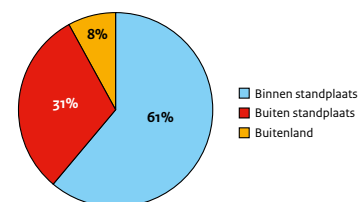
Bezoeken naar type 2014

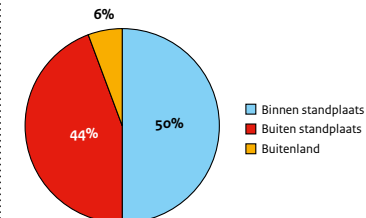
Uitvoeringen naar type 2014

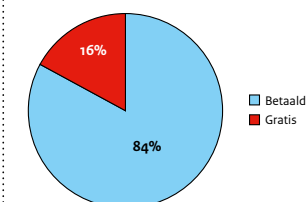
Bezoeken naar plaats 2014

Uitvoering naar plaats 2014

Bezoeken: betaald en gratis 2014

Musea : financiële- en prestatiegegevens : 3 van 3

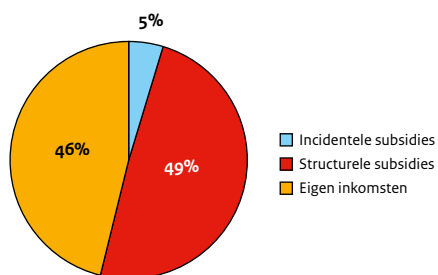
*** voorlopige cijfers 2013 en 2014

**** Het Nationaal Glasmuseum maakt in 2013 voor het eerst deel uit van de BIS

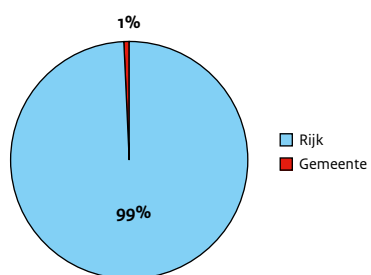
***** Het Museum voor Wereldculturen is een fusie tussen het Afrika museum, het Rijksmuseum voor Volkenkunde en het Tropenmuseum. Hierdoor zijn er geen meerjarige gegevens beschikbaar.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	14	19.
jaar	Totale baten	Incidentele subsidies	Totale structurele subsidie	Subsidie OCW	Subsidie gemeente	Subsidie provincie	Subsidie andere bestuursorganen	Totaal eigen inkomsten	Publieksinkomsten	Overige eigen inkomsten	Eigen inkomsten %***	Totaal bezoeken	Totaal subsidie per bezoek
	(2+3+8)		(4+5+6+7)					(9+10)			(8/3)		(3/14)
Stichting Van Gogh Museum	2012 € 35.707.973	€ 579.979	€ 7.188.562	€ 7.188.562	€ 0	€ 0	€ 0	€ 27.939.432	€ 15.200.072	€ 12.739.360	388,7%	1.499.379	€ 5
	2013 € 39.858.473	€ 579.872	€ 7.768.620	€ 7.768.620	€ 0	€ 0	€ 0	€ 31.509.981	€ 16.354.087	€ 15.155.894	405,7%	1.448.997	€ 5
	2014 € 43.192.032	€ 605.982	€ 7.876.118	€ 7.876.118	€ 0	€ 0	€ 0	€ 34.709.932	€ 19.121.094	€ 15.588.838	440,7%	1.608.843	€ 5
Stichting Nationaal Glasmuseum****	2013 € 1.481.661	€ 146.645	€ 212.275	€ 158.455	€ 53.820	€ 0	€ 0	€ 1.122.741	€ 342.767	€ 779.974	529,0%	67.791	€ 3
	2014 € 1.268.555	€ 201.018	€ 214.528	€ 160.708	€ 53.820	€ 0	€ 0	€ 853.009	€ 317.219	€ 535.790	560,6%	63.471	€ 3
Stichting Museum voor Wereldculturen *****	2014 € 23.225.000	€ 6.592.000	€ 12.334.000	€ 12.134.000	€ 200.000	€ 0	€ 0	€ 4.299.000	€ 3.039.000	€ 1.260.000	34,9%	378.243	€ 33
TOTAAL 2014	€ 344.228.902	€ 16.161.937	€ 169.730.327	€ 168.287.507	€ 1.442.820	€ 0	€ 0	€ 158.336.638	€ 93.062.926	€ 65.273.712	93,3%	9.057.981	€ 19

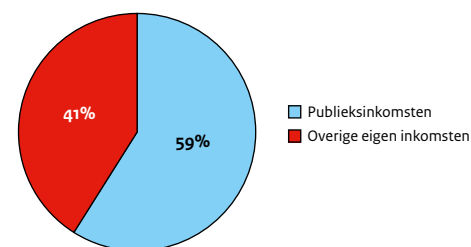
Verdeling totale baten 2014

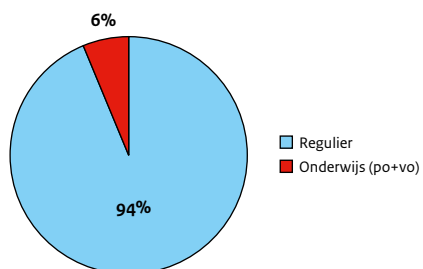
Verdeling structurele subsidies 2014

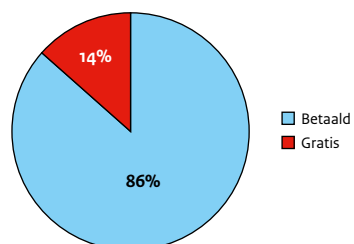
Verdeling eigen inkomsten 2014

Bezoeken naar type 2014

Bezoeken: betaald en gratis 2014

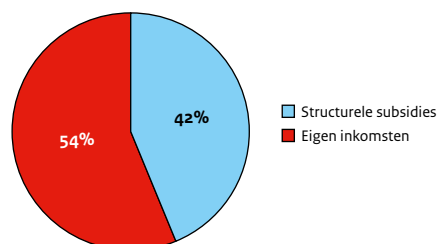

Festivals : financiële- en prestatiegegevens

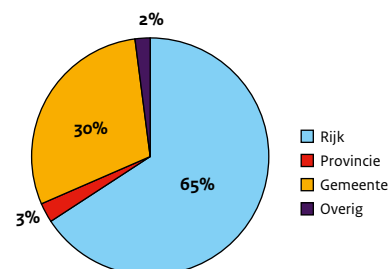
* voorlopige cijfers 2013 en 2014

	jaar	1 Totale baten (2+3+8)	2 Incidentele subsidies	3 Totale structurele subsidie (4+5+6+7)	4 Subsidie OCW	5 Subsidie gemeente	6 Subsidie provincie		7 Subsidie andere bestuurs- organen	8 Totaal eigen inkomsten (9+10)	9 Publieks- inkomsten	10 Overige eigen inkomsten	11 Eigen inkomsten %* (8/3)	14 Totaal bezoeken	15. Totaal subsidie per bezoek (3/14)
Stichting Holland Festival	2012	€ 6.596.156	111000	€ 4.163.225	€ 3.377.365	€ 785.860	€ 0	€ 0	€ 2.321.931	€ 971.085	€ 1.350.846	55,8%	63.271	€ 66	
	2013	€ 6.228.547	€ 0	€ 3.875.217	€ 3.168.987	€ 706.230	€ 0	€ 0	€ 2.167.211	€ 755.469	€ 1.411.742	53,7%	68.767	€ 56	
	2014	€ 6.711.287	€ 0	€ 3.885.421	€ 3.179.191	€ 706.230	€ 0	€ 0	€ 2.714.684	€ 929.061	€ 1.785.623	67,5%	121.049	€ 32	
Stichting International Documentary Filmfestival Amsterdam	2012	€ 4.489.344	€ 0	€ 1.255.657	€ 700.393	€ 555.264	€ 0	€ 0	€ 2.804.314	€ 1.076.423	€ 1.727.891	194,7%	208.169	€ 6	
	2013	€ 4.722.852	€ 0	€ 1.513.741	€ 779.341	€ 549.400	€ 0	€ 185.000	€ 3.024.116	€ 1.277.283	€ 1.746.833	199,8%	234.503	€ 6	
	2014	€ 4.755.984	€ 244.373	€ 1.516.009	€ 781.609	€ 549.400	€ 0	€ 185.000	€ 3.085.350	€ 1.367.883	€ 1.717.467	203,6%	255.880	€ 6	
Stichting International Filmfestival Rotterdam	2012	€ 7.508.018	€ 1.316.931	€ 2.456.877	€ 1.241.877	€ 1.215.000	€ 0	€ 0	€ 3.734.210	€ 2.066.262	€ 1.667.948	152,0%	273.568	€ 9	
	2013	€ 6.711.112	€ 0	€ 2.287.970	€ 1.287.970	€ 1.000.000	€ 0	€ 0	€ 3.522.173	€ 2.152.278	€ 1.369.895	154,0%	287.000	€ 8	
	2014	€ 6.902.460	€ 735.544	€ 2.459.376	€ 1.291.876	€ 1.167.500	€ 0	€ 0	€ 3.707.540	€ 2.145.915	€ 1.561.625	150,8%	302.000	€ 8	
Stichting Nederlands Film Festival	2012	€ 3.570.868	€ 275.117	€ 1.323.439	€ 792.402	€ 295.337	€ 235.700	€ 0	€ 1.972.312	€ 548.985	€ 1.423.327	149,1%	139.727	€ 9	
	2013	€ 3.665.287	€ 0	€ 1.247.275	€ 646.238	€ 365.337	€ 235.700	€ 0	€ 2.225.026	€ 753.521	€ 1.471.505	108,2%	150.223	€ 8	
	2014	€ 3.618.418	€ 0	€ 1.324.356	€ 723.319	€ 365.337	€ 235.700	€ 0	€ 2.225.562	€ 751.861	€ 1.473.701	109,7%	148.037	€ 9	
TOTAAL 2014		€ 21.988.149	€ 979.917	€ 9.185.162	€ 5.975.995	€ 2.788.467	€ 235.700	€ 185.000	€ 11.733.136	€ 5.194.720	€ 6.538.416	127,7%	826.966	€ 11	

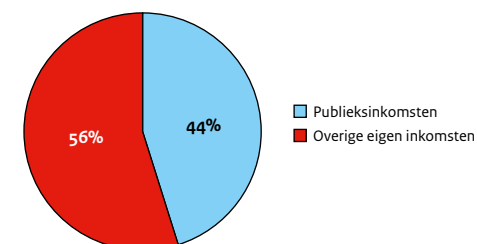
Verdeling totale baten 2014

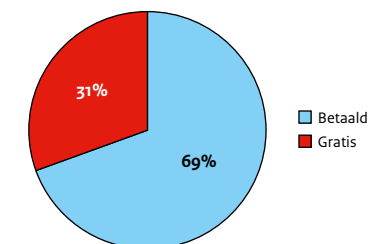
Verdeling structurele subsidies 2014

Verdeling eigen inkomsten 2014

Bezoeken: betaald en gratis 2014

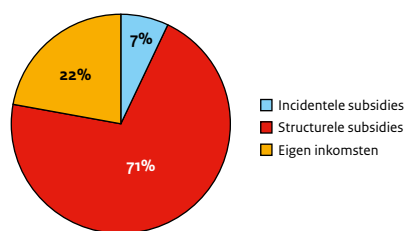

Presentatie-instellingen : financiële gegevens

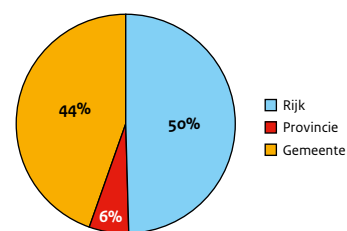
* voorlopige cijfers 2013 en 2014

	jaar	1 Totale baten (2+3+8)	2 Incidentele subsidies	3 Totale structurele subsidie (4+5+6+7)	4 Subsidie OCW	5 Subsidie gemeente	6 Subsidie provincie	7 Subsidie andere bestuurs- organen	8 Totaal eigen inkomsten (9+10)	9 Publieks- inkomsten	10 Overige eigen inkomsten	11 Eigen inkomsten %* (8/3)
Stichting Basis voor Actuele Kunst (BAK)	2012	€ 1.072.853	€ 72.500	€ 936.671	€ 512.703	€ 423.968	€ 0	€ 0	€ 63.682	€ 11.136	€ 52.546	6,8%
	2013	€ 1.064.826	€ 295.960	€ 683.016	€ 213.016	€ 470.000	€ 0	€ 0	€ 85.850	€ 2.509	€ 83.341	12,6%
	2014	€ 1.058.558	€ 200.000	€ 683.702	€ 213.702	€ 470.000	€ 0	€ 0	€ 174.856	€ 2.558	€ 172.298	25,6%
Stichting De Appel	2012	€ 1.296.401	€ 40.862	€ 1.020.043	€ 529.913	€ 490.130	€ 0	€ 0	€ 235.496	€ 67.232	€ 168.264	23,1%
	2013	€ 1.410.922	€ 49.319	€ 948.588	€ 532.038	€ 416.550	€ 0	€ 0	€ 413.015	€ 71.627	€ 341.388	43,6%
	2014	€ 1.280.379	€ 16.584	€ 950.301	€ 533.751	€ 416.550	€ 0	€ 0	€ 313.494	€ 63.550	€ 249.944	33,0%
Stichting Centrum Beeldende Kunsten (Marres)	2012	€ 1.152.661	€ 82.708	€ 942.196	€ 518.496	€ 323.700	€ 100.000	€ 0	€ 127.757	€ 51.081	€ 76.676	13,6%
	2013	€ 1.058.567	€ 121.200	€ 835.038	€ 532.038	€ 203.000	€ 100.000	€ 0	€ 102.329	€ 67.976	€ 34.353	10,5%
	2014	€ 1.180.161	€ 120.554	€ 841.318	€ 533.751	€ 207.567	€ 100.000	€ 0	€ 218.289	€ 31.069	€ 187.220	26,0%
Stichting Fotografie Noorderlicht	2012	€ 1.135.227	€ 55.000	€ 896.794	€ 526.364	€ 140.900	€ 229.530	€ 0	€ 183.433	€ 68.107	€ 115.326	20,5%
	2013	€ 1.132.125	€ 182.283	€ 665.522	€ 213.702	€ 253.200	€ 198.620	€ 0	€ 285.006	€ 105.998	€ 179.008	42,9%
	2014	€ 756.628	€ 0	€ 584.114	€ 213.702	€ 153.120	€ 217.292	€ 0	€ 172.514	€ 150.959	€ 21.555	29,6%
Stichting MU Art Foundation	2012	€ 809.126	€ 100.000	€ 561.371	€ 204.968	€ 356.403	€ 0	€ 0	€ 147.755	€ 16.501	€ 131.254	26,4%
	2013	€ 1.154.168	€ 12.100	€ 895.569	€ 532.038	€ 363.531	€ 0	€ 0	€ 246.499	€ 27.769	€ 218.730	26,2%
	2014	€ 1.235.835	€ 86.300	€ 897.282	€ 533.751	€ 363.531	€ 0	€ 0	€ 252.253	€ 11.466	€ 240.787	28,2%
Stichting Witte de With, Center for contemporary art	2012	€ 1.461.334	€ 19.297	€ 1.163.265	€ 514.265	€ 649.000	€ 0	€ 0	€ 278.772	€ 25.938	€ 252.834	24,0%
	2013	€ 1.862.398	€ 23.616	€ 1.195.038	€ 532.038	€ 663.000	€ 0	€ 0	€ 643.744	€ 140.126	€ 503.618	53,9%
	2014	€ 1.761.631	€ 81.712	€ 1.201.751	€ 533.751	€ 668.000	€ 0	€ 0	€ 478.168	€ 204.831	€ 273.337	39,8%
TOTAAL 2014		€ 7.273.192	€ 505.150	€ 5.158.468	€ 2.562.408	€ 2.278.768	€ 317.292	€ 0	€ 1.609.574	€ 464.433	€ 1.145.141	31,2%

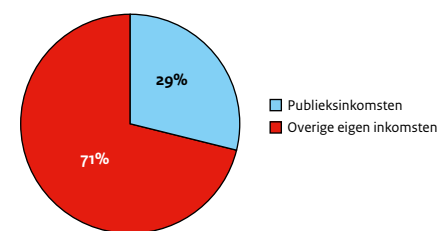
Verdeling totale baten 2014

Verdeling structurele subsidies 2014

Verdeling eigen inkomsten 2014

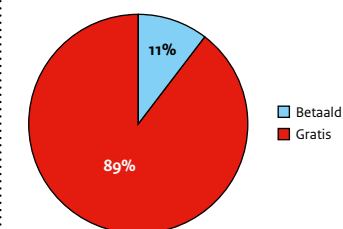
Presentatie-instellingen : prestatiegegevens

** het gaat om bezoeken aan tentoonstellingen in de presentatie-instelling zelf. Daarnaast organiseren presentatie-instellingen ook tentoonstellingen buiten de instelling in Nederland en/of in het buitenland.

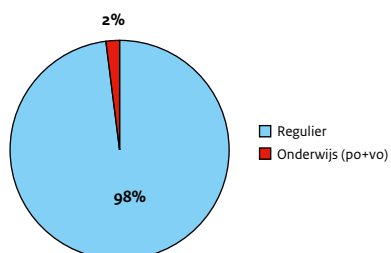
*** bezoeken in schoolverband. Het gaat om bezoeken van primair, voortgezet en overig onderwijs

	jaar	12 Totaal tentoon- stellingen	13 Tentoonstel- lingen in co-productie	14 Totaal bezoeken	15 Bezoeken in instelling**	16 School- bezoeken ***	17. Totaal subsidie per bezoek (3/14)
Basis voor Actuele Kunst (BAK)	2012	-	-	-	-	-	-
	2013	5	2	12.501	2.491	485	€ 55
	2014	6	3	18.160	4.608	594	€ 38
Stichting De Appel	2012	-	-	-	-	-	-
	2013	12	7	15.955	15.955	198	€ 59
	2014	9	2	18.672	18.672	294	€ 51
Stichting Centrum Beeldende Kunsten (Marres)	2012	-	-	-	-	-	-
	2013	8	3	11.686	11.686	891	€ 71
	2014	7	0	17.926	16.726	2.005	€ 47
Stichting Fotografie Noorderlicht	2012	-	-	-	-	-	-
	2013	23	3	410.134	18.215	3.215	€ 2
	2014	40	1	451.466	37.883	1.291	€ 1
Stichting MU Art Foundation	2012	-	-	-	-	-	-
	2013	15	8	44.399	40.099	3.103	€ 20
	2014	15	6	76.849	74.349	2.221	€ 12
Stichting Witte de With, Center for contemporary art	2012	-	-	-	-	-	-
	2013	5	2	97.527	23.828	3.286	€ 12
	2014	8	2	132.608	36.468	5.932	€ 9
TOTAAL 2014		85	14	715.681	188.706	12.337	€ 7

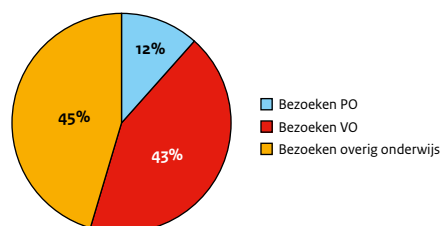
Bezoeken: betaald en gratis 2014

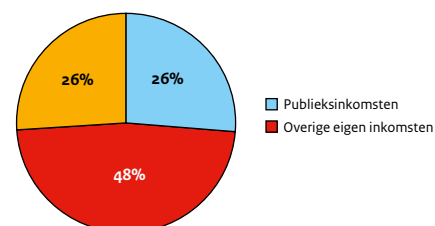
Bezoeken naar type 2014

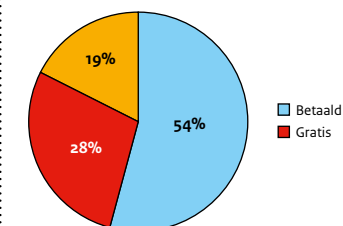
Bezoeken naar type 2014

Bezoeken naar plaats 2014

Tentoonstellingen naar plaats 2014

[> : Literatuurlijst Cultuur in Beeld: Deel 2]

> : Literatuur

- A:**
- Abbing, H. *Why are Artists Poor? The exceptional economy of the arts*. Amsterdam: Amsterdam University Press (2002).
  - APE, *Notitie Mattheüseffect; rapport nr. 1350* (2015).
- B:**
- Bekkers, R., Schuyt, T. en Gouwenberg, G. (red.), *Geven in Nederland 2015. Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Reed Business (2015).
  - Bekkers, R., Teunenbroek, C. van, Borst, I., Koren, G. en Keuper, M., *Crowdfunding. Een nieuwe inkomstenbron voor de culturele sector?* In: Boekmanstichting, *Boekman 103: Wie geeft er aan cultuur?* (2015).
  - Bevers, T., Colenbrander, B., Heilbron, J. en Wilterdink, N., *Nederlandse kunst in de wereld. Literatuur architectuur en beeldende kunst 1980-2013*. Nijmegen: Van Tilt (2015).
  - Broek, A. van den, *Cultuur*. In: Annet Tiessen-Raaphorst en Andries van den Broek (red.) *Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening*. Den Haag: SCP. (te verschijnen).
- C:**
- CBS, *Banen en zelfstandigen in de culturele sector; bijdrage cultuur aan het bbp*. Maatwerk voor OCW (augustus 2015).
  - CBS, *CBS: Grote musea winnen de slag om bezoekers* (2015).
  - CBS, *Kwartaalmonitor zakelijkdienstverlening, eerste kwartaal 2015* (2015).
  - CBS, *Monitor kunstenaars en afgestudeerden creatieve opleidingen* (2014).
  - CBS, *Positie werkkring en arbeidsduur: aantal vaste werknemers niet verder gedaald* (2015).
- D:**
- DEN en Enumerate, *De digitale feiten 2013-2014. Resultaten van de Nederlandse inbreng in Enumerate* (2014).
  - Douw&Koren crowdfunding consultancy, *Crowdfunding in Nederland 2014* (2015).
- E:**
- Europese Commissie, *Flash Eurobarometer 2014: Preferences of Europeans towards Tourism* (2015).
  - Europese Commissie, *Special Eurobarometer 399. Cultural Access and Participation* (2013).
- F:**
- Fonds Cultuurparticipatie, *Cultuur als Basis. Tussentijdse evaluatie van de deelregeling cultuureducatie met kwaliteit in het primair onderwijs* (2015).

- I:**
- IJdens, T. en Vinken, H., De slag om de vrije tijd. cultuurparticipatie en andere vormen van vrijetijdsbesteding. In: IJdens, T. en Knol, J.J., *Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijken beleid* 2014. Utrecht: LKCA/Fonds voor Cultuurparticipatie (2014).
  - iMMovator, *Monitor Creatieve Industrie* 2014 (2014).
  - Inspectie van het onderwijs, *Beginnende Leraren kijken terug. Onderzoek onder afgestudeerden. Deel 1. De Pabo* (2015).
- K:**
- Kunsten '92, *Binnenste buiten, over de achterkant van het cultuurbeleid* (2015).
- L:**
- Lahaut, D., *Vrijwilligers in de culturele sector in opmars*. In: *Boekmanstichting, Boekman 103: Wie geeft er aan cultuur?* (2015).
  - Letterenfonds. *Nederland en Vlaanderen gezamenlijk gastland Frankfurter Buchmesse* 2016 (2014). Persbericht: <http://www.letterenfonds.nl/nl/entry/651/nederland-en-vlaanderen-gezamenlijk-gastland-op-de-frankfurter>.
  - LKCA, *Cultuur in de Kanteling. Strategische verkenning cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie* (2017-2020) (2015).
  - LKCA, *Kunstzinnig en creatief actief in de vrije tijd. Nieuwe Monitor Amateurkunst* 2015 (2015).
- M:**
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Cultuur in Beeld* 2013 (2013).
  - Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Cultuur in Beeld* 2014 (2014).
  - Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Jaarverslag 2014, Artikel 14: Cultuur* (2015).
  - Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Verslag verkenning Cultuur en Onderwijs* (18 december 2014). Verslag: <http://www.lkca.nl/~media/downloads/portals/beleid/edoc707544v3definitiefverslagverkenningcultuurenonderwijs.pdf>
- N:**
- NBTC/NIPO, *Statistiek Continu Vakantieonderzoek (CVO)* (2014).
  - NBTC/NIPO Research, *Onderzoek Inkomend Toerisme* (2014).
  - Netwerk Digitaal Erfgoed. *Nationale strategie digitaal erfgoed* (2015).
  - NPO, *Concessiebeleidsplan 2016-2020* (2015).
- R:**
- Raad voor Cultuur, *Cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland* (2014).
  - Rebel en APE, *Economische ontwikkelingen in de cultuursector 2009-2014* (2015).
- S:**
- Sardes en Oberon, *Monitor cultuuronderwijs in het primair onderwijs & programma Cultuureducatie met kwaliteit* (2013-2014) (2014).
  - Sardes en Oberon, *Monitor cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs 2015* (2015).
  - Sardes en Oberon, *Onderzoek cultuureducatie in rijks- en fondsgefinancierde instellingen* (2015).
  - SCP, *De virtuele kunstkar. Cultuurdeelnemers via oude en nieuwe media* (2013).
  - SCP, *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (2015).
  - SCP, *Kunstminnend Nederland; Interesse en bezoek, drempels en ervaringen* (2013).
  - SCP, *VTO als nieuwe bron van informatie over sport- en cultuurparticipatie, een vergelijking met AVO* (2014).
- T:**
- Telecompaper/Motivaction, *Apple Music al grote naamsbekendheid, Spotify meest gebruikt* (2015). *Persbericht*: <http://www.telecompaper.com/nieuws/apple-music-al-grote-naamsbekendheid-spotify-meest-gebruikt--1100351>
- V:**
- Vereniging Hogescholen (voorheen HBO-Raad), *Factsheet HBO-monitor 2014* (2015).
  - Vereniging Hogescholen (voorheen HBO-Raad), *Focus op toptalent. Sectorplan hbo kunstonderwijs 2012-2016* (2011).
  - Vereniging Hogescholen (voorheen HBO-Raad), *Tweede Sectorplan hbo kunstonderwijs studiejaar 2013-2014* (2014).
  - Vinken, H., IJdens, T. en Mariën, H., *ACT Monitor 2015. Onderzoek werk en inkomen acteurs* (2015).
- W:**
- WRR, *Cultuur herwaarderen* (2015).

> : Websites

- Beelden voor de toekomst: <http://beeldenvoordetoekomst.nl/>
- Bestuurlijk kader cultuur en onderwijs: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2013/12/16/bestuurlijk-kader-cultuur-en-onderwijs>
- CBS Statline, Gemeentebegrotingen; per gemeente, lasten vormings- en ontwikkelingswerk, kunst, openbaar bibliotheekwerk en oudheidkunde/musea. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=70942NED&D1=165-166%2C169-170&D2=I&D3=a&D4=I&HD=130910-0923&HDR=G3%2CG1%2CT&STB=G2> (geraadpleegd op 1 september 2015).
- CBS Statline, Musea; openstelling, type collectie, bezoeken, tarieven, tentoonstellingen <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=82038NED&LA=NL> (geraadpleegd 10 september 2015).
- CBS Statline, Toerisme; kernindicatoren, nationale rekeningen. <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82670NED&D1=a&D2=I&VW=T> (geraadpleegd op 14 oktober 2015).
- Consumentenbond, Elly's Choice: Review: <http://www.consumentenbond.nl/e-reader/ellys-choice>, (geraadpleegd 6 september 2015).
- De Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: <http://www.dbnl.org/index.php>
- Digitale collectie Nederland: <http://www.digitalecollectienederland.nl/>
- DutchCulture, Over Buitengaats. <http://www.sica.nl/content/nl-over-buitengaats>
- Enumerate: <http://www.enumerate.eu/>
- Europeana: <http://www.europeana.eu/portal/>
- Koninklijke Bibliotheek, VakantieBieb 2015 groot succes. <https://www.kb.nl/ob/nieuws/2015/vakantiebieb-2015-groot-succes> (Geraadpleegd op 8 oktober 2015).
- LISS panel: <http://www.lisspanel.nl/website/>
- Museana, Museumcijfers: <http://www.museana.net>
- Newcom, Social Media Onderzoek 2015: <http://www.newcom.nl/socialmedia2015>
- Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Erfgoedmonitor. <http://www.erfgoedmonitor.nl/> (geraadpleegd op 3 september 2015).
- Vereniging hogescholen (voorheen HBO Raad): <http://cijfers.hbo-raad.nl/index.htm> (geraadpleegd op 6 augustus 2015).

Dit is een uitgave van

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Tekst

Directoraat-Generaal Cultuur en Media

Vormgeving

STROES.INFO

Fotografie

Met dank aan:

- cover : Sint Maarten Parade, *Rob Heerdink*
p.4, 14, 48 : MU artspace, *Hanneke Wetzler*
p.6, 33 : Duizel in het park, Muziek op de Rotte, *Johannes Odé*
p.8 : Summer Design Academy, Yuyeon Cho, *Van Eyck Maastricht*
p.11, 137 : Overview Dutch pavilion 2015, Overview Herman de Vries at
Lazzaretto Vecchio in the Venetian Lagoon, *Judith Jockel*
p.20, 34 : Wunderbaum-Xia, Geluksroute 010 noord, *Mick Otten*
p.23 : MU artspace, *Sas Schilten*
p.37 : Prospects & Concepts, *Mark Niedermann*
p.46 : MMU artspace, *Kimberley van Uden*
p.62 : Fonds Cultuurparticipatie, *Guido Bosua*
p.71 : Super Symphonics, *Jean van Lingen*
p.72 : Deventer op stelten, *Gerard Dubois*
p.96 : Navine G. Khan-Dossos aan het werk, *Van Eyck Maastricht*
p.132 : Charles Nypels Lab, *Van Eyck Maastricht*

Druk

Xerox/OBT, Den Haag

November 2015

Aan de inhoud van deze publicatie is de grootste zorg besteed. In deze publicatie zijn gegevens samengebracht van de grote steden, de rijkscultuurfondsen en het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. De cijfers zijn indicatief. Voor eventuele onjuistheden kan geen aansprakelijkheid worden aanvaard, noch kunnen aan deze publicatie rechten worden ontleend.

